

КЛАУЗЕВИЦ

О РАТУ

ВОЈНА БИБЛИОТЕКА КЛАСИЦИ

КЊИГА ПРВА

УРЕЂУЈЕ
РЕДАКЦИЈА „ВОЈНОГ ДЕЛА“

Б Е О Г Р А Д

КЛАУЗЕВИЦ

О РАТУ

НАСЛОВ ДЕЛА У ОРИГИНАЛУ

VOM KRIEGE
HINTERLASSENES WERK
des
Generals KARL VON KLAUSEWITZ

Превео са немачког
МИЛИВОЈ ЛАЗАРЕВИЋ
редиговали према оригиналу
потпуковник
ЗДРАВКО СЕРУЧАР
и
професор
СТЕВАН МЕНЦИГЕР
Насловну страну израдио
СВЕТИСЛАВ СТРАЛА

1951

✓ *Charles Finch*

КАРЛ ФОН КЛАУЗЕВИЦ

На прелому смо историје.

У Француској је вихор Револуције однео у *неповрат l'ancien régime*, тај вековима наталожени сплет опречности, предрасуда, привилегија и скандала. Таласи Револуције запљускивали су Европу, потресали престоле и из темеља заљуњали апсолутистички феудализам, који је набујали живот већ био начео изнутра, а Просвећеност учинила апсурдним.

Дворови су збуњени, али се организују за отпор. Цар немачки и краљ пруски први се заверише против Револуције. Када је војвода од Брауншвајга лети 1792 године пошао за Париз да угуши Револуцију, сва реакција у Француској и ван ње кликну од радости. Заиста, сви су изгледи били на његовој страни. Није могло бити сумње у исход похода. Оборени божански апсолутизам може заменити само хаос и немоћ. Биће то војничка шетња, говорили су пруски официри. Шта је, стварно, могло задржати недостижну професионалну пруску војску, непосредно и живо наслеђе великог Фридриха? Зар презрени санкилоти који су заменили француску регуларну армију? Па они ће прхнути у све стране код првог судара. Али, зачудо, код Валмија без гађници издржаше. Војвода се не усуди да нареди јуриш на одлучног противника који је викао „живео народ“. Није то била велика крвава битка; тактички није ни довршена, али је победа Револуције несумњива. Побеђени ће је презириво називати „канонадом“, али јој не могу умањити значај. „Канонада“ код Валмија била је одлучнија него крваве битке Седмогодишњег рата. У судару између два света, стари се приклони новом. Стара, педантно извежбана најамничка војска гвоздене дисциплине повуче се пред гомилом одушевљених добровољаца. Тренутак није могао избећи Гетеовом проницљивом генију. „Од овога места и овога дана — узвикнуо је он тада усред пруског логора, — настаје ново доба у историји света“.

Те знамените године Карл фон Клаузевиц ступи као фаненјункер у пук Принца Фердинанда у Потсдаму. Било му је тек дванаест година.

* * *

За пруске јункере војска је била најприродније занимање. Из њивих су се редова једино регрутовали пруски официри. Када је Фридрих Велики међу официрским кандидатима откривао понеког грађан-

ског порекла, он га је својим штапом изгонио из строја. Преко официра је војска била слепо везана за владаоца. У односу монарха и официра најјасније се изражавао апсолутистичко-феудални поредак.

Клаузевицово племство није се бројало генерацијама. Стекао га је тек његов отац у војничкој служби, пре но што ће се као скроман порезник настанити у Бургу код Магдебурга, где му је син Карл угледао свет 1. јуна 1780. Али је и новопечени племићки предикат отварао врата официрској каријери и кроз њих га отац упути у живот са много предрасуда његове касте. Већ идуће године тринаестогодишњи дечак крену у рат са својим пуком посрђују под теретом заставе.

Било је то критичне Деведесет и треће, када на младу Републику насрнуше са свих страна, европски краљеви споља, а реакција изнутра. Али баш у тим најтежим часовима републиканска Француска разви неслуђене снаге, политичке, материјалне и моралне. *Levée en masse* даде стотине хиљада бораца. Нису то више муком скупљени најамници, који се држе на окупу варварском дисциплином, већ масе задојене идејама слободе, једнакости и братства, које хитају у борбу за одбрану Револуције. „*Allons enfants de la patrie...*“ Те се темпераментне масе не дају сврстati у окове линиске тактике, у круте стројеве механичких покрета. А зашто да буду у збијеним редовима под очима официра, када је одласком најамника отишао и вечити проблем бекства, који је дотле задавао више бриге него непријатељ. Отуда настају нови тактички облици који не гуше револуционарни дух, који не спутавају борбеност појединача и који дају мања снагама масе. Нови одушевљени демократски кадрови избијају одоздо линијом успеха. Република ставља широком руком у службу рата не само људе него и народна богатства. Магацински систем, који је од стратегије 18 века начинио компликовани лавиријт укочених маневара и противманевара без решавајућих судара, заменила је реквизиција. Сада ништа више не кочи полет француских револуционарних армија. Оне траже сударе, јер им општа војна обавеза осигурува попуну. Комесари Конвента, претставници „једне и недељиве Републике“, потстичу ревност генерала. Рат је постао ствар народа. Старог режима нестаде тако и из ратне вештине.

Револуција је рату наметнула свој динамизам. Управо на нападном духу француских револуционарних армија сломила се Прва коалиција.

Пруска се прва неславијо повуче из ње. Млади Клаузевиц, сада већ фенрих, није се, дакле, вратио у свој мирнодопски гарнизон, у Најрупин код Берлина, покрiven ловорикама кроз славолук победе, као што је маштао у дечачком одушевљењу две године раније. Али, његова амбиција нађе себи одушке на другом пољу које је више одговарало његовој контемплативној природи. У среду духовно незаинтересоване средине, мимо касарнске свакидашњице укочених празних форми које су већ биле изгубиле сва свој смисао, он нађе довољно снаге и времена да развије своје оскудно образовање, стечено у основној школи свог родног места и да се издигне високо изнад просека својих другова. О природи његових студија можемо само нагађати. Математика је, свакако, заузимала видно место. У рационалистичком 18 веку ова је наука била у најтешњој вези са ратном вештином. Готово свако

математичко дело закључивало се расправом о фортификацији. Затим, француски и латински језик били су тада неопходни атрибути образована човека. Морао се бавити и литературом, јер његова каснија дела одјају ширу књижевну културу која се морала стећи у ранијим годинама. А ван сваке је сумње да се у том времену упознао и са делома Фридриха Великог, нарочито са Општим принципима рата који су тада били у свачијим рукама. Дивљење према Фридриху, које је одавао целог живота, морало је пустити корене још у младим годинама.

Клаузевиц је самоук. Али док је он у тишини провинцијског гарниона изграђивао своју културу, са катедре је, по његовим властитим речима, говорио сам рат. И држао је врло упечатљиве лекције кроз дела младог Корзиканца, генерала Бонапарте. Његове победе у Италији, поход у Египат и битка код пирамида на коју је „гледало 40 века“, прелаз преко Алпа и Маренто, били су подвизи који су загревавали свачију машту. Што је за стручњаке било значајније, Бонапарта је постигао све те велике успехе супротно конвенционалном ратоводству. Његови нападни циљеви нису били географски објекти — тачке, линије, магацини, градови, тврђаве, провинције — него непријатељска жива сила. Он не избегава сударе него их тражи. Сви су његови маневри срачунати на то да доведу до тактичког решења, до битке. Интересима битке потчињава сде остало, у првом реду операциске планове. Они су сасвим прости и у њима је тактички судар иманентна објективна потреба. Битком он тежи да уништи непријатеља. Ако их има више, он их уништава редом. Нема више оних замршених операција толико сличних расцветаним декорацијама рококоа који је дотле владао. Све је постало некако простије, као класичне линије ампира који долази. У његовим рукама рат је крвавији, суворији, одлучнији, судбноснији. Нема много трага од оних обзира које су владаоци имали међусобно и усред рата, када се радило само о поседу неког града или највише о некој покрајини. Бонапартини поступци толико су се одвојили од начела епохе, да је један од његових противника сасвим озбиљно правдао своје неуспехе тврђењем да Бонапарта нема појма о ратној вештини.

Клаузевиц је био још премлад да све то уочи и сквати, али су се ови догађаји морали дубоко урезати у његов радознали дух. Но, кад је 1801. године ступио у Општу ратну школу, која је била под управом Шарнхорста, он је дошао у додир са многим политичким и војним проблемима које је време наметало. Шарнхорст, дошљак и плебејац без традиција и предрасуда, био је већ уочио основни узрок француских успеха, па је дошао на мисао да и у Пруској треба најамничку војску заменити војском из народа. Засада ће ово остати само идеја, али ће ова идеја покренути и оплодити духове у више правца и учинити Шарнхорста духовним центром школе! Његов утицај на Клаузевицово интелектуално формирање био је необично јак. „Он је отац мoga духа“, признао је Клаузевиц неколико година касније. И Шарнхорст га запази; био му је најбољи ћак. Поклони му и своје пуно пријатељство упркос великој разлици у чину и годинама. На Шарнхорсто-

во заузимање, Клаузевиц буде 1803 године наименован ађутантом принца Августа. На том положају остао је као поручник и капетан пуних шест година. Имао је, дакле, довољно времена да у непосредном додиру са „великим светом“ и водећим личностима свих позива стекне сигурност у опхођењу са људима и идејама.

Упоредо са предметима у Општој ратној школи, он је слушао и предавања из логике инспирисане Кантовом филозофијом. У то време већ се сасвим испољавала његова наклоност за апстрактне идеје. Он лако прима утиске, али воли и да размишља о њима. Сматра да је мисао глувонемих чвршића и јаснија јер је мање зависна од чулних утисака. Ту се јако осећа Кантов трансцендентални идеализам. Али, упоредо, Клаузевиц има ванредно оштро осећање за стварност, које развија студијама из области историје и политике. Главни његов учитељ реализма је Макиавели. Налази да нема корисније лектире од његових дела. Реализам га је зближио са Фридрихом Великим, или га је можда култ Фридриха, који је понео још из куће, учинио реалистом. Додуше, Фридрих је написао свој „Анти-Макиавели“, али се Клаузевиц морао сложити са Волтером да је Фридрих пљунуо на Макиавелија само да би га другима огадио. Реализам га је учинио посве равнодушним према вери.

У том периоду, који је претходио поразу код Јене, Клаузевиц се упознао са главним делима војне књижевности. Али није само читao, него је и писао. Већином су то расправе из војне историје, о Тирену и Фридриху, које су објављене тек после његове смрти. Објавио је без потписа само критику на Биловљеву геометристку стратегију „да би спречио шарлатана и брбљивца да заведе читаоце“. Под заклоном анонимности он је слободно исмејавао његове тачке, линије, трокуте, који аутоматски добијају ратове без битке, без „невидљивих“ чинилаца — одушевљења трупа и генија војсковође. Утицај револуционарних и Наполеонових ратова овде се не може порећи. Овом критиком је Клаузевиц код себе рашичио са ратном вештином протеклог века.

Ипак, 1806 године одлази у рат са пуно оптимизма. Не види да су нова начела рата, у чије име је тако оштро критиковao Билова, изражајне могућности нове војске, рођене у Револуцији. Зато га можда не збуњују ни нове блиставе лекције које је Наполеон дао старом времену код Улма и Аустерлица. Он је још млад и гори од жеље да се храбрим подвизима истакне. Али у основи слепа вера у стари Фридрихов ратни инструмент, коју је удисао са ваздухом од детињства — у родитељској кући, у пуку, у школи, на двору — није још била поколебана. Тек ће Јена и Ауерштет разбити илузије. Тек ће муњевити пораз Пруске 1806 године бити коначан обрачун са феудализмом на пољу ратне вештине.

Клаузевиц се са својим принцем нађе врло брзо у француском ропству. Ту је имао довољно времена да размишља о догађајима. Његов суд о побеђенима је врло оштар, толико оштар да се његове успомене на 1806 годину, написане негде у то време, нису никад објавиле. Оно што је немачки Генералштаб објавио много касније, написао је Клаузевиц две деценије после догађаја, када је пировала реакција под

окриљем Свете алијансе. Али је и то оштра критика свег пруског државног и војног уређења, од владе па до регрутa, разуме се, у границама монархије. Са најамницима — каже се на једном месту, не могу се задржати Персијанци на Термопилима. Он ту устаје и против просвећених духова који су са поразом прихватили и идеју о француском универзалном царству, ослањајући се на правичност и великородушност победника. Од француског деспотизма треба се ослободити силом и сопственим снагама. Тој мисли потчинио је све остало. Енергично је одбацио немачки космополитизам 18 века, да би се сасвим одао одређеном, нетрпељивом пруском патриотизму праћеном мржњом према Француској и Пољској. Испољавао је резонере који, идући за моралном чистотом, забораве на љубав и мржњу. Он ће жртвовати естетску и филозофску културу и хуманизам великих немачких класика да би се сасвим посветио „двама земаљским божанствима“, отаџбини и националној части. Ту је много ближи Фихтеу и његовим Говорима немачкој нацији него Канту. Чак ће Фихтеу касније пребачити претерану употребу апстракција и недостатак практичног смисла. Клаузевицев патриотизам је одређенији: антифранцуски, антинаполеонски.

Само се кроз овај страстиви патриотизам могу схватити оне бесмислице које је Клаузевиц у то доба написао о Револуцији, Французији и Немцима. У том расположењу он одриче Револуцији и полет и несебично одушевљење, а у револуционарним армијама гледа банде пљачкаша које су побеђивале своје слабије и невешто вођене противнике, јер су имале на челу талентоване и срећне генерале. Добри генерали, дакле, побеђују рђаве. Тешко да би се ратна вештина могла посматрати са више идеализма! У његовим тадањим очима Французи су корумпирани и неспособни за слободу, лишени оригиналности, енергије, дубине, свих тих врлина које Немци тобоже имају у изобиљу. Тако се понижени пруски племић светио победничким плебејцима у чијем је ропству чамио. Тако је јачао веру у успешан обрачун са њима.

Клаузевицев искључиви патриотизам производ је времена. Између Валмија и Јене много се изменило у односима Француске према Европи. Племените идеје Револуције живеле су и даље и оплођивале духове, али је од Деветог термидора крупна буржуазија повела ослобођење снаге француског народа путем националне експанзије која је неминовно водила у цезаризам. Наполеоново Царство је притисло Немачку и родило њен национализам. Улоге се сада изменише. „Праведна ствар“ је прешла у пруски табор, али не сасвим. На Истоку се Пруска није била одрекла својих неоправданих територијалних тежњи. Налазимо се између треће и четврте поделе Пољске.

После Тилзитског мира кренуо је са својим господаром у понижену, смањену и окупирану Пруску. Пут их је водио преко Женеве и они се задржаше више од месец дана у дворцу Копе као гости госпође де Стал, непомирљиве Наполеонове противнице и ватрене обожавательке немачке културе. Било је то довољно да се допадне Клаузевицу. У Копеу је уживao и у разговорима са А. В. Шлегелом, филозофом, романтичарем, а пре свега немачким патриотом. У Берлин је стигао кра-

јем 1807 године и ту се задржао неколико месеци бавећи се историјским и политичким студијама, јер га тада друго није интересовало. У априлу 1808 године одлази у Кенигсберг где је принц Август постављен за инспектора артиљерије.

У Кенигсбергу је од времене рата боравио и двор. Ту се Клаузевиц поново нађе са Шарнхорстом и постаде у неку руку његов секретар не напуштајући принчеву службу. Било је то у време великих реформи везаних за Штајново и Шарнхорстово име, када се феудална Пруска под притиском времена почела претварати у националну и буржоаску државу. Тада је укинуто кметство, а у војсци телесне казне, страни најамници и племићке привилегије. Клаузевиц није непосредно сарађивао на томе пољу. На захтев Шарнхорстов објавио је само неколико чланака да би јавност упознао са војним реформама. Уосталом, он се није заносио њима. Више је нагињао очајничкој борби са тиранином. Тада ће се, мислио је он, радикално решити сви државни и друштвени проблеми.

Није чудо, дакле, што је страствено пратио перипетије рата у Шпанији, где је Наполеон први пут наишао на несавладивог противника, на народни отпор. А када се Аустрија, охрабрена догађајима у Шпанији, 1809 године поново латила оружја, Клаузевиц је са Шарнхорстом и Гнајзенауом био међу онима који су тражили рат са Францујском. Разочаран краљевом одлуком о неутралности, он је помишљао да пређе у аустријску војску, па је, као и Гнајзенау, и радио нешто на томе. Са још више страсти пратио је операције на Дунаву. Али ни аустријски пораз код Ваграма није га обесхрабрио. Одмах после Бечког мира он саставља самоубилачки план О будућим операцијама Пруске против Францујске. Ни он сам се није заваравао успехом. Али, пошто је Пруска под Наполеоновом чизмом већ иначе била осуђена на „банкротство, срамоту и беду“, то се ратом не губи ништа, а спасава част. „Често смо принуђени — писао је он у то време, да предузмемо операције без изгледа на успех, нарочито када је немогуће да се учини нешто боље“. Ова мисао није сасвим оригинална. Код кардинала де Реса налазимо је у овом облику: „Оно што је потребно није никад ризично“.

У децембру двор се врати у Берлин. Клаузевиц је сада шеф кабинета у новоустројеном Министарству рата. Када је на Наполеонов захтев Шарнхорст у лето 1810 године морао отићи са положаја министра, Клаузевиц, сада већ у чину мајора, буде постављен за наставника у Општој ратној школи. У исто време буде му поверио војно васпитање петнаестогодишњег престолонаследника, доцнијег краља Фридриха Вилхелма IV. У врло опсежном програму који је био израдио за овог свог питомца, а по коме је вероватно предавао тактику и стратегију у Општој ратној школи, налазимо многа гледишта која ће касније обрадити подробније у своме главном делу, у коме има много историјских примера, највише из најновијих Наполеонових операција и у коме су врло јако наглашени морални и субјективни моменти. Клаузевиц у првом реду настоји да будућег господара Пруске спријатељи са идејом херојских одлука које је, према његовом схватању, налагало време.

Међутим, изгледи на успех у евентуалном рату са Француском доиста су били ништавни. Наполеон је био тада на зениту своје фантастичне каријере. Од Атлантика до Њемена и од Балтика до Средоземног Мора његова воља, за којом је стајала најјача војна сила коју је свет дотле видео, била је једини закон. Обичним указима укидао је државе или стварао нове. Мноштво вазалних кнезева и краљева такмичило се за његову милост. Додуше, на тој слици било је и сенки. Непомирљива Британија, господарица мора, сводила је његову власт на Континент, штавише проридала је и на европско копно и потхрањивала отпор Шпанаца, који Наполеон, зачудо, никако није могао да савлада, чак ни са стотинама хиљада војника. Француски народ се у широким слојевима почeo да одбија од незајажљивог освајача; десетине хиљада војних непослушника и дезертера били су можда најочитији израз неиздовольства. У покореној Европи, нарочито у Немачкој, тињао је дух револта и местимично избијао на површину врло узнемирајућим симптомима. Континентална блокада није функционисала; гушила је више Европу него Енглеску. Она је довела и до сукоба са Русијом, али су и у томе рату који је наилазио све шансе биле на Наполеоновој страни, јер никада није било веће силе у вештијим рукама. Тако је склопио савез са Наполеоном и ставио му на расположење пруске тврђаве и контингент од 20.000 људи за поход на Русију.

Сасвим је друкчије гледао на ситуацију краљев поданик Клаузевиц. Он је свој став опширио изложио у једном мемоару састављеном од три декларације. Прва је речити апел на осећање части угашеном малодушношћу владајућег слоја који се радовао што није изгубио све, па је настојао, по цену свих понижења, да сачува оно што је остало. Народ је непобедив — читамо овде, када се несебично бори за своју слободу, а када и подлегне, у часном поразу налази снаге за препород. Друга декларација излаже ситуацију Пруске. У Наполеоновом загрљају она је безнадежна. Уместо да се до краја понизи борбом за тиранина који је гази, Пруска треба да устане против њега. Шансе нису велике, признаје Клаузевиц, али ипак постоје. Уосталом, Прусе не по-креће разум него осећања; једне према француском савезу, друге према побуни; прве страх од близке опасности, а друге храброст очајника. У трећој декларацији Клаузевиц врши смотру пруских снага са романтичним оптимизmom ентузиасте: Пруска ће подићи 150.000 извежбаних људи, који ће се склонити у тврђаве док не дођу Руси; али како то неће бити довољно да се истерају Французи, треба дићи leveé en masse или Landsturm, све људе од 18 до 60 година, биће их 500.000, па ако не буде довољно пушака, нека узму косе или копља — као у Вандеји и Шпанији. Није чудо што Клаузевиц не наводи много уверљивије примере Француске револуције, него само супротну страну. Према Револуцији он још заузима негативан став.

Декларације није објавио, нити је покушао да то учини. У средини где се на поданичко понизне реформаторе гледало као на јакобинце, а на општу војну обавезу као на опасност за монархију, оне би имале значај револуционарног акта који дира у темеље режима. А то Клаузевиц

виц није хтео. Он није био револуционар, чак ни тугендбуундовац. Оне, дакле, остају само интимне исповести које сведоче о дилеми у којој се сам Клаузевиц налази. Он осећа да би требало покренути сав народ за национално ослобођење, али не види друштвене препреке које томе стоје на путу. Само снагом чисте идеје хоће да диге „куку и мотику“ као што је то чинила Револуција, али без револуције. Из тих противречности, ипак, налази неки излаз. Напушта пруску службу да би се на руској страни борио против омрзнутог завојевача.

Руску униформу потпуковника обукао је 6 јуна 1812 у Вилни, непуне три недеље пре Наполеоновог упада у Русију. У почетку је ађутант генерала Фула. На том положају придонео је да се напусти бесмислена идеја његовог шефа о одбрани Дриског утврђеног логора. Борбе код Витепска и Смоленска доживео је у штабу грофа Палена, а под командом Уварова учествовао је у Бици код Бородина. Ускоро затим напушта Кутузовљеву војску и одлази у штаб Витгенштајнове армије која је оперисала на Двини. На томе положају био је сведок страхота на Березини. Не знајући руски језик, он је на свим тим положајима статирао. Био је незадовољан својом неактивношћу, али време није било сасвим изгубљено, јер је прикупио много искуства. Тек на крају операција, када Велике армије више није било, пружила му се прилика да сарађује на једном значајном послу, на изради чувене Таурогенске конвенције, којом је Јорк, командант пруског контингента у саставу Велике армије, наговорен да пређе на супротну страну. Ускоро ће за њим поћи и Пруска.

Првих месеци 1813 пружи се Клаузевицу прилика да у источним покрајинама Пруске спроведе у дело своје и Шарнхорстове идеје о наоружаном народу. Поделио је све способне људе на ландвер и ландштурм. Први је резервоар за попуну регуларне армије и захвата људе између 18 и 40 година, једног на 50 становника. Други, у који улазе сви остали способни људи, има искључиво партизанску улогу по угледу на руске партизане претходне године. Кажу, да је тада у Источној Пруској и Западној Пруској на десној обали Висле уведено у спискове ландштурма близу 200.000 људи. Слични напори предузети су и у другим крајевима Пруске. Али је легенда знатно улепшала историју. У такозваном Ослободилачком рату немачке масе биле су инертне. На многим местима међу обвезницима ландвера избијало је незадовољство, а ефекат ландштурма је био ништаван. Декретима се народу није могао удахнути револуционарни елан.

Када је у марта Пруска ступила у рат против Француске он буде постављен за руског изасланика у Блихеровом корпусу. Шарнхорст је ту био начелник штаба. Они га радо приме, али нису могли продрети са предлогом да буде враћен у пруску службу. Краљ му још није био заборавио прелаз у руску војску. Престолонаследник, његов ранији ђак, просто га је игнорисао. Но, и поред немилости двора, Шарнхорст га је употребљавао као да је био пруски официр. У биткама код Гросгершена и код Бауцена чак је јуришао на челу пруске коњице. После Плесвицког примирја, на потстицај Гнајзенауа који је заменио Шарнхорста умрлог од рана, Клаузевиц пише о протеклим операцијама да

би распламсао пруски патриотизам, а и једну омању студију о партизанском рату.

У наставку рата Клаузевиц је начелник штаба шареног Валмодено-вог корпуса у саставу Бернадотове армије. С њим ратује на доњој Елби против Давуа, а у фебруару 1814 улази у Холандију. Наполеонова абдикација затиче га у Фландрији. Са резултатима није задовољан; по његовом мишљењу бонапартизам је требало дотући, а Наполеона стрпати у затвор као злочинца. Као да је предосећао његов повратак са Елбе.

Ускоро затим буде поново примљен у пруску службу као пуковник и постављен за начелника штаба 3 корпуса. На том положају био је сведок неуспеха код Лињиа. Три дана касније, код Вавра, његов корпус поново доживи неуспех у судару са Грушем и отступи сувише далеко, толико далеко да је Груши, после Наполеоновог пораза код Ватерлоа, могао неометано да отступи на Самбру. За ову пропуштену прилику не можемо кривити начелника штаба, али се Трајчке у својој Немачкој историји 19. века не устручава да припише Клаузевицу велики део одговорности. Долази, затим, јурњава ка Паризу и капитулација града. Триумф је потпун, коначан, бруталан. Са одвратношћу је гледао Клаузевиц како се победничке армије одају пљачки, како се грабе и официри, на начин — каже он — како Французи нису никад чинили. „Никаква несрћа, пише он у то доба, не може савити Французе до понизности и лицемерства“. А на другом mestу: „Не треба захтевати разоружање Француске, јер би то значило довести до очајања народ који се латио оружја за исту ствар као и ми, само са више одушевљења и смелости“. Осећа да „праведна ствар“ поново мења страну и да рат има своју дијалектику.

После рата постаде Клаузевиц начелник новоформираног корпуса у Кобленцу, чији је командант у прво време био Гнајзенау, а 1818 буде постављен за управника Опште ратне школе где ће остати дванаест година. Гнајзенау му је прибавио ово место, мислећи да му отвори широко поље рада. Али су функције управника биле беззначајне, дисциплинске и административне. Настава је била у рукама посебне комисије. Ипак, прве године пише министру да школа сувише личи на универзитет, да су официри (слушаоци) сувише слободни да раде или не раде и да би настави требало одузети карактер незаинтересоване науке да би се упутила професионалним и практичним циљевима. Предлаже да се уведе и логика. Те исте године Хегел је почeo суверено да влада царством филозофије са катедре Берлинског универзитета. Његов утицај је оставио видних трагова на Клаузевићева дела.

У Берлину се повлачио све више у себе. У војсци му је Гнајзенау био једини пријатељ. Имао је много слободног времена и све је посветио студијама. У том периоду настали су његови већи радови. Али за први мах за нас су од ближег интереса неколико његових мемоара из тог времена који нам га цртају као човека и сведоче о његовом ставу према друштву.

То је било ултрафеакционарно време Карлсбадских одлука. Реакционари насрнуше и на установу ландвера, сматрајући да је то оружје

народне револуције, противно старом пруском феудалном духу. Клаузевиц се енергично заузима за ландвेर и после низа уверљивих аргумента пита своје противнике да ли се више боје својих суграђана или својих непријатеља.

Незавршени мемоар *Комешања* (*Umtriebe*) и неколико писма упућених Гнајзенауу приказује нам га у огледалу актуелних друштвених и политичких проблема оног времена. Није био противник либерализма. Он није волео крути пруски феудализам, већ покрет, акцију и реакцију снага. На либерализам га је наводила и његова енергична и широка концепција живота. Али је на либерализам гледао као на предуслов за развој и сарадњу свих националних енергија, гарантију немачке националне моћи, јер је он немачки патриота, присталица немачког јединства, које ће — верује он још тада, остварити пруски мач. Он је имао сувише смисла за историју, те је морао схватити да су друштвене установе пролазне. Стари је режим за њега била прошлост на коју је гледао безnostalгије. Револуција — писао је он Гнајзенауу, створила је сјајне ствари које је наметнуло време и никакав политички Архимед неће вратити друштво на оно место где се налазило 1789. Критиковао је оне реакционарне државнике који су покушавали да то учине. Пруски министри Харденберг и Било, а и аустријски канцелар Метерних нападнути су у мемоару *Комешања* толико оштро, да није могао ни помислiti да их објави. Али Клаузевиц одан пруској монархији, није отишао далеко путем либерализма. Умереног Гереса (*Görres*), који се на ступцима свог *Рајнског меркура* заузимао за немачки језик и обичаје, за слогу између владалаца и народа, за успостављање царства, али и за слободу штампе и статешики устав, сматрао је (1817) за опасног демократа. Није искључено да је имао удела у угушивању тог тада најзначајнијег немачког политичког листа, утолико више што се хвалио да није био међу онима који су ишли Рајнским областима на врховима прстију као у болесничкој соби. А Арнта и Јана сматрао је просто јакобинцима. Он се, дакле, превија у процепу противречности. Као аристократа, он је за ауторитативну владу која ће бити изнад народа и која ће га водити, по потреби и мотком, као патриота реалиста, он пушта маха новим друштвеним снагама које у своме развоју морају оборити такву аристократску владу.

Јулска револуција враћа га за тренутак у акцију. Када букинуше устанци у Белгији и у руском делу Пољске, Клаузевица позваše у Берлин из Вроцлава (Бреслава), где је тек био постављен за инспектора артиљерије, да узме учешће у разговорима о војним мерама које је требало предузети на границима. Очекивао се рат са Француском, па је за тај ратни случај Гнајзенау предвиђен за врховног команданта, а Клаузевиц за начелника штаба. Клаузевиц је сматрао рат неизбежним, па је о будућим операцијама израдио три мемоара. Кад је попустила затегнутост на Западу, а пољски устанак није стишавао, Гнајзенау буде одређен за команданта армије формиране да спречи преношење устанка на пруске делове Пољске, а Клаузевиц за начелника његовог штаба. Клаузевиц, верујући још у скори рат са Француском, био је врло нестрпљив што руски команданти, Дибић и Паскјевић, нису ни-

како могли да савладају пољске устанике, док се европско либерално јавно мњење све више загрејавало за њих. У прилог Польске чули су се снажни гласови и у Немачкој. Клаузевиц реагира кратком расправом Ситуација у Европи после поделе Польске чија је главна мисао да треба спречити успостављање Польске, јер би се она неминовно удружила са Француском чиме би се узнемирила читава Европа. Расправу није публиковао. Исту мисао са више осврта на немачке либерале понавља и у мемоару О актуелним политичким питањима и опстанак Немачке. Ту устаје и против еманципације Италије, јер би и она нашла свој природни ослонац у Француској. А Француска је за њега била легло револуције. Овај мемоар је покушао да објави, али није успео. Прусски шовинизам је ипак сувише стрчао из њега. Али француска опасност у рукама Клаузевица није била само страшило за немачке патриоте. Он је сам веровао у њу. Била је то код њега као нека опсесија. Осећа се ту и Хегелов конзерватизам. У лето 1831 године све га више обузима малодушност. Доиста, догађаји нису ишли у прилог конзерватизму. Руси су у Польској постизавали врло сумњиве успехе, осамостаљивањем Белгије у Низоземској је уништен поредак од 1815 године под благонаклоним очима Енглеске, а Француска је принудила Аустријанце да напусте папску територију. „Јакобинизам“ је свуда триумфовао. Крајем јула писао је својој жени, сада са пуно носталгије за угрожени поредак: „Французи свуда изазивају побуне и отпадништво и проглашавају оружани устанак најсветијим правом. Бојим се да нико нема снаге да се одупре том покрету. Заиста, у такво доба не треба се плашити смрти“. И смрт је ускоро дошла. Колера је у августу однела Гнајзенауа, а 16 новембра 1831 године и његовог начелника штаба. Њихова армија није је могла задржати на пруској граници. Два дана раније њој је подлегао и Хегел.

* * *

Клаузевицеве научне радове публиковала је његова жена, после његове смрти, у десет свезака. Прве три, објављене као једно дело под називом О рату, баве се теоријом, а остале садрже критичке студије ратова, већином Наполеонових. Али су његови радови настали обратним редом.

Историја је управо навела Клаузевица у област теорије. Рат и теорија ратне вештине стоје у дијалектичком односу. Теорија настаје из ратне праксе да би ову затим усмерила у правцу својих резултата. Када је Клаузевиц био постављен за наставника пруском престолонаследнику, ставио је себи у задатак да свог питомца оспособи за изучавање војне историје, да му, дакле, пружи теориску основу без које се операцијама доиста не може приступити критички, рачунајући да ће га затим војна историја сама научити ратној вештини.

Клаузевиц је први који у војноисториској критици даје места моралним чиниоцима. Док су његови претходници разматрали само материјалне моменте — ефективе, наоружање, земљиште, утврђења, правце напада и њихове геометричке комбинације — Клаузевиц води рачуна и о моралним елементима — о духу трупа, о ратним доктринама, о

карактеру генерала — да би на основу и једних и других дао свој суд. Његове историске студије значајне су у првом реду по концепцији и методу. Донекле и по резултатима, али при томе морамо имати у виду да Клаузевиц није располагао свима изворима које ми имамо данас, да поменемо само опсежну Наполеонову кореспонденцију. Али нас историске студије не могу задовољити својом формом. Оне нису заокружене литерарне целине него недовршени одломци. Извесно је, да их Клаузевиц није намеравао да публикује у стању у коме су затечене у његовој заоставштини.

Његове историске студије, дакле, родиле су његово велико дело О рату које му је донело светску славу. Желео је да створи дело које се неће заборавити после две или три године, које ће се више него једном узети у руке. У томе је успео, али га није довршио. Свој рукопис сматрао је само основом на којој тек треба подићи теорију рата. Потпуно довршеном сматрао је само прву главу прве књиге. Шесту књигу само покушајем, а седму и осму скицама. Тако се објашњавају нека понављања, непотребна или натегнута разматрања, контрадикције. Али, што је главно, битне прте рата које владају његовим делом сматрао је исправним. Но, да је своје дело и довршио — сведочи нам његова жена, не би га публиковао за живота.

II

Прилазећи Клаузевицевом главном делу, одмах у почетку, у уводној напомени, наилазимо на најпопуларнију његову мисао: „рат није ништа друго до државна политика продужена другим средствима“.

Мисао је у њега сасвим нова. Појављује се првипут тек у белешци из 1827 године, да би кроз њу прорадио своје дело. Њена генеза открива нам се тек на крају, у осмој књизи, у паралели између Француске и њених противника. Револуција је — каже се ту, пробудила нове, неодољиве снаге које се изражавају више карактером власти, положајем народа и посве измењеном државном управом него новим средствима или идејама француског ратоводства; отуда ддвадесет година победа Револуције; политика је, дакле, пројела рат новом енергијом која се иначе не би могла замислити. О Наполеоновом таленту овде нема ни речи. Далеко је сада од пљачкашких банди под добрым генералима о којима је писао 1807 године. Тако далеко, да је дошао у очиту опреку са оним што је раније рекао о утицају војсковође на операције.

Констатација да је рат продужење политике само је један аспект односа између политике и рата. Клаузевицева мисао је сасвим јасна тек у осмој књизи. Ту његова дефиниција о односу политике и рата гласи нешто друкчије: „Рат није ништа друго него наставак политичких односа уплитањем других средстава“. Рат је, дакле, инструмент политике, само део политичких односа, никако нешто самостално. Клаузевиц је рат сасвим потчинио политици. Политички елемент, каже нам он, не прориде, додуше, дубоко у појединости рата; политика не поставља извиднице нити води патроле, али има пресудну реч на ратни план, па чак и на пла-

битке. Бесмислица је захтев неких теоретичара, наставља Клаузевиц, који траже да се ратна средства предаду војсковођи да овај на основу њих створи чисто војнички план за рат или ратни поход. Клаузевиц уопште не може замислiti чисто војничко гледиште. Рат прима карактер политike; уколико је она величанственија и снажнија, утолико ће се рат више приближити своме апсолутном облику. Сукоб између политичких и војних интереса не налази се у природи саме ствари; тамо где до њега дође, знак је да негде нема увиђавности. Политика мора познавати свој инструмент. Њена је ствар да одреди који правци догађаја одговарају циљу рата. Ратна вештина на своме највишем степену постаје политика која не пише ноте него бије битке.

Клаузевиц није деспотски потчинио рат политици. Војсковође могу тражити у сваком поједином случају да политика не дође у сукоб са природом свога средства. Али, ма колико захтеви војсковођа утицају на политичке циљеве, они се могу схватити само као њихове модификације.

Када говори о политици, Клаузевиц не мисли само на спољну политику. Рат једне заједнице, каже он, произлази увек из једног политичког стања; рат одређује, поред осталог, обострани карактер народа и влада.

Такво је и гледиште Маркса и Енгелса о односу политike и рата. Они су разматрали сваки рат као продужење политike одређених, заинтересованих држава и разних класа у њима у одређено време. Енгелс је наводио да је цивилна власт пренела победе Револуције у војску.

Клаузевиц није трагао дубље за пореклом ратова, нити се бавио њиховом праведношћу. Он их је просто сматрао законитим средством државе. Али су Маркс и Енгелс ишли даље. Они су открили корене ратова у класном друштву и везали њихову појаву са постојањем експлататорских класа. Развијајући даље ову мисао и полазећи са Клаузевицеве дефиниције, Лењин је извео теорију о праведним и неправедним ратовима. Треба просто проучити политику пре рата, политику која је довела до рата; ако је била империјалистичка, онда је рат империјалистички и неправедан; ако је била национално ослободилачка, онда је и рат био ослободилачки и праведан.

Ипак је Клаузевицева мисао у односу стратегије и политике била далеко испред његовог времена. Кроз цео 19 век потчињеност стратегије политици једва се осећа. Изгледа као да стратегија замењује политику објавом рата, да би јој понова уступила место када се рат заврши. Почетком овог века није било много боље. Жофф је пред Први светски рат једва ишчупао од одговорних политичара најпотребније податке о спољним односима Француске да би могао приступити изради ратног плана. Француски Генералштаб је тек 1909 године сазнао од своје владе за један тајни споразум са Италијом од 1902 године, којим се сасвим смањила вероватноћа рата са том земљом, па је за све то време предвиђао на Алпима значајне и непотребне снаге.

У почетку рата Жофф је суверено руководио операцијама. Вивиани, претседник владе, жалио се да га сумарно обавештава о догађајима. Жофф је љубоморно чувао своју независност. Он је од владе крио

не само своје намере него и операције за које је већ био издао наређења. Француска влада и претседник Републике били су сложни већ првих дана 1915 године да треба изићи из непокретљивости рововског рата једном диверзијом на Балкану. Стварно, ретко је која операција отварала толико перспектива. Али се томе Жоффр енергично упротивио. Па и касније, када је у принципу пристао на напад на Дарданеле и на подршку Србије, он ставља на расположење за те операције толико мало трупа, да се нису могли форсирати ни Дарданели нити спречити катастрофа Србије. Сличан однос између политike и ратоводства био је у Енглеској и у Италији.

Тек у другом периоду рата, када је у Енглеској дошао на власт Лојд Џорџ, а у Француској Клемансо, државници почињу да узимају рат у своје руке, разуме се уз отпор војника. Али то се не објашњава само снагом личности. Рат је у међувремену задро дубоко у народ и захватио сву његову делатност, па је само влада могла покретати све народне снаге. Стратегија је постала инструмент политike и од ње је добијала карактер и димензије, потпуно у Клаузевицовом смислу. Рат је сувише важна ствар да би се могао поверити генералима — рекао је једном Клемансо, али је то могао рећи и Клаузевиц. Клемансо га познаје и цитира га у полемици са Фошом.

У Немачкој, међутим, много су мање слушали Клаузевица. У рату 1866 године на пруској страни долази до очигледних сукоба између политike и стратегије или, тачније, између Бизмарка и Молткеа. После Битке код Кениггрена, Бизмарк тражи да се рату што пре учини крај, јер је Наполеон III почeo да намеће своје посредништво, док су војници желели, тврди Бизмарк, да свечано уђу у Беч. Бизмарк је једва успео да наговори краља. Али, војници му то нису заборавили. Идућег рата, 1870—71, они су успели да га отстране са оних саветовања која су одржавана у Врховној команди под претседништвом краља, а где је у претходном рату имао своје место. Молтке га уопште није обавештавао о ситуацији. Тако је Бизмарк, шеф пруске владе и министар иностраних послова, човек који је изазвао тај рат као средство своје политike, био принуђен да се о војној ситуацији обавештава код једног енглеског дописника! Бизмарк нам казује у својим мемоарима да је према схватањима Генералштаба министар иностраних послова поново долазио до речи тек када је Врховна команда закључила да је дошао крај рату. То је заправо формула политике — рат — политика или, другим речима, рат је продужење политike, а политика продолжење рата. Бизмарк се оправдано бунио против таквог схватања. Он је много ближи Клаузевицу него пруски генериали, али га не цитира, јер га, изгледа, не познаје. Молтке га познаје, али га наводи једнострano; прећуткује све оно што је Клаузевиц рекао о томе у осмој књизи, да би могао тврдити да политика има одлучан утицај само у почетку и на крају рата, а да у току рата само повећава или смањује своје захтеве према војним успесима. Фон дер Голц иде даље путем негирања Клаузевица и просто искључује политику у доба рата. Клаузевиц — тврди он, извео однос политike и стратегије из искуства предреволуционарних ратова; сада пак, када ратују народи а не владе, полити-

тика се повлачи у позадину чим загрме топови, да би се поново појавила на позорници догађаја када се један од противника буде сматрао побеђеним. Клаузевиц је ту постављен просто наопачке.

Није то било усамљено гледиште на страног милитаристе. У Првом светском рату немачка Врховна команда је стварно сасвим парализовала политику Другог Рајха. Влада није била обавештавана ни о операцијама ни о изгледима. Сазнала је једног дана са запрепашћењем да је пораз непосредно пред вратима и да треба врло журно приступити преговорима. Према схватањима Врховне команде, стратегија је извршила своје, па је поново дошла до речи политика.

После пораза Лудендорф је покушао да теориски оправда овај став Врховне команде према влади Рајха и у делу Ратово дство и политика дао је у томе смислу дефиницију односа политike и рата: „Рат је спољна политика са другим средствима. Уосталом, сва политика има да служи рату“. Али му ни то није било доволјно. У Тоталном рату сасвим одбације Клаузевицеву дефиницију и војсковођа постаје неоспорни диктатор. Он је изнад министра рата и изнад шефа политike. Али су војсковође ретке, додаје Лудендорф; само онај народ заслужује правог војсковођу који му се уме потчинити; иначе, штета за војсковођу!

Ова конфузна милитаристичка гледишта не би заслуживала пажњу да нису спроведена у дело у прошлом рату. Хитлер, свакако, није био војсковођа по Лудендорфовом рецепту; Лудендорф је тај положај резервисао за професионалне војнике, или је ретроспективно гледао себе у улози тоталног војсковође кога народ није заслужио, јер му се није потчинио. Али, крајњи ефекат је био исти. Преузевши пред Москвом и команду над војском, Хитлер је узурпирао контролу над операцијама исто онако како је Лудендорфов војсковођа имао да себи потчини политику.

На супротној страни Други светски рат је водила политика, а генерали операције. У пракси се постављало питање где је генералима остављена пуна слобода одлучивања. На Западу се граница јасно уочава. Одлуке из стратегије — или велике стратегије, како се то каже у земљама енглеског језика, доносили су одговорни државници. Није важно у којој су мери при томе консултовали и слушали војнике. Генерали су водили операције. Када државници нису били задовољни њима, они су их сменивали. Иначе, између њих није долазило до великог трења. Теже је прозрети однос државника и генерала у Совјетском Савезу. Једино је сигурно да су његови стратегиски проблеми били неупоредиво простирији, па су се одлуке доносиле више у оперативној области. Генерали су имали шире поље рада. Код нас, у Народноослободилачком рату, политика, схваћена у најширем смислу, залазила је дубље у операције, па је понегде водила патроле и постављала извиднице. Војска, партија, народ чинили су нераздвојиво тројство у најтешњем свакодневном доидиру. На нашем терену се ратна вештина можда највише изједначавала са политиком у Клаузевицом, или боље, у марксистичком смислу.

Модерно време се по питању односа политike и рата, dakle, сасвим приближило Клаузевицу. Ван његових идеја командовање се да-

нас не би могло довести у правилан однос према политици. Али ово питање није теоретски сасвим исцрпено. Модерни коалициони ратови, чије се командовање организује већ у миру, и на овом пољу отварају нове проблеме.

* * *

Сасвим је сигурно да је мисао о апсолутном и ограниченом рату навела Клаузевица да рат потчини политици. То се јасно види не само из уводне напомене него и из композиције дела.

Апсолутни рат у Клаузевици произлази из саме природе рата. Рат је, како га он дефинише, акт насиља да би се непријатељ потчинио нашој вољи. То је конфликт, каже он, великог интереса у области социјалног живота који се решава крвљу и само се у томе разликује од других сукоба. Физичка сила је, дакле, специфично средство рата и било би апсурдно увести у филозофију рата принцип умерености. Обе стране ће настојати да употребе све своје сile. У апсолутном рату нема граница насиљу.

Али је апсолутни рат у Клаузевици само трансцендентални појам, ван искуства. То је само апстрактна, регулативна идеја, којом Клаузевиц обједињује у целину многе појаве рата. Могло би се рећи да је Клаузевицев апсолутни рат недостижни идеал, слично оној идеји о апсолутној лепоти која се тобоже никада не постиже. У пракси, међутим, Клаузевиц намеће овој идеји многа ограничења, али уколико су јачи узроци рата, утолико ће се рат више близити својој апстрактној (апсолутној) форми.

Апсолутни рат није тотални рат, ма да се ова два појма често идентификују и у стручним круговима. Тотални рат је, у најбољем случају, само једна конкретна етапа далеко у правцу апсолутног рата. Лудендорфов тотални рат је, како смо видели, потчињавање свег државног живота војсковођи, или, тачније, војној бирократији, што је у очигледној опреци са Клаузевицевим основним схватањима о рату.

Апсолутни рат није ни рат чији је циљ обарање (Niederwerfung) непријатеља, као што ограничени рат није рат ограничених циљева. Обе Клаузевицеве категорије спадају у област стварности. Оне се разликују само по интензитету напора, али толико да их теорија ратне вештине мора посебно посматрати.

Ову идеју о двоструком рату развио је историчар Х. Делбрік у теорију двеју стратегија: обарања (Niederwerfungsstrategie) и изнуравања (Ermattungsstrategie). Прва има само један пол — решавајућу битку. Друга има два пола — битку и маневар између којих се крећу одлуке војсковође. Стратегија изнуравања — каже Делбрік, није плод неправилног схватања суштине рата, него је историски одређена и оправдана. И једна и друга стратегија имале су своје велике мајсторе. Прва — Александра, Цезара, Наполеона; друга — Перикла, Велизара, Валенштајна, Густава Адолфа, Фридриха Великог.

Стављати Фридриха међу експоненте стратегије изнуравања била је чиста јерес за немачки Генералштаб који је живео и радио у уверењу да постоји само једна једина правилна стратегија — стратегија оба-

рања и да је Фридрих као њен поклоник био претеча Наполеона. За патриоте значило је то и рушење једног националног идола. Око тога питања настао је читав литерарни рат који је трајао близу двадесет година и у коме је Делбрик остао прилично усамљен. Водећи немачки историчари времена, Дројзен, Зибел и Трајчке, били су на страни Молткеа (старијег) и Генералштаба. Ипак је Делбрик био ближи Клаузевицу, природи рата и историји. Клаузевиц ћесумњиво разликује две врсте рата, теорија их не може одбацити, а историја их потврђује на свим странама. У пропратној речи последњег немачког издања *О рату* признаје се да Клаузевиц разликује две стратегије, али се додаје да стратегија обарања или решавања преовладава. Уосталом, стратегија није циљ самој себи, па се мора повињавати политичким реалностима. Отуда и њен релативитет у времену и простору.

О двема стратегијама говори Клаузевиц на више места, опширније у првој глави прве књиге, у тридесетој глави шесте књиге и у шеснаестој глави седме књиге. У његовим старијим историским радовима ова се мисао још не појављује. Ограничени рат — каже нам он ту, јавиће се када је политичка затегнутост слаба и када су политички циљеви мали, односно када су расположива војничка средства недовољна за обарање непријатеља. Ипак, мисли Делбрик, његово главно дело посвећено је стратегији обарања (уништења). Завршетак друге главе прве књиге, где се каже да је бој једино средство за постицање политичког циља рата, у противречности је — сматра Делбрик, са уводном напоменом од 1827 године и налази да Клаузевиц није стигао да своју нову идеју о двема стратегијама спроведе доследно кроз целу књигу. Према Делбрику Клаузевицово откриће о двема стратегијама изгубило се у наредној генерацији која је живела у епоси уништавајуће стратегије, па је тако ова друга стратегија остала теориски необрађена. Ту ће бити и нешто истине, али не треба заборавити да је Клаузевиц главне црте свога дела сматрао правилним.

Борба се код Клаузевица доиста поклапа са појмом рата. Све што се у рату догађа — каже он, догађа се кроз оружане снаге, а где се налазе оружане снаге, мора се појавити и претстава о борби. Борба се дели на низ бојева. Употреба оружаних снага, наставља Клаузевиц, није ништа друго него организација одређеног броја бојева. Сва делатност у рату односи се нужно на бој, посредно или непосредно. Војник се реди, грутује, одева, наоружава, вежба, спава, једе, пије, маршује — само да би се могао борити у право време и на правом месту. Али, у многим случајевима где се не ради о уништењу непријатеља, где је од значаја само резултат, бој је само одмеравање снага; тамо где је велика разлика, противничке снаге могу се одмерити и оценом; у таквим случајевима слабија ће попустити па ће се циљ боја постићи и без борбе. Оружано решење је у свима великим и малим операцијама рата оно што је у трговини плаћање у готову: ма да се једно и друго реализује ретко, ипак, не може се сасвим изоставити.

Овом Клаузевицевом паралелом, коју је Енгелс сматрао врло сугестивном, може се бранити и Делбркова двополна стратегија. Али одмах затим ће нам Клаузевиц рећи да је решавајући судар изнад свега; про-

тивник се не може спречити да се не позове на овај највиши суд, а ако ми на то не будемо спремни, онда ћемо сигурно изгубити парницу. Бој је у Клаузевица и једини елемент дефиниција тактике и стратегије.

Нису, дакле, Немци без разлога сматрали Клаузевица претставничком уништавајуће стратегије. Шлифен је писао да је трајност дела О рату баш у снажном истицању мисли о уништењу што је Немце и довело до Садове и Седана. За узврат, неки су критичари учинили Клаузевица одговорним за немачки пораз у Првом светском рату — што је немачка стратегија упорно настојала да дође до тактичког решења. Он је крив што се европска војна мисао крајем 19 и почетком 20 века ограничила само на једнополну стратегију. Према британском војном критичару Лидел Харту, за последњих 50 година генерали су били „опијени крвавим вином Клаузевицеве лозе“. Један амерички писац жали се да војни мислиоци од Клаузевица до Фоша и Лудендорфа упорно идентификују рат са идејом крајње силе. Клаузевица чине одговорним и што је дао теориско оправдање за велике војске, за „пудило масе“ како неки кажу, и што је занемарио интелектуалне резултате теоретичара 18 века који су наглашавали више вештину и рафинованост него супрову силу. После изнуравајућих битака код Вердена, на Соми и у Фландрији у Првом светском рату, један други амерички писац покушао је да ревидира Клаузевица идући стопама Ардан ди Пика, тј. враћајући се малим, али добро извежбаним армијама 18 века. Ове идеје су заступали и фон Сект и де Гол, први више из нужде него из уверења. Лидел Харт је отишао даље тврдећи да (британска) стратегија има за циљ да сведе борбу на најмању меру.

Као сви људи и Клаузевиц је био човек свога времена и своје средине. Он је писао под утицком Наполеонових ратова. Отуда толики акцент на решавајућу битку. Али то не оправдава све произвољне дедукције извучене из његовог дела са англосаксонског или острвског глеђишта. У његовој анализи рата има сувише дубине и ширине да би се могао окривити за стериолност стратегиске мисли после Седана која, доиста, није ишла у корак са грандиозним развојем производних снага, а још мање се могао окривити што немачке оружане снаге у Првом и Другом светском рату нису одговарале фантастичним политичким циљевима Другог и Трећег Рајха. Х. Делбрик је управо критиковао Лудендорфову уништавајућу стратегију ослањајући се на Клаузевица.

Стратегија обарања и изнуравања не може се одвојити од питања одбране и напада. Клаузевиц сматра да је одбрана јачи вид борбе при истим средствима. Лакше је, додаје он, сачувати него стећи, јер све оно што се не догађа иде у корист браниоца. Он тако жање и тамо где није сејао. Али напад и одбрана су код Клаузевица у дијалектичком односу. Одбрана је јачи вид борбе са негативним циљем, а напад слабији са позитивним циљем. Отуда треба да се бранимо све дотле док смо слабији. Али како се одбранбеним победама ствара повољнији однос снага, то ће у рату бити природно да се почне дефанзивом и заврши офанзивом. Кулминацијона тачка (напада) је на граници између напада и одбране. Ипак Клаузевиц нарочито наглашава да је апсолутна одбрана у противречности са појмом рата.

Обично се мисли да је рат 1812 године сугерирао Клаузевицу ове идеје о нападу и одбрани. Стварно, он се инспирисао операцијама Фридриха II у Седмогодишњем рату, јер је већ у својим предавањима престолонаследнику наглашавао да треба отпочети дефанзивом да би се сигурније могло завршити офанзивом.

Идеја да је одбрана јача од напада била је сасвим необична у доба Клаузевица. Он је то сматрао доказом како површи писци могу побрати појмове. Али је и касније остао прилично усамљен. Његова теорија о нападу и одбрани нападана је у име Наполеона, у име иницијативе и морала трупа, у име „офанзиве по сваку цену“. Ристов (Rüstow), Гарibalдијев начелник штаба, давао је приоритет офанзиви, јер је могла боље груписати снаге. Неки Французи су сматрали да у Клаузевицевом резоновању о нападу и одбрани нема логике и у корист напада истицали су моралне снаге и иницијативу. Један његов француски биограф, хотећи да га одбрани од ових оптужби, тврдио је просто да Клаузевиц није био присталица дефанзиве. Можда га је најбоље схвatio Ж. Жорес (J. Jaurès), који је писао да те „код Клаузевица не ради о апатичној, резигнираној дефанзиви, него о ватреној дефанзиви, спремној да се сваког тренутка претвори у офанзиву.“ Немци су га, међутим, одлучније одбацили. Блуме је сматрао да је офанзива ефикаснији начин ратоводства, фон дер Голц иде даље па каже да водити рат значи нападати, а Лудендорф је Клаузевицево првенство одбране просто одбацио без ближег објашњења. У офанзивној манији која је претходила Првом светском рату огледају се, свакако, и тадашње империјалистичке тенденције великих сила. Данас, после оба светска рата, у доба глобалне стратегије, можемо објективније приступити овом Клаузевицевом одељку, а сигурно је да је модерно оружје ојачало тактичку одбрану.

* * *

Моралне снаге су у средишту Клаузевицеве идеје о рату. Оне пројимају све његове феномене.

Моралне снаге, тврди он, су неодмерљиве, али их теорија ратне вештине не може занемарити. Њихову вредност и њихов често невероватан утицај најбоље доказује војна историја; из тог извора ће се војсковође најбоље надахнути. Али овде, упозорава нас Клаузевиц, критичке анализе и учене расправе значе мање од осећања, утиска или појединачних варница духа које ће оплодити душу зрицем мудрости.

У лицу војсковође који нам Клаузевиц тако брижљиво прта у трећој глави прве књиге, можда би модерна психологија и естетика могле понешто и да замере. Понеко ће му замерити што је особине војничких шефова посматрао сувише идеалистички, ван средине, времена и његових идеја, ма да је живео у доба када је револуција избацивала на површину нове таленте из народних маса. Опостићемо му што је међу главним моралним потенцијама толико нагласио таленат вође, јер је одрастао у сенци „бога рата“, како је он сам назвао Наполеона. Са чуђењем ћемо констатовати да је „распусну богињу“ машту учинио само

слушкињом оријентационог смисла (Ortsinn) и да је са презрењем одбацио све остале њене услуге. Али сви ћемо се сложити да је његова идеја о равнотежи интелектуалних и моралних квалитета у личности војних руководилаца постала општи критеријум за попуну командних положаја.

Рат је област неизвесности, каже нам Клаузевиц. Три четвртине чињеница на којима се заснива делање у рату обавијене су, више или мање, маглом неизвесности. Само фини, продорни разум може у тој области да осети истину. Рат је и област случаја; ни у једној људској делатности овај странац не игра толику улогу. Већи део елемената рата могу се оценити само према законима вероватноће; када војсковођа не би обухватио целину погледом духа који наслућује истину, настао би читав заплет разматрања и обзира из кога се суд не би никад могао испетљати. Рат је еластична игра снага која обухвата безброј феномена и комбинација. Ако додамо атмосферу опасности у којој се рат одиграва, онда имамо у главним линијама Клаузевицу основну идеју о природи ратоводства.

Отуда Клаузевиц одбацује сваку позитивну науку о ратној вештини која би имала значај закона. Ратоводство је вештина (Kunst), а не наука. Али признаје да је теорија рата, у етимолошком смислу расправе, могућна и потребна и она ће садржати неопходна начела, правила, прописе и методе — нарочито у области тактике. У стратегији ће теорија бити мање наметљива и задовољиће се само тиме да војсковођи помогне да правилно схвати ствари.

Клаузевиц је теорију рата освежио интуитивним и стваралачким елементима. Идеја да свака ратна ситуација има свој апсолутни индивидуалитет везана је за његово име. У светlostи тих идеја треба размотрити Клаузевицеве мисли о рату обарања и ограничења, о нападу и одбрани. Војсковође ће се према ситуацији лађати једног и другог средства. Али је он, као и његов учитељ Макиавели, био свестан да се посебни војни проблеми могу анализирати само у оквиру шире и дубље концепције о природи рата.

Клаузевицу се понекад пребацује агностицизам. Замера му се да одустаје од сазнања, да одриче „закономерност“ војним феноменима. Истина је, да су се на Клаузевица позивали и понеки од фашистичких писаца који су одбацивали сва правила ратне вештине, а с њима заједно све људске законе рата да би тобож голом генију дали стваралачког маха. Из тог круга идеја потиче и Хитлерова интуиција која је од децембра 1941 руководила операцијама немачке војске. Али Клаузевиц ту није ништа крив. Он је, додуше, оштро критиковао доктиматизам чистих теоретичара, али је устао и против оних који су на другој крајности одбацивали свако правило, проглашавајући да геније слуша само своју инспирацију и интуицију. Он се одлучно изјашњава и против оних писаца „у чијем се резоновању разлози pro и contra међусобно пројдиру као она два лава у причи од којих ни репови нису остали“. При оцени овог питања ми нећемо заборавити да су модерна ратна дејства знатно сложенија, па је за правилну оријентацију у тој големој ма-

терији данас потребно много више начела (не догми!) него у доба Клаузевица.

Клаузевиц је први теоретичар партизанског рата или народног рата, како га назива, и његов одлучни присталица. Рат — верује он, није готов све док се народ не покори освајачу. Ма колико једна држава била мала и слаба у односу на свога непријатеља, не треба никад да себи уштеди крајњи напор, јер би се иначе морало рећи да у њој нема више душе. Једна влада која после губитка главне битке мисли само на мир, која нема ни храбрости ни воље да напречне све народне снаге, није ни заслужила победу. Ове речи као да су написане данас. Колико је Клаузевиц и на овом пољу испред оних који су народни устанак осуђивали као револуционарно средство које је исто толико опасно друштвеном поретку као и непријатељу!

* * *

Клаузевиц је имао своје претходнике.

Поменућемо најпре Енглеза Лојда. Он је човек 18 века, али у њему има акцената нове епохе. При формирању војске, каже нам Лојд, не треба слепо копирати туђе узорке него их подесити државним приликама и националном карактеру. Постоји веза између државних облика и ратних операција. Војска није машина него је маса подложна духовним узбуђењима која се духовно и води. Батина не може бити једино средство за одржавање дисциплине. Она може створити подношљиве војнике, али никако јунаке. Лојд је први који је у војну терминологију унео појам операциског правца.

Несразмерно већи потстицај добија Клаузевиц у своме амбијенту. У немачкој књижевности то је време *Sturm und Drang*-а, крај Просвећености и протест против њених једностраности и претераности, у првом реду против прецењивања разума на штету осећања, а у филозофији владавина Кантовог критицизма. Реакција на француски материјализам и рационализам морала се пренети и на војну мисао.

Беренхорст је први међу војним писцима од значаја који у име нових идеја диже глас против старих рационалистичких тактичких и стратегиских доктрина.

Он је прочитao Кантову Критику чистог ума и покушао је у своме делу *Разматрања о ратној вештини*, које се појавило 1795 и 1796 године, да овај нови поглед на свет пренесе на стратегију. Беренхорст је доказивао да област рата прелази границе разума. До појаве ватрених справа могло је бити речи, признаје Беренхорст, о ратној науци са правилима и прописима, али ватра у модерну битку уноси сувише случајности. Насупрот објективној концепцији старе стратегије, он истиче субјективне квалитетете војсковође. Према Беренхорсту Фридрих II, и поред своје генијалности, није обогатио науку ничим новим; он је просто унео у рат своју судбину, део своје личности, своју срећу. Додаћемо да је Беренхорст први који устаје против стајаћих армија које изазивају агресивне ратове.

Шарнхорст је осуђивао Беренхорстове претераности, али је још више него овај наглашавао психолошку страну рата. Он је истицао посебни карактер сваке ратне ситуације и потисциао је своје слушаоце на стваралачки рад уместо на примену крутых правила као силогизама. Под његовом управом професори Опште ратне школе у Потсдаму ограничавали су се на „саветовање“ својих ћака и пазили да не стану на пут развоју њихове личности. Као реалиста, он се обарао на теориске рецепте за добијање битака, али је утврдио низ принципа, нарочито за офанзивну битку; ипак, решавајући чинилац је геније војсковође. Шарнхорст је први који теориски објашњава појам дефанзивно-офанзивне битке. Ванредно је јак његов утицај на Клаузевица.

Лосау, сарадник Шарнхорстов, писао је 1815 године да је рат *ultima ratio* држава и да је у неку руку продужење политике. Политика, каже он, утврђује циљеве, а рат их реализује. У рату прву улогу играју јаке личности формиране не само војном историјом него и критичком филозофијом коју је Кант покренуо. Рат није скуп логичких правила; оно неколико формула које се односе на рат имају толико изузетак да се може рећи и на овом пољу да „вештина значи мало, а уметник све“. За њега решавајући момент није форма, офанзива или дефанзива, него духовна надмоћност (*Geistesüberlegenheit*) војсковође, али кога, ипак, посматра у синтези физичких, интелектуалних и моралних снага. Даје првенство офанзиви, али дефанзива није инфиериорнији облик операција, јер у крајњој линији наводи браноида на офанзиву. Само битка може донети одлуку. Рат се може завршити само обарањем (*Niederwerfung*) противника.

Да поменемо још образованог Лилиенштерна који је био у односима са истакнутим духовима свога времена — Клајстом, Шелингом, браћом Хумболт, Жоминијем. Он је бранио Шарнхорстове идеје, нарочито против Жоминија, а Клаузевица, свога школског друга, стављао је чак изнад Наполеона. Он је обрадио критични тренутак битке као проблем времена и простора. Простор (терен) нема једнаку вредност; постоје битне тачке које назива кључевима, али ови немају апсолутну вредност. Брани дефанзиву и везује је идејно за офанзиву.

Тешко је трагати за пореклом идеја. Као феникс из свог сопственог пепела, оне се у новим срединама рађају изнова, самостално и оригинално. Лосауову *ultima ratio*, налазимо од 1650 године утиснуту на француским топовима у облику *ultima ratio regum*, а негде у то време Калдерон је писао да су барут и куршум последње (доказно) средство краљева. Навођење Клаузевицевих претходника није имало за циљ да се утврде приоритети, него да се генетички прикаже нова школа коју је Клаузевиц најпотпуније изразио. Противници ће је назвати школом „идеолога“ која се бави само филозофском страном рата, па заборавља на конкретне проблеме.

Али је велика револуционарна епоха инспирисала и супротну школу „доктринара“ чији је неоспорни шеф био Жомини. Њима ће „идеолози“ пребацивати да су свели ратну вештину у једначине. И у Немачкој је било „доктринара“. Билова смо већ поменули. Уосталом, ње-

гово дело које је носило претенциозан наслов Дух новог ратног система, оборено је праксом револуционарних и Наполеонових ратова пре но што је угледало света (1799). Значајнији је нешто млађи Клаузвицев савременик Вилизен (Willisen). У њиховим каријерама има много додирних тачака. Обојица су били пруски генерали, гледишића о рату заснована су им на искуствима Наполеонове епохе, обојица су били наставници на највишој пруској војној школи, а њихова дела појавише се у кратком размаку времена, Вилизенова Теорија великог рата свега шест година после појаве Клаузвицеве последње свеске О рату. Ова подударност наводи на паралеле. Вилизен је пошао од претпоставке да се ратна вештина заснива а priori на датим, непромењивим чињеницама и да се према томе може развити у позитивну науку, док је Клаузвиц теорију рата сматрао просто као разматрања о искуству. Ова разлика у начелном ставу према ратној вештини осећа се кроз његова дела, можда више у форми него у суштини. Ипак, први је сасвим заборављен, док је други освојио свет. Ниједно дело о рату и ратној вештини није доживело толико издања на толико језика, ниједно није било тако дуго актуелно. Није уверљиво Ристово објашњење да Клаузвиц дугује своју популарност површиним читаоцима који су просто схватили да се у ратној вештини нема шта да научи, док су се у исто време бунили противу неподношљиве Вилизенове претензије да их учи ратовању. Објашњење Клаузвицевом успеху треба тражити на другој страни.

Клаузвицева слава проширила се нагло тек после блештавих пруских победа код Садове и Седана. Пре тога, од Бечког конгреса, читавих пола века Пруска није ратовала. Била је без ратног искуства готово две пуне генерације. Надмоћност пруске војске над аустријском и француском војском била је, дакле, плод теориске студије, организације и вежбања. Не без разлога добар се део заслуга приписује Клаузвицу.

Нова пруска стратегија израсла је из Клаузвицеве оригиналне интерпретације Наполеонових ратова. Све до Садове и Седана Жоминијева су дела сматрана последњом речи Наполеонове стратегије. Није ли сам Наполеон рекао да је овај Швајцарац открио најдубље тајне његове стратегије? Али је и додао да је поставио само принципе, док геније ради према интуицији. Жоминијев хладни рационализам стварно није могао да објасни еруптивну силу Наполеонове стратегије — стваралачку снагу команданта и моралну енергију његових трупа. Овоме ће тек Клаузвиц дати класичан литерарни израз у свом делу *О рату*. Пруси нису прихватили све његове идеје, али су његови погледи на природу ратне вештине постали темељи на којима је изграђиван пруски командни кадар. Путем добро смишљених метода, везаних нарочито за име Краузенека и Ројера, — задацима на карти, ратним играма, генералштабним путовањима, вежбама и маневрима — пруски команданти и генералштабни официри спремани су за самостално стварање у реалистичким ситуацијама. Седамдесетих година пруска реалистичка школа била је сасвим надмоћна над механицистичким теоријама које су до тада владале у Француској.

Неочекивани пораз открио је Французима Клаузевица. Његов утицај нагло је постао пресудан за француску војну мисао. Фош, који је имао највише удела у формирању интелектуалног погледа француског официра пре Првог светског рата, био је можда највернији следбеник Клаузевицев. Али је и сјајна Жофрова дефанзивно-офанзивна битка на Марни сва у његовом духу.

Клаузевиц је продро у све армије, посредно или непосредно, па је и код нас проучаван, и то на извору. Преведен је још у преткумановској Србији. Клаузевицеве идеје одражавају се јако у тадањим српским правилима. Српски старешински кадар формиран је под јаким утицајем Клаузевицеве мисли, и у ратовима 1912—18 био је потпуно на висини својих задатака, раван својим најспремнијим противницима и савезницима. У бившој Југославији преведен је још једном. Пред нама је, дакле, трећи превод на српскохрватском језику тога најзначајнијег дела међу класичним војним делима.

* * *

Клаузевиц је продро, разуме се, и у Црвену армију. И у Совјетском Савезу он је међу војним класицима заузимао прво место, можда чвршће него у другим земљама, јер се ослањао на огроман Лењинов ауторитет. Тако је то било све до краја прошлог рата, а онда је нагло наступио преокрет.

Против Клаузевица је први иступио потпуковник Мешчерјаков у чланку Клаузевици и немачка војна идеологија, објављеном у броју 6—7 Војне мисли од 1945 године. Он му, додуше, у почетку признаје и напредне идеје које су одиграле позитивну улогу у развијку војне мисли; рекло би се, за тренутак, да имамо пред собом студију која настоји да буде објективна, али га одмах затим чини одговорним за фашистичку идеологију Хитлерове Немачке. Директно га везује за Лудендорфа преко Молткеа и Шлифена. Он не зна, или прелази преко чињенице, да се водеће војне личности Пруске, Другог и Трећег Рајха нису слагале са Клаузевицем баш по капиталним питањима односа политike и рата, решавајућег и ограниченог рата, офанзиве и дефанзиве. Тврди да је Лудендорф био Клаузевицев популяризатор и да је од њега тражио савет како да успостави разбијену немачку ратну машину. Очигледно не зна, или прећуткује, да је баш Лудендорф тражио да се сасвим одбаце (*über den Haufen werfen*) све Клаузевицеве теорије (Der Totale Krieg, стр. 10). Чудно је, затим, оптуживати за агресивну идеологију человека који је давао првенство дефанзивној стратегији. Агресивна политика се тешко може довести у склад са стратегиском дефанзивом. У доба Клаузевица Пруска је била сасвим недорасла за агресивну политику европских размера, па је отуда и мировала пола века, до Данског рата, док су друге европске велике силе, међу којима и Русија, силом оружја шириле своју територију и свој утицај. Клаузевиц се све до своје смрти бојао поновне француске инвазије. Још је чудније објашњавати империјалистичку политику идејама једног человека или неколицине људи. То је идеалистичко схвата-

ње историје. Уосталом, Мешчерјаков говори само о немачком империјализму. А ко је био идеолог британског, француског, аустријског, италијанског, јапанског и руског империјализма? Писац је очито изгубио из вида Лењинова дела (оригинално издање, том XVIII, стр. 197 и 133).

Клаузевицу се сигурно могу доказати извесне реакционарне тенденције, нарочито пред крај његовог живота. Али њих нема у његовом главном делу. Њиме се сасвим издигао из реакционарне пруске средине. Такве тенденције не би промакле оштром оку Енгелса и Лењина. Енгелс је писао Марксу 25. септембра 1857: „Читам сада Клаузевићево дело О рату. Чудан је то начин филозофирања, али врло добар у своме предмету“. Лењин је сматрао Клаузевица великим писцем на пољу филозофије рата и историје рата, писцем чије су основне мисли постале тековина сваког мисаоног човека (XVIII, 197, 248—249; XXII, 510, 511, XXX, 333—336). И поред тих ауторитетивних сведочанстава, Мешчерјаков назива реакционарним идеологом и типичним претставником пруске реакције, оптерећеним традиционалним неповерењем пруског официра према војничкој маси, баш оног човека који се тако ватрено залагао за народни рат и који је пруској реакцији бацио у лице оптужбу да се боји више свог сопственог народа него непријатеља.

Местимично се у Клаузевица назишу и идеалистичка гледања, нарочито ујако наглашеном субјективном ставу према ратној вештини. Али је Мешчерјаков отишао заиста сувише далеко приказујући као окорелог идеалисту човека, који је написао пре 120 година, дакле, пре појаве класика марксизма, да се „нове појаве у области ратне вештине сасвим мало могу објаснити новим изумима или новим идејним правцима, а највише новим друштвеним приликама и односима“ (шеста књига, глава 30). Према Мешчерјакову, Клаузевиц се одриче да призна социјалну природу рата, а према Лењину Клаузевиц се пре 80 година (Лењин је ово писао 1917) борио против предрасуда да се рат може одвојити од политике одговарајућих влада и одговарајућих класа (XXX, 333). Мимо и упркос Лењину (XVIII, 197, 248—249), пребацује му што је дефинисао рат као акт насиља, јер је тиме ишао на руку плановима пруске солдатеске, као да се рат, праведан или неправедан, може водити без насиљних средстава.

Мешчерјаков на једном месту пребацује Клаузевицу доктиматизам, а на другом, да је одрицао законитост војних догађаја. Такве су контрадикције неизбежне када се хоће све да негира. Њих има много. Например: Клаузевиц није учио филозофију од класика немачке идеалистичке филозофије него од њихових епигона — а ипак је био дубоки познавалац класичне немачке филозофије; он је применом дијалектичког метода успео да у низу питања открије природу рата пуније и дубље него ма ко од његових савременика — али се, ипак, ограничава само на површину страну појава и стога не открива праву природу рата; Клаузевиц је присталица одбране — али само због тога да би привукао пажњу читаоца на напад, да би га навео да прихвати идеју пруског милитаризма; Клаузевиц тврди да треба водити активну одбрану — али је, ипак, присталица пасивне одбране; Клаузевиц није из патриотизма него из реакционарства напустио пруску војску пред Наполеонов напад на

Русију — па је ступио у руску војску да се бори против Наполеона у напредном рату; Клаузевиц се о односима политике и рата изјаснио одређеније и јасније него ма ко од његових претходника и савременика — али, ипак, његова тврђња да је рат део политике више је претпоставка него научно откриће и он у „суштини одриче дијалектички правилну тезу о рату као продужењу политике“. Нашао је, дакле, начин да му порекне и оно што је највише придонело његовој популарности.

Мешчерјакову није било стало да објективно оцени Клаузевицеве идеје. Напротив, требало га је сасвим дискредитовати, приказујући га као идејног творца одвратног фашистичког напада на слободу човечанства, чије су грозоте милиони људи још осећали на себи, а с њим заједно требало је одбацити не само немачку него и страну војну мисао уопште, да би се рашичили терен за руску самодовољност и искључивост и на пољу ратне вештине. Тако, упоредо са дискредитовањем Клаузевица, иде уздизање руске војне мисли. Сазнајемо да је један Рус пре Клаузевица, и боље од њега, открио везу између рата и политике, да су почетком 19 века руски високи чиновници и официри били носиоци прогресивних војних идеја и да је руска војно-теоретска мисао у то доба корачала пред Западном Европом. Али је, каже нам Мешчерјаков, тек Стаљин генијално уопшио савремене тенденције у ратној вештини по централном питању односа стратегије и тактике, давши им нове дефиниције: „стратегији је циљ да добије рат, а тактике да добије бој.“ Јасно је на први поглед да су ове Стаљинове дефиниције само парафраза Клаузевицевих дефиниција: „тактика је наука о употреби оружаних снага у боју, а стратегија је наука о употреби боја за циљеве рата“ (Друга књига, глава 1).

Мешчерјаковљев чланак не би заслуживао толику пажњу и сврстао би се просто међу оне многобројне испаде у оквиру бесмислене кампање приоритета, да нам Разинова интервенција није открила на драматичан начин како се мисао прикова за стуб шовинистичког лудила и нетрпељивости, као Прометеј за стене Кавказа, да би јој лешинари затим пројклирали утробу.

Згранут Мешчерјаковљевом нихилистичком критиком Клаузевица, а присетив се да она стварно проводи у дело гледиште о ревизији Лењина по томе питању, о чему је годину дана раније говорио помоћник за политички рад у Вишуј војној академији „Ворошилов“, Разин се реши на необичан корак, да се обрати за арбитражу шефу државе, Стаљину лично. Он је понео на рочиште јаке аргументе. Сем на Лењинова дела која говоре директно о Клаузевицу, он се позвао на познату Лењинову мисао да пролетерска култура мора бити логично развијање оних знања која је човечанство раније стекло (XXV, 387), а и на Енгелсово писмо Конраду Шмиту од 1. јула 1891, где се каже да би боље учинио да ћути човек који суди о филозофима не по оном што је било прогресивно у њиховој делатности, него по оном што је у њима било пролазно и реакционарно. Али узалуд. Одлука паде у корист Мешчерјакова.

У образложењу пресуде Стаљин нам открива да Лењин, за разлику од Енгелса, није себе сматрао познаваоцем војне науке, да је прилазио Клаузевицу као политичар, а не као војник и да се на њега не морамо

обазирати при критици Клаузевица. Да је понова дошао до речи, Разин је на ово могао приметити да је о Лењиновом интересу за војну теорију писао Большевик 1930 године, да су његове маргиналије на Клаузевицово дело О рату сматране толико значајним да су публиковане бригом Совјетске владе 1933, да је четврто руско издање О рату објављено у Совјетском Савезу 1937 — исте оне године када је новопокренута Војна мисао почела да доноси изврсне чланке из области тактике и стратегије, да се о Клаузевицу позитивно изражавао и Енгелс, тај несумњиво добар познавалац војне науке чији се радови и на том пољу не могу мимоћи. А на вулгарни Стаљинов аргумент, да немачку војну мисао треба одбацити у целини, јер је Немачка изгубила два рата последњих тридесет година, Разин је баш ослањајући се на Клаузевица, Енгелса и Лењина, могао одговорити да ратове води, добија и губи политика, да је ратоводство само једно од њених средстава, а као историчар могао је додати да је Немачка (Пруска) знала и добијати ратове и низати велике успехе у изгубљеним ратовима и да су и Ханибал и Наполеон претрпели пораз. Али чему? Све то га не би могло спasti. Стаљин је Клаузевица коначно осудио као претставника мануфактурног периода рата, као што ће се касније осудити Балзаков језик као језик феудализма, а Шекспиров као језик капитализма. Али је Клаузевиц, силом неодољиве историске истине, ипак задржао последњу реч; када је Стаљин пребацивао Разину што у његовим тезама о рату и ратној вештини недостаје одељак о противофанзиви, он се можда није сетио да га је упућивао управо на Клаузевица у кога је тај проблем теориски најдубље обраћен и који је чак дошао и до закључка да је дефанзива — противофанзива природан ток рата.

После усвајања Мешчерјаковљевог члanka без икакве резерве, Стаљинове речи о критичкој анализи војних ауторитета звуче као иронија. Куда ова критика заправо иде, показали су они које је инспирисао Стаљинов одговор Разину: Кривељев, Мариганов, Пуховскиј, Зубков, било да су се јавили у Питањима филозофије или у Пропагандисту и агитатору. Сигурношћу људи који знају да су „на линији“, они су са много погрда и мало скрупула ликвидирали без остатка не само Клаузевица и немачку војну идеологију, него и англосаксонски милитаризам, који се tobож такође ослања на Клаузевица, и „открили“ да је совјетска војна наука најнапреднија војна наука нашега доба.

* * *

Клаузевицеве идеје о ратној вештини надахњују правила свих армија. Ипак, његово дело О рату није ни уџбеник ни правило.

Клаузевиц не заступа ниједан одређен систем ратне вештине. Жомини, Вилизен, Ристо и други покушавали су да употребу оружаних снага сведу у законе, у геометриске системе, док Клаузевиц настоји само да формира дух будућих комandanата филозофском анализом природе рата и ратних дејстава, као и критичком студијом операција.

Но, и Клаузевиц нам даје законе, иманентне законе рата, по којима се сазнаје његова права природа, који не трпе изузетке, дакле, научне законе у правом смислу речи. То је његова теорија рата, аналитичко испитивање предмета до његовог потпуног упознавања. То је филозофија рата која његовом делу даје класичну вредност. Примењена на искуство, дакле, на војну историју, она нас њом упознаје и контролише себе.

Објективни закони рата потребни су теорији, а не пракси. Они се не носе на бојиште. Научни закони рата немају непосредне везе са начелима за рад — нормама и правилима. Таква емпиричка начела имају карактер просечности и пролазности. То су општа упутства која не важе апсолутно ни за један конкретан случај, а свако историско доба ствара своја. Она су нужно и противречна због дијалектичке природе саме стварности. Клаузевиц се одређао претензија да ратну вештину кондензује у мали број формула већ самим тим што је у ратну вештину унео субјективну страну, интуитивне и стваралачке елементе. Но, он нам даје доста начела која су, природно, избледела и застарела током времена. Тактички одељци његовог дела тешко подносе терет најбурнијег столећа војне историје, али су неки делови и из ове области још запањујуће свежи. Клаузевиц не заступа никакву националну доктрину која би одговарала одређеној војсци на одређеном земљишту. Ипак, неки ће оправдано замерити да неке Клаузевицеве идеје имају претеран континенталан печат, чак и за оно време када се превласт на мору није толико осећала као данас, у доба глобалног рата. Отуда је у англосаксонским земљама Клаузевиц прихваћен са јаким резервама.

Овде су размотрене или додирнуте само неке Клаузевицеве мисли које су изазвале већи интерес у светској војној књижевности. Многе друге његове мисли даје нам такође потстицаја за размишљање. Његову праву вредност можда не треба тражити толико у постигнутим резултатима колико у дијалектичком прилажењу проблемима рата и ратне вештине. Он се систематски и успешно позабавио суштином тих проблема и створио методе мишљења, који се на појаве рата могу применити и данас. Он стално трага за „природом ствари“, израз који се једнако јавља из његовог пера.

Управо због тога Клаузевиц је писац који је више цитиран него читан. Апстрактна форма замара и одбија просечна читаоца. Местимично рогобатност стила, непотребна развлачења и понављања, још више отежавају студију овог најзначајнијег дела војне књижевности. Треба много воље, интелектуалног интереса, времена и напора да се темељито проучи његово дело *О рату*. Али ће труд пажљивог читаоца бити богато награђен. У друштву најдубљег војног мислиоца свих времена успеће се на један од врхова људске мисли.

Пуковник
Петар Томац

ПИШЧЕВ ПРЕДГОВОР

Данас је сасвим јасно да се појам научне стварности не састоји само или углавном у систему и његовој готовој теориској творевини. У овом делу на први поглед и нема система, а место готове теориске зграде постоје само недовршени радови.

Научно обликовање претпоставља тежњу да се испита суштина ратних појава и да се укаже на њихову везу са самом природом ствари из којих су саткане. Нигде није избегнут филозофски закључак, али тамо где се он претварао у исувише танке нити, писац га је радије прекинуо, да би се опет вратио на одговарајуће појаве у исткуству. Јер, као што многе биљке доносе род само онда ако не израсту сувише високо, тако се ни у практичним вештинама лишће и цветови на теорији не смеју потерати сувише високо, већ их треба оставити ближе исткуству, тлу из кога су и поникли.

Несумњиво, било би погрешно кад би се по хемиским састојцима пшеничног зрна хтelo да испита спољни облик класа који се из њега развија, јер треба само отићи на њиву, па видети готове класове. Испитивање и посматрање, филозофија и исткуство не смеју се никад међусобно презирати ни искључивати; они јемче узајамно једни другима. Тезе у овој књизи ослањају се стога малим сводом своје унутрашње законитости или на исткуство, или на сам појам рата као крајњу тачку; нису дакле без ослонца.¹⁾

Можда није немогуће написати систематску теорију рата, пуну духа и садржине; али све што је досад писано, далеко је од тога. На страну њихов потпуно ненаучни дух, — у тежњи за повезаношћу и потпуношћу система, све те теорије обилују сваковрсним преклапањима, банањностима и лупетањима. Ко жели да добије праву слику о тим делима нека прочита Лихтенбергов извод из ватрогасних правила:

„Кад гори нека кућа, онда се пре свега мора покушати да се сачува десни зид куће која стоји лево, а с друге стране леви зид куће која стоји десно; јер, ако би се, например, хтelo да се осигура леви зид куће која стоји лево, онда је десни зид куће од левог зида удесно, и према томе следи, пошто ватра гори десно и од овог зида и од десног

¹⁾ Да тога нема код многих војних писаца, нарочито оних који су о самом рату хтели научно да расправљају, то доказују многи примери где се у њиховом излагању, за и против, толико пружирају да не остају читави ни репови као код она два лава из приче.

зида (јер смо претпоставили да кућа лежи према ватри улево), то је десни зид ближи ватри но леви, и десни зид куће могао би изгорети, ако не би био обезбеђен пре но што ватра дође до левог који се осигурава; услед тога могло би нешто изгорети што се не осигурава, и то чак пре но што би изгорело нешто друго, иако се не осигурава; да се ово мора оставити, а оно осигурати. Да бисмо ствар утврдили, треба се само сетити овог: ако кућа лежи десно од ватре, треба осигурати леви зид, а ако је кућа лево, онда треба осигурати десни зид".

Да не бих таквим баналним стварима одбию читаоца од духа, и оно мало добре садржине расплињавањем учинио бљутавим, радије сам се решио да пружим у ситним зрицима чистог метала све што се у мени појавило и утврдило на основу дугогодишњег размишљања о рату, опхођења са паметним људима који су познавали рат и понеког сопственог искуства. Тако су постала поглавља ове књиге, која, наоко само слабо повезана, надам се да нису без унутрашње везе. Можда ће се ускоро појавити већи ум, који ће место ових појединачних зрица дати целину једним јединим одливом чистог метала, и то без икаквог талога.

ПИШЧЕВА НАПОМЕНА

Првих шест књига, већ начисто преписаних, сматрам засад још прилично несрећеном масом, коју треба још једном потпуно прерадити. При овој преради јаче ће се истаћи да постоје две врсте рата, и тим ће све идеје добити изразитији смисао, одређен правац, приснију примену. Од ова два вида рата један има за циљ потпуно савлађивање непријатеља, било да желимо његово политичко уништење, или да га само онеспособимо за отпор и принудимо на мир какав је нама по вољи. Други је вид онај, којим се желе постићи само нека освајања на граници његове државе, било да се освојено задржи, или да се при закључењу мира употреби као корисно средство за размену. Између оба вида рата мора, додуше, бити прелаза, међутим сасвим различита природа те две тежње мора ипак свуда избити на видело и раздвојити се мора оно што се не може сложити.

Сем ове стварне разлике у ратовима, мора се још изрично и тачно истаћи гледиште из практичних потреба, наиме, да рат није ништа друго до државна политика продужена другим средствима. Ово гледиште, кога ћу се свуда држати, унеће много више јединства у разматрања и све ће бити лакше расветљено. Ма да ће то гледиште, углавном, бити примењено тек у осмој књизи, треба га, ипак, већ у првој књизи потпуно развити, а и при преради првих шест књига узимати у обзир. Таквом прерадом првих шест књига ослободићемо се многих привесака, многа пукотина и јаз биће затворени, а многи општи појмови моћи ће прећи у одређеније мисаоне облике.

Седму књигу „Напад“, за коју су већ израђени нацрти поједињих поглавља, треба сматрати као одраз шесте књиге, и одмах разрадити са наведеног одређенијег гледишта, тако да јој неће бити потребна икаква нова прерада, него ће, штавише, послужити као норма при преради првих шест књига.

За осму књигу „Ратни план“, тј. о склопу једног целог рата уопште, постоји скицирано више поглавља, али она се не могу сматрати чак ни као прави материјал; то је само сиров, претходни рад, да би човек тек на самом делу уочио оно о чему се заправо ради. Ову сврху су поглавља испунила, и завршивши седму књигу мислим да одмах приступим изради осме, у којој ће тада највише доћи до изражaja оба

горе поменута гледишта. Она ће све упростити, али у исто време унети и више духа. Надам се да ћу у овој књизи исправити многа погрешна мишљења у главама стратега и државника, и бар свуда указати на оно што је битно и шта уствари треба имати у виду код рата.

Будем ли израдом ове осме књиге изашао са својим идејама начисто, и буду ли смернице рата у главним цртама утврђене као што би требало, биће ми тим лакше да исти смисао пренесем у првих шест књига, и да те смернице и овде свуда подвучем. Тек тада ћу, најзад, прећи на прераду првих шест књига.

Ако ме у овом раду прекине рана смрт, онда ће се оно што се буде нашло, доиста моћи назвати само масом мисли без облика, која ће, стално изложена неразумевању, дати повода за мноштво незрелих критика. У овим стварима сваки верује да је оно што му на ум падне, док узима перо у руку, довољно добро да буде исказано и штампано, па сматра да је све то исто толико ван сумње као што је двапут два четири. Кад би такав човек дао себи труда да као ја годинама размишља о предмету и да га увек упоређује са историјом ратова, он би свакако био у својој критици опрезнији.

Али упркос овом недовршеном облику, ипак, мислим да ће читалац, онај без предрасуда, и који жуди за истином и убеђењем, уочити у првих шест књига плодове вишегодишњег размишљања и марљивог проучавања рата, и да ће можда ту наћи основне мисли које би могле покренути револуцију у овој теорији.

Берлин, 10 јула 1827.“

Осим ових напомена нашао се у заоставштини још и овај недовршени састав, који је, како изгледа, сасвим новијег датума:

„Рукопис о вођењу великог рата, који ће се наћи после моје смрти, може се, онакав какав је, сматрати само као гомила грађе од које би требало изградити теорију о великому рату. Већи део није ме још задовољио, а шесту књигу треба сматрати као прост покушај. Ја бих је потпуно прерадио и тражио решење на други начин.“

Главне потезе, који избијају у овом материјалу, сматрам једино правилним кад је реч о рату; они су плод свестраног размишљања имајући пред собом стално практичан живот и постојано сећање на оно што ме научило искуство и опхођење са одличним војницима.

Седма књига требало је да садржи „Напад“, о чему је материјал летимично набацан, а осма „Ратни план“, где бих још нарочито обухватио рат са политичког и човечанског гледишта.

Прва глава, прве књиге, једина је коју сматрам завршеном; она ће целини учинити бар ту услугу, што ће указати на правац који сам свуда жеleo да одржим. Теорија великог рата, или такозвана стратегија, обилује тешкоћама и може се заиста рећи да врло мало људи имају о појединим предметима јасне претставе, тј. претставе које се своде на оно што треба да буде у сталној међусобној повезаности. У пракси већина људи расуђује само по једном унутрашњем такту, и по-годе ствар је више или мање добро, према томе уколико је више или мање генијалности у њима.

Такав је био поступак свих великих војсковођа, и делом у томе и јесте њихова величина и њихова генијалност што су оваквим тактом погађали оно што је правилно. Тако ће у пракси увек и бити. При том је тај такт потпуно довољан. Али кад није у питању само лична делатност, него и то да се други људи убеђују путем саветовања, онда је главна ствар у јасним претставама, доказима по унутрашњој вези. А пошто је школовање у овом погледу још врло слабо, то већина саветовања није друго до збркано причање без основа, при чему или сваки задржи своје мишљење, или просто међусобно попуштање из куртоаџије доводи до неког средњег решења, које је уствари без икакве вредности.

Јасни појмови о овим стварима нису, дакле, бескорисни; осим тога, човечји ум уопште тежи ка јасноћи и осећа потребу да свуда види неминовну везу. Велике тешкоће које има да савлада таква филозофска изградња ратне вештине и многи врло рђави покушаји, чињени у том погледу, довели су већину људи дотле, да кажу: таква теорија је немогућа, јер је реч о стварима које не може обухватити **ниједан** постојан закон. Ми бисмо се сложили са оваквим мишљењем и напустили бисмо сваки покушај за неку теорију, да нема читавог низа теза које се могу поставити без тешкоћа, напр.: да је одбрана јачи облик са негативним циљем, а напад слабији са позитивним циљем; да су велики успеси у извесној мери условљени малим; да се, дакле, стратегиска дејства могу свести на извесне тачке тешкота; да је демонстрација слабија употреба снаге него прави напад и да зато мора имати нарочите услове; да се победа не огледа само у освајању бојишта, већ у уништењу физичке и моралне борбене снаге, и да се то постизава већином тек гоњењем после добивене битке; да је успех увек највећи тамо где је добивена победа, и да се, дакле, прескакање са једне линије и једног правца на други може сматрати само као нужно зло; да је обилазак оправдан само у случају опште надмоћности или надмоћности сопствених веза и отступница над противником; да су, дакле, и бочни положаји условљени истим односима; да сваки напад што даље напредује слаби.“

КЊИГА ПРВА
О ПРИРОДИ РАТА

Глава прва

ШТА ЈЕ РАТ

1. Увод

Наша је намера да разматрамо поједине елементе нашег предмета, затим његове поједине делове или одељке и, напослетку, целину по њеној унутрашњој вези, дакле, да прелазимо са простијег ка сложеном. Али, овде је потребније више него ма где да отпочнемо једним погледом на суштину целине, јер се овде више но и где истовремено, поред делова, мора замишљати увек и целина.

2. Дефиниција

Нећемо овде улазити у незграпну публицистичку дефиницију рата, већ ћемо се задржати на његовом елементу, на двобоју. Рат није ништа друго него проширен двобој. Ако хоћемо као једну целину да замислимо безброј појединих двобоја из којих се рат састоји, онда је боље да себи представимо два рвача. Сваки од њих жели да физичком силом принуди свог противника да се потчини његовој вољи. Крајња му је намера да непријатеља обори и тим га онеспособи за сваки даљи отпор.

Рат је, дакле, акт сile, да противника принудимо на потчињавање нашој вољи. Сила се служи проналасцима вештина и наука, да би се супротставила сили. Силу прате неприметна, једва помена вредна ограничења, која она себи сама поставља, под именом међународних правних обичаја, али она не слабе битно њену снагу. Сила, тј. физичка сила (јер морална сила не постоји ван појма државе и закона) јесте, дакле, средство; а непријатељу наметнути своју вољу: то је сврха. Да бисмо овај циљ сигурно постигли, морамо непријатеља онеспособити за отпор, то је, као појам, прави циљ ратовања. Он замењује сврху и у извесној мери потискује исту као нешто што не припада самом рату.

3. Крајња употреба силе

Човекољубиве душе могле би лако уобразити као да постоји средство којим би се могао непријатељ вештачки разоружати или оборити, а да му се при томе не нанесе сувише рана, и да је у том прави смисао ратне вештине. Ма како то лепо изгледало, ипак ту заблуду треба разбити; јер у стварима тако опасним као што је рат, управо су најгоре оне грешке које произлазе из добродушности. Пошто употреба физичке силе у њеном целокупном обиму ни на који начин не искључује сарадњу интелигенције, то онај који се овом силом служи безобзирно, не штедећи крв, мора добити надмоћност, ако противник не учини то исто. Тиме он свом противнику намеће законитост и тако се обожица упуњу до крајности, без икаквих ограничења, сем противтежњи у њима самим.

Овако треба посматрати ову ствар, а бескорисна, па шта више и изопачена је тежња, ако се неко, који мрзи сувори елеменат, не обазира на његову природу.

Што ратови образованих народа нису тако свирепи, и што мање уништавају од ратова необразованих народа, разлог је у друштвеној образованости, како у самим државама тако и у њиховим узајамним односима. Из овога стања и његових односа произлази рат; оно га условљава, ограничава, усмерава; али све то нема везе са самим њим. Ове ствари су само дате околности у којима се рат води, и никад се у саму филозофију рата не може унети принцип умерености, а да се не учини нешто апсурдно.

Борба између људи састоји се управо из два различна елемента: из непријатељског осећања и непријатељске намере. Изабрали смо непријатељску намеру за обележје наше дефиниције стога, што је тај елеменат општији. Ни најсуворија, скоро инстинктивна, страст мржње, не може се замислiti без непријатељске намере, док, напротив, има много непријатељских намера које не прати никакво или скоро никакво претежно непријатељско осећање. Код дивљих народа преовлађују намере које произлазе из нарави, код образованих оне које припадају разуму; али ова разлика није у самој сущтини грубости и образованости, већ у околностима које их прате, установама итд.; не мора је, дакле, бити у сваком поједином случају, него она преовлађује само у већини случајева; једном речју: и најобразованији народи могу страсно планути један против другог.

Из овога се види да не би одговарало истини кад бисмо рат између образованих народа приписали само акту разума њихових влада, и кад бисмо га хтели замислiti као да се све више ослобађа сваке страсти, тако да му најзад стварно и не би требало више физичке масе борбених снага, већ само њихови односи — управо нека врста алгебарске рачунске радње.

Теорија је већ била почела да се помера у овом правцу, док је појаве у последњим ратовима нису поучиле о нечем бољем. Ако је рат акт силе, он мора имати везе и са душевним животом. Ма и не потекао одатле, он се, ипак, више или мање, своди на душевне поти-

цаје, а ово „више“ или „мање“ не зависи од степена образовања, већ од тога да ли важе и трају супротни интереси.

Утврдимо ли, дакле, да образовани народи не убијају заробљенике, не пустоше градове и земљу, то је због тога што се у њихово ратовање више меша интелигенција која их је научила ефикаснијим средствима при употреби силе, него што се то изражава преко грубог инстинкта.

Проналазак барута, све веће усавршавање ватреног оружја, показује већ доволно да тежња за уништењем непријатеља, која лежи у појму рата, уствари није поремећена или одстрањена ни све већом образованошћу народа.

Понављамо, дакле, нашу тезу: рат је акт силе и њена примена не познаје никаквих граница. Сваки намеће другоме законитост (своју вољу), настаје узајамно утицање једног на другог, које по теорији мора да одведе до крајности. То је прво узајамно утицање и прва крајност на коју наилазимо.

(Први узајамни утицај).

4. Циљ је — онеспособљење непријатеља

Казали смо да је циљ ратног акта онеспособљење непријатеља за отпор, а сад ћемо показати да је то потребно бар при теорским разматрањима.

Ако непријатељ треба да се повинује нашој вољи, онда га морамо довести у стање које ће бити теже од жртве коју захтевамо од њега. Али, тешкоће које произлазе из тога стања не смеју, наравно, бар по изгледу, бити привремене, иначе ће непријатељ сачекати повољнији час и неће попустити. Свака промена овог стања, изазвана продужавањем ратне делатности требало би, дакле, да доведе до још горег, бар у нашим мислима. Најгоре стање у које може доћи једна ратујућа страна јесте стање потпуне неспособности за борбу. Ако, дакле, непријатељ треба ратним актом да буде приморан на извршење наше воље, морамо га или заиста онеспособити, или га довести у такав положај да ће он по свим изгледима бити онеспособљен. Из овога излази да разоружање или савлађивање непријатеља, звало се то како било, мора бити увек циљ ратног акта.

Али рат није дејство живе силе против неке мртве масе, јер потпuna пасивност не би била никакво ратовање, већ је он увек судар двеју живих сила, и оно што смо казали о крајњем циљу ратног акта мора да важи за оба противника. Овде је, дакле, опет узајаман утицај. Докле год непријатеља нисам савладао, морам се бојати да ће он мене савладати; нисам, дакле, више господар самога себе јер и он мени намеће своју вољу као и ја њему. То је други узајамни утицај који води опет у крајност.

(Други узајамни утицај).

5. Крајње напрезање сила

Ако хоћемо да савладамо непријатеља, морамо да одмеримо своје напоре према његовој отпорној снази; ова се изражава производом чији се чиниоци не могу раздвајати, а то су: величина расположивих средстава и јачина воље.

Величина расположивих средстава могла би се одредити, пошто се она, ма да не сасвим, заснива на бројевима; али јачина воље може се одредити са много мање тачности, а оценити само приближно по јачини побуда. Претпоставимо да на овај начин добијемо приближно вероватну претставу о отпорној снази противника, тада можемо према томе, одмерити и своја напрезања и повећати их толико да надмаше отпорну моћ непријатељеву, или, у случају да за то наше снаге недостају учинити их бар што већим. Али то исто чини и непријатељ; дакле, ново обострано упињање, које теориски мора опет тежити у крајност. Ово је трећи узајамни утицај и трећа крајност на коју наилазимо.

(Трећи узајамни утицај).

6. Прилагођавања у датој стварности

На тај начин, у апстрактној области чистог појма, разум у свом размишљању никде не застаје док не доспе до крајности, јер је и предмет његових размишљања крајност, сукоб сила које су остављене саме себи и која не следује никаквим другим осим својим унутрашњим законима. Ако бисмо, дакле, хтели да из самог појма рата изведемо крајње могућности у погледу циља, које бисмо поставили, и средстава, која треба да применимо, ми бисмо услед оних сталних узајамних утицаја доспели до таквих крајности, које не би биле ништа друго до игра појмова, створена префињеном логичном довитљивошћу. Ако бисмо, држећи се чврсго онога што је апсолутно, хтели да заобиђемо све тешкоће једним потезом пера, и када бисмо логичном строгошћу хтели остати при томе да у сваком тренутку ваља бити спреман на крајност и да сваки пут треба напречнути све снаге, — такав би потез пера био само закон на хартији, а никако за стварност.

Па и кад би та крајност у напрезању била нешто апсолутно, што би се лако могло одредити, треба ипак признати да би се човечји дух једва потчинио таквој логичној сањарији. У неким случајевима дошло би до бескорисног трошења снаге, које би морало изазвати реакцију у смислу друкчијих начела владања; било би потребно напрезање воље које не би стајало у сразмери са постављеним циљем, и које се зато не би ни могло остварити, јер никад човечја воља не добија своју снагу из логичних досетака.

Али, све постаје друкчије, ако из апстракције пређемо у стварност. У апстрактности се мора све потчинити оптимизму, мора се зашиљати да и једна и друга страна не само теже за савршенством, него га и достижу. Да ли ће икад бити тако и у стварности? Било би то овако:

1. — кад би рат био сасвим осамљен рат, који се појављује са свим изненада и не стоји у вези са ранијим државним животом;

2. — кад би се рат састојао из једног јединог или из низа једновремених решења;

3. — кад би рат сам по себи садржавао потпуно решење, и кад не би политичко стање, које ће доћи после рата, својом калкулацијом дејствовало већ и на сам рат.

7. Рат није никад усамљен акт

Што се тиче прве тачке, противник противнику никада није апстрактна личност, па ни у погледу онога чиниоца у комплексу отпора, који не почива на спољним чињеницама, наиме, у погледу воље. Ова воља није сасвим непозната величина. Тим што је данас, она указује каква ће бити сутра. Рат не настаје сувише нагло, његово ширење није дело једнога тренутка; сваки од противника може, дакле, судити о другоме великим делом већ по оном шта је и шта ради, а не по ономе шта би, строго узевши, морао бити и радити. Али човек, како је несавршено створење, заостаје увек иза онога што је апсолутно најбоље, и тако се због ових недостатака с једне и с друге стране стварност ублажује као по неком начелу.

8. Рат се не састоји из једног јединог тренутног удара

Друга тачка даје нам повода за следећа разматрања:

Када би у рату било само једно једино или низ једновремених решења, то би, наравно, све припреме за њега морале бити усмерене у правцу крајњих напрезања; пропусти се не би могли никако надокнадити; од реалних чињеница би нам у најбољем случају могле пружити неко мерило непријатељеве припреме, уколико су нам познате, а све остало би се заснивало опет на апстрактности. Али, ако се решење састоји из више постепених радњи, онда, наравно, претходна радња са свима својим појавама може да постане директиве за следећи акт; на овај начин и овде стварност долази на место апстрактног и ублажава тако тежњу ка крајности.

Али, сваки рат би неопходно морао имати једно једино или низ једновремених решења, ако би се средства, одређена за борбу, употребила сва једновремено, или ако би се она могла употребити; јер, како неповољно решење мора смањити средства, то се, уствари, не може више ни помишљати на поновно решење, ако су она сва употребљена већ за прво. Сва ратна дејства, која би могла наступити после њега, у суштини би припадала првом ратном акту и уствари само продужавала његово трајање.

Видели смо, међутим, да још у припремама за рат, стварност ступа на место чистих појмова, а стварна мера на место крајње претпоставке. Дакле, и стога већ оба противника, утичући један на другог, неће достићи линију крајњег напрезања и, дакле, неће одмах залагати све силе.

Али је у природи ових сила и њихове употребе и то да оне не могу ступити у дејство све у исто време. Те силе су: оружане снаге у ужем смислу, земља са својом површином и становништвом и савезници.

Земља са својом површином и становништвом, осим тога што претставља извор свих борбених снага по себи, и сама је интегралан део величина које су у рату од утицаја — и то само оним делом који припада војишту или има знатан утицај на њега.

Могу се, истина, упутити на једновремено дејство све покретне борбене снаге, али не и све тврђаве, реке, планине, становништво итд., укратко, не цела земља, ако није тако мала, да је првим ратним актом већ сасвим обухваћена. Даље, садејство савезника не зависи од воље оних који воде рат; у природи је односа међу државама да савез тек доцније наступа, или се појачава да би се успоставила изгубљена равнотежа.

Да овај део отпорних снага, које се не могу одмах ставити у дејство, у понеким случајевима сачињава много већи део укупне моћи но што би се веровало на први поглед и да се тиме чак тамо, где је уз велико напрезање снага прво решење већ пало, и где се равнотежа снага јако пореметила, ова ипак може поновно успоставити, — то ћемо објаснити поближе у следећим излагањима. Овде нам је довољно да покажемо како је потпуна концентрација снага по времену у супротности са самом природом рата. Ово само по себи не би могао бити никакав разлог да се умери напрезање за прво решење, јер је неповољно решење увек штета којој се нико неће намерно изложити. Осим тога, прво решење, иако неће остати једино, ипак ће утолико више утицати на идућа, уколико је било од већег значаја. Али, могућност и доцнијег решења чини да човечји дух у страху од превеликих напора сам прибегава њему, да се, дакле, за прво решење не напреже и не концентрише у оној мери, у којој би се то иначе догодило. Што један од противника пропусти због слабости, то буде за другога прави објективни разлог да се умерава, те се тако и овим узајамним утицајем опет своди тежња за крајношћу на одређену меру напрезања.

9. Рат по свом резултату није никад нешто апсолутно

Најзад, не треба чак ни коначно решење целог рата увек сматрати апсолутним, јер држава, ако подлегне, види у томе често само пролазно зло, коме ће се наћи лека у политичким односима доцнијих времена. По себи се разуме колико и ово мора умерити силу напона и јачину напрезања.

10. Вероватноће из стварног живота замењују крајности и апсолутне појмове

На овај начин целом се ратном акту одузима крути закон сила које теже крајности. А чим се више не бојимо крајности и чим их више не тражимо, преостаје само да разумним расуђивањем место крајности поутврдимо границе напрезања. То могу дати само подаци, прпени из по-

јава стварнога живота, према законима вероватноће. Чим оба противника нису само голи појмови, већ индивидуалне државе и владе, рат више није нешто идеално, већ само ток догађаја своје врсте; и оно што стварно постоји пружаће податке за утврђивање непознатог, оног што треба очекивати.

На основу противниковог карактера, његове организације, стања и односа, свака ће страна по законима вероватноће предвидети поступак друге и према томе ће одредити и свој.

11. Политички циљ рата опет се појављује

Овде се опет сам од себе намеће на разматрање један предмет који смо (види бр. 2) били отклонили отуда: то је политички циљ рата. Закон крајности, тежња да противника онеспособимо, да га савладамо, досад је, донекле, потискивао тај циљ. Али, чим снага тог закона попусти, и ова тежња отступи од свога циља, политички циљ рата мора опет да се истакне. Ако је цело ово разматрање рачун вероватноће, на подлози одређених личности и односа, то политички циљ као првобитни мотив мора у овом резултату постати врло важан чинилац. Што је мања жртва коју тражимо од нашег противника, то смемо очекивати да ће и његова напрезања, да нам се усротиви, бити мања. А што су она мања, утолико мањи могу бити и наши напори. Даље, што је наш политички циљ мањи, утолико ће бити и мања вредност коју на њега положемо, и утолико пре ћемо пристати и да га се одрекнемо, зато ће и наша напрезања бити утолико мања.

Тако ће политичка сврха, као првобитни мотив рата, бити оно мерило које ће одређивати и циљ који се ратним актом мора постићи, и напрезања која су потребна. Али, то мерило неће моћи да буде апсолутно; јер, како имамо посла са стварним чињеницама, а не са теориским појмовима, то ће политичка сврха бити мерило само с обзиром на обе државе. Један и исти политички циљ може, код разних народа или чак код једног и истог народа у разна времена, да изазове сасвим разна дејства. Можемо, dakле, политичку сврху сматрати мерилом само ако је замислимо како утиче на масе које треба да покрене, тако да у обзир долази и природа ових маса. Лако је увидети да услед тога резултат може бити сасвим други, према томе да ли у маси постоје чиниоци који ће дејство тога утицаја појачати или ослабити. Између два народа и две државе може настати таква затегнутост, толико непријатељских елемената, да један по себи врло незнан политички мотив рата може изазвати дејство које далеко премашује његову природу, управо изазвати праву експлозију.

То се односи на напрезања која ће изазвати политичка намера у обема државама, као и на циљ, који она треба да постави ратном дејству. Понекад ће сама та намера бити овај циљ, напр., заузимање извесне области. Понекад, међутим, сама политичка намера неће бити погодна да служи и као циљ ратног деловања; тада се просто мора створити такав циљ који ће моћи важити као еквивалент за политичку

намеру, и који ће моћи да је замени при закључењу мира. Али и овде увек треба имати у виду особине зараћених држава. Постоје околности, где еквиваленат мора бити много већи него политичка намера, ако се ова хоће да постигне тим еквивалентом. Политичка намера као мера преовлађивање и одлучивање пак утолико више, уколико су масе равнодушније, затегнутости мање, којих и иначе има у обема државама и њиховим односима; тако ће бити случајева где политичка намера готово сама одлучује.

Ако је циљ ратног акта еквиваленат за политичку намеру, рат ће се, углавном, водити са мање напрезања, и то тим мање уколико више преовлађује политичка намера. Тако се и објашњава како без икакве унутрашње супротности може бити врло различитих ратова по важности и енергији; од рата до уништења па све до простог наоружања осматрања. Али, то нас води питању друге врсте, које имамо тек да развијемо и на које треба тек да одговоримо.

12. Застој у ратном акту овим још није објашњен

Ма колико беззначајни били политички захтеви оба противника, ма колико слаба средства којима располажу, ма колико незнатац циљ који ратним актом желе да постигну, — може ли овај акт и за тренутак престати? Ово питање дубоко задире у суштину ствари.

За извршење сваког рада потребно је извесно време, које називамо његовим трајањем. Оно може бити дуже или краће, према томе да ли се онај који ради више или мање жури.

Ово више или мање, овде нас се не тиче. Сваки ради посао на свој начин; али спор човек не ради спорије зато што жели да употреби више времена, већ што њему по његовој природи треба више времена и што при већој журби не би урадио посао тако добро. Време рада зависи, дакле, од унутрашњих разлога и у вези је са самим трајањем рада.

Нека у рату сваки рад траје према својој природи; онда нам се, бар на први поглед, мора чинити бесмисленим свако трошење времена преко тога трајања, тј. сваки застој у ратном акту. При томе не смемо никад заборавити да овде није реч о радовима једнога или другога противника, већ о одвијању целога ратног акта.

13. Постоји само један разлог који може да задржи дејство ратних акција, а тај, изгледа, може постојати увек само на једној страни.

Ако су се обе стране спремиле за борбу, мора да их је на то нагнало непријатељство; доклегод су под оружјем, тј. доклегод не закључе мир, мора бити тога непријатељства, и код сваког од противника оно се може притежати само под једним јединим условом, тј. да он хоће да сачека повољнији тренутак за дејство. На први поглед се чини као да се овај услов може налазити увек само на једној страни, јер се eo ipso¹⁾ на другој страни претвара у супротно. Ако

¹⁾ Само по себи. — Прим. ред.

је једноме стало до тога да дејствује, други мора имати интереса да чека.

Потпуна равнотежа снага не може довести до застоја, јер при таквој равнотежи морао би онај који има позитивну намеру (нападач) увек ићи напред.

Али, ако бисмо равнотежу замислили тако, да онај који има позитивну намеру, dakле, јачи мотив, у исто време располаже мањим снагама, тако да би продукт између мотива и снага био једнак, ипак би се још увек могло рећи: да обе стране морају закључити мир, ако се за ово стање равнотеже не може предвидети никаква промена; а ако се таква промена може предвидети, она ће бити повољна само за једну страну, а тиме ће се и друга морати да покрене на деловање. Видимо, dakле, да појам равнотеже не може објаснити застој, већ да ствар опет излази на исто: на ишчекивање повољнијег тренутка. Претпоставимо сада да од две државе једна има позитивну намеру; она хоће да заузме једну противникову област, како би је имала у руци при закључењу мира. Чим је освојила ту област, њен политички циљ је постигнут, потреба за дејством престаје, за њу настаје мир. Ако се и противник после овог успеха умири, он мора да закључи мир, а ако то неће, мора да дејствује; може се, наиме, замислiti да ће он после четири недеље бити боље организован за дејство, те тако он има дољно разлога да ратне акције одложи. Али од тога тренутка, изгледа, његов противник има логичну обавезу да и сам дејствује како побеђени не би добио у времену, да се припреми за дејство. Разуме се, његов противник има логичну обавезу да и сам дејствује. Разуме се, овде се претпоставља да су обе стране потпуно свесне ситуације.

14. Тиме би настала непрекидност у ратном дејству, која би опет све одвела у правцу крајности

Кад би заиста било те непрекидности у ратном дејству, онда би њоме опет све отишло у крајност; јер, без обзира на то што би такво дејство без предаха још више распалило духове и свему дало још већи степен страсти, већу елементарну снагу, — настале би због непрекидности дејства озбиљније последице, и узорочна веза била би мање ремећена, чиме би сваки поједини поступак постао значајнији, а тиме уједно и опаснији.

Али, ми знамо да ратни акт има ретко ову непрекидност или је уопште нема, и да има много ратова где само ратовање обухвата најмањи део употребљеног времена, а застој све остало. Није могуће да ово буде увек аномалија, и зато застој у ратном акту мора да је могућ, тј. да нема у себи никакве противречности. Да је то тако и зашто, показаћемо сада.

15. Овде се, dakле, појављује принцип поларитета

Замишљајући да је интерес једног војсковође увек у супротној сразмери са интересом другога, претпоставили смо прави поларитет. Доцније ћемо овом елементу посветити посебну главу, али овде о њему морамо рећи ово:

Принцип поларитета важи само онда, ако је замишљен на једном и истом предмету, где се позитивна величина и њена супротност, тј. негативна количина, тачно поништавају. У бици жели свака страна да победи; то је прави поларитет, јер се победом једне стране поништава победа друге. Али, кад је реч о двема различитим стварима које имају само спољашњу заједничку тачку додира, онда немају поларитета ове две ствари, већ њихови односи.

16. Напад и одбрана су различите ствари по врсти и неједнаке по јачини, на њих се, dakле, поларитет не може применити

Да постоји само један облик рата, тј. напад на противника, dakле, да нема одбране, или другим речима: да се напад разликује од одбране само позитивним мотивом, који код њега постоји а одбрана га нема, и да је борба увек иста: то би у овој борби свака корист једне стране била исто толико штета за другу, и поларитет би овде постојао.

Али ратна делатност има два облика: напад и одбрану, — који су, како ћемо доцније стварно изложити, врло различити и неједнаке јачине. Поларитет је, dakле, у томе за чим обоје теже, у решењу, а не у самом нападу и одбрани. Ако један војсковођа жели решење доцније, други мора да га прижељкује раније, али, наравно, само при истом облику борбе. Има ли А интереса да свога противника нападне не сада, него после четири недеље, то Б има интереса да га А нападне сада, а не после четири недеље. Ово је непосредна супротност, али из тога не излази да би Б имао интереса да одмах сад нападне А, што је очигледно нешто сасвим различито.

17. Дејство поларитета често се неутралише надмоћношћу одбране над нападом и тако се објашњава застој у ратном акту

Ако је облик одбране јачи од облика напада, како ћемо после показати, настаје питање, да ли је корист од доцнијег решења код једне стране толика, колика је корист одбране код друге. Где то није случај, она прва страна ни супротним поступком не може претегнути у односу на корист одбране и тако утицати на одвијање ратног акта. Видимо, dakле, да се снага поларитета интереса може изгубити у разлици јачине напада и одбране и тиме изјаловити.

Ако је, dakле, онај, за кога је садањи моменат повољан, одвећ слаб да би се могао лишити користи одбране, он је приморан да сачека неповољнију будућност. Јер још увек може бити боље борити се у овој неповољној будућности у одбрани, него ли сада нападати, или закључити мир. Пошто је по нашем убеђењу надмоћност одбране (кад се схвати правилно) врло велика, и много већа него што се на први поглед замишља, то се овим објашњава врло велики део периода са застојима, који се дешавају у рату, а да не треба говорити о некој унутрашњој противречности. Што су слабији мотиви дејствовања, то

ће више њих бити и неутрализовано овом разликом између напада и одбране, и утолико чешћи ће бити и застоји у ратном акту, чemu нас поучава и искуство.

18. Други је разлог у непотпуном разумевању ситуације

Али, има један разлог који може ратни акт довести до застоја, а то је непотпуно разумевање ситуације. Сваки војсковођа види тачно само свој положај, а стање код противника познаје само по несигурним извештајима. Он се може у своме суду о томе, дакле, и преварити и услед те заблуде мислiti да иницијатива припада противнику, иако, уствари, он сам треба да дејствује. Ово недовољно познавање стања могло би, додуше, проузроковати исто толико често и дејство у невреме као и застој у незгодном времену, и само по себи, дакле, не би допринело одувлачењу рата више него његовом убрзавању; али оно ће се увек морати да сматра као један од природних узрока који ратни акт могу довести до застоја без унутрашње противречности. А ако помислимо да човек увек има много више склоности и разлога да прецењује снагу свога противника, а не да је потцењује, зато што је то тако у људској природи, признаће се да недовољно познавање ситуације, углавном, врло много мора допринети успоравању ратовања и умеравању његове принципијелне стране.

Могућност застоја уноси ново слабљење у ратни акт: она га, такорећи, разблажује временом, кочи кораке опасности, а умножава средства за успостављање изгубљене равнотеже. Што су веће размирице из којих је рат произашао и што је већа његова енергија, то ће ови периоди застоја бити краћи, а уколико је слабија принципијелност рата, то ће они бити дужи; јер, јачи узроци појачавају снагу воље, а ова је, као што знамо, увек чинилац, производ снага.

19. Чести застоји у ратном акту удаљују рат још више од апсолутних вредности и још више га праве рачуном вероватноће

Али, што спорије тече ратни акт, што чешће и дуже долази до застоја, тиме ће пре бити могуће да се поправи нека заблуда, утолико ће војсковођа постати смелији у својим претпоставкама и утолико ће пре остати иза границе крајности, а све ће заснивати на вероватности и претпоставкама. Природа конкретног случаја захтева већ по себи рачун вероватноће по датим подацима, а спорији или бржи ток ратног акта оставља за тај рачун више или мање времена.

20. Недостаје, према томе, само још случај да рат постане игра на срећу, а баш случајности има у њему највише

Из овога видимо у коликој мери објективна природа рата прави сам рат рачуном вероватноће. Сад је потребан још само један једини елеменат па да рат постане хазардном игром, а у овоме се елементу

свакако не оскудева. Тада је елеменат случај. Нема ни једне људске делатности, која би тако стално и тако уопште била повезана са случајем као рат. Али, поред случаја, у рату заузима важно место и неизвесност, а тим уједно и срећа.

21. Како својом објективном, тако и субјективном природом рат постаје игра на срећу

Загледамо ли субјективну природу рата, тј. оне снаге којима се он мора водити, то нам он још више мора личити на хазардну игру. Опасност је елеменат у коме се креће ратна делатност. А која је од свих душевних снага најпреча у опасности? То је храброст. Храброст би се, додуше, могла слагати са паметним рачуном, али су то, ипак, различите ствари и припадају разним странама душе. Напротив, одважност, поверење у срећу, смелост и неустрашивост само су изрази храбости и све ове душевне тежње траже неизвесност, јер је она њихов елеменат.

Видимо, дакле, јасно да апсолутно, такозвано математичко, у прорачунима ратне вештине, уопште не налази никде чврсте основе и да одмах у почетку наилази игра могућности, вероватноће, среће и несреће, игра која се провлачи кроз све велике и мале нити ратног ткива, и чини да је, од свих грана људске делатности, рат понајближи картању.

22. Како ова неизвесност најбоље и пристаје човечјем духу

Ма да наш разум увек привлаче јасност и извесност, наш дух често привлачи неизвесност. Уместо да се заједно са разумом провлачи уском стазом филозофског истраживања и логичких закључака, да би једва сам свестан тога стигао у подручја њему страна, где га на изглед напуштају сви познати предмети, он радије, заједно са маштом, хита у царство случаја и среће. Уместо да живи у оној оскудној нужди, дух овде пирије у богатству могућности; одушевљена тиме храброст добија крила, а смелост и опасност постају елеменат у који се она баца као одважан пливач у реку.

Треба ли теорија овде да напусти дух и да се даље креће само-допадљиво по апсолутним закључцима и правилима? Тада је она неко рисна за живот. Теорија треба да узме у обзор и људску природу, она треба да дâ место и храбrosti, смelosti, па и неустрашивој држави. Ратна вештина има послана са живим и моралним снагама; одатле излази да она никад не може постићи оно апсолутно и одређено. Свуда остаје неизвесности слободно поље колико у највећем, толико и у најмањем. Како ова неизвесност стоји на једној страни, храброст и самопоуздање морају да стану на другу и да испуне празнину. Колика је храброст и самопоуздање, толико сме бити и слободног поља за неизвесност. Храброст и самопоуздање су, дакле, врло битни чиниоци у рату. Теорија треба да поставља само такве законе у којима се могу слободно

кретати ове потребне и најплеменитије војничке врлине у свима својим степенима и променама. И у ризику има мудрости, а исто тако и опрезности, само што су срачунате по другој мери.

23. Али рат, ипак, увек остаје озбиљно средство за озбиљну сврху. Његове ближе одредбе

Такав је рат, такав је војсковођа који га води, таква је теорија која га регулише. Али рат није разонода, ни обично уживање у ризику и успеху, нити је дело слободног одушевљења; он је озбиљно средство за озбиљну сврху. Све што је у њему од оне шароликости среће, све што он у себе прима од заталасаних страсти, храбrosti, маште и одушевљења, све су то само особине овога средства.

Рат једне заједнице — читавих народа, а нарочито образованих народа — произлази увек из неког политичког стања и изазива га само политички мотив. Рат је, дакле, политички акт. Да је он савршен, непремећен, да је апсолутан израз сile, какав смо закључак морали извести на основу самога његовог појма, — он би од тренутка када га политика изазове ступио на њено место, као нешто што од ње никада не зависи; потиснуо би је и само би следовао својим сопственим законима, као што мина, када експлодира, није више способна ни за какав други правац и усмеравање до за онај, који јој је дат припремним уређајем. Тако је ствар досад заиста и замишљена, кад год би несклад између политике и ратовања довео до теорских разликовања у погледу начина. Само то није тако и ова је претстава у основи погрешна. Стварни рат, као што смо видели, није таква крајност, чијег напона нестаје са једном експлозијом, него је он деловање сила које се не развијају савршено једнобојно и складно, већ се час снажно напретну када је потребно да савладају отпор који им супротстављају тромост и трење, а час су сувише слабе да би показале неко дејство. Тако је он у извесној мери пулсирање насиљности, јаче или слабије; следствено, брже или спорије смањује напоне и иссрпљује снаге, или, другим речима, брже или спорије води циљу. Али он траје увек довољно дugo да би још у свом току дозволио утицај на правац којим треба да иде, укратко, да би остао потчињен вољи једног разборитог духа који га води. Ако имамо у виду да рат проистиче из политичке намере, природно је да ће овај први мотив, који му је дао живот, остати и први и највиши предмет обзира при његовом вођењу. Али политичка намера стога ипак није никакав деспотски законодавац; она се мора прилагодити природи самога средства, и тиме се често и сасвим мења. Но, ипак, она се увек прва мора узети у разматрање. Политика се, дакле, провлачи кроз цео ратни акт и врши трајан утицај на њега, уколико то допушта сама природа сила које у њему експлодирају.

24. Рат је само продужење политике другим средствима

Тако видимо да је рат не само политички акт, већ прави политички инструмент, продужење политичких односа, њихов наставак другим средствима. Што код рата остаје још њему својствено, односи се само

на природу његових средстава, Ратна вештина уопште, а војсковођа посебно, у сваком поједином случају могу захтевати да правци и намере политике не дођу у противречност са овим средствима. А овај захтев заиста није мали, па ма колико он у појединим случајевима и утицао на политичке намере, треба то ипак увек схватити само као модификацију истих; јер, политичка намера је сврха, рат је средство, — а средство без сврхе не може се никад замислiti.

25. Разноврсност ратова

Што су узвишијени и јачи узроци рата, што више обухватају цело биће народа, и што је већа затегнутост која претходи рату, утолико ће се више рат приближавати свом апстрактном облику, тим ће више тежити потпуном савлађивању непријатеља, тим више се слажу ратни циљ и политичка сврха, и тим више рат изгледа војнички, а мање политички. Али, уколико су слабији узроци и затегнутости, утолико ће се мање природни правац ратног елемента, наиме сила, слагати са линијом коју прописује политика, утолико више мораће рат скренути са свога природног праваца, утолико више се разликује политичка сврха од циља идеалног рата и утолико више рат као да добија политичко обележје.

Да читалац не би дошао до погрешних претстава, морамо овде да приметимо да под овом природном тежњом рата разумемо само филозофску, стварно логичну тежњу, а никако тежњу сила које се стварно налазе у сукобу, тако да би, напр., ту требало помишљати на све душевне снаге и страсти у бораца. Додуше, у понеким случајевима могле би и ове бити потстакнуте у таквој мери, да би се једва могле задржати на политичком путу; али у већини случајева неће доћи до такве супротности, јер чим постоје тако јаке тежње, мораће постојати и велики план који је с њима у складу. Где је овај план управљен само на ситнице, ту су и душевне тежње масе тако мале, да ће тој маси бити увек потребни потстрек, него неко задржавање.

26. Сви се ратови могу сматрати као политички поступци

Да се вратимо главној ствари: иако је истина да код једне врсте рата политика, наоко, сасвим ишчезава, а код друге се врло јасно испољава, то се, ипак, може тврдити да су обе врсте политичке природе; јер, ако се политика схвати као интелигенција персонификоване државе, то ће се међу свим консталацијама с којима она мора рачунати, ипак, наћи и она, где природа свију односа условљава рат прве врсте. Само ако се под политиком не разуме општа разборитост, већ конвенционални појам опрезне, лукаве, па и непоштене мудrosti која избегава силу, могла би друга врста рата њој припадати више него прва.

27. Последице оваквог гледишта за разумевање ратне историје и за основу теорије

Видимо, дакле, прво, да рат под свима околностима морамо да замишљамо не као независну ствар, већ као политички инструмент; само овом претставом је могуће да не паднемо у противречност са целокупном ратном историјом. Само ова претстава омогућује нам да схватимо ратну историју. Друго, баш ово мишљење нам показује колико различити морају бити ратови по природи својих узрока и односа из којих произлазе.

Први, највеличанственији и најодлучнији акт расуђивања који врши државник и војсковођа јесте у томе да он рат, који предузима, правилно схвati у овом погледу, да га не сматра или не направи нечим што он по природи односа не може да буде. То је, дакле, једно од првих и најобимнијих питања у стратегији. Ми ћемо се доцније, при разматрању ратног плана, ближе позабавити њиме.

Овде се задовољавамо тиме што смо свој предмет довели до ове тачке и тиме утврдили главно гледиште са кога се морају посматрати рат и његова теорија.

28. Резултат за теорију

Рат је, дакле, не само прави камелеон, јер он у сваком конкретном случају понешто мења своју природу, већ је и по својим целокупним појавама, с обзиром на тежње које у њему владају, чудновато тројство, састављено из првобитне силовитости свога елемента, мржње и непријатељства, које треба сматрати слепим природним нагоном, затим из игре вероватноће и случајности, која га претвара у слободну делатност духа, и, најзад, из подређене природе политичког инструмента, због чега припада само разуму.

Први од ова три елемента припада више самом народу, други више војсковођи и његовој војсци, а трећи више влади. Страсти, које ће се у рату распламтети, морају већ постојати у самим народима; обим који ће добити игра храбости и талента у царству вероватноће и случајности, зависи од особина војсковођа и војске; политичке наmere припадају само влади.

Ове три тежње, које личе на три разна законодавства, основане су дубоко у природи самог предмета, а у исто време су променљиве величине. Теорија, која би једну од њих испустила из вида или би између њих хтела утврдити неки произвољан однос, тога би часа пала у такву противречност са стварношћу, да би се већ самим тиме морала сматрати уништеном.

Поставља се, дакле, задатак да се теорија одржи у равнотежи између ове три тежње, као између три привлачне тачке.

Којим се путем овај тешки задатак може најпре решити, испитаћемо у одељку о теорији рата. У сваком случају, појам о рату, који је овде утврђен, биће први зрак светlostи који за нас пада у основе теорије, зрак који ће нам омогућити да најпре одвојимо велике делове масе и да их разликујемо.

Глава друга

ЦИЉ И СРЕДСТВА У РАТУ

Пошто смо у прошлој глави упознали сложену и променљиву природу рата, забавићемо се испитивањем: какав утицај има све то на циљ и средства у рату.

Обратимо ли најпре пажњу на циљ, коме мора бити управљен цео рат да би за политичку сврху био право средство, наћи ћемо да је он исто толико променљив као што су променљиви и политичка сврха и особине рата.

Придржавајући се засад опет чистог појма рата, морамо рећи да је његова политичка сврха управо ван његове области. Јер, ако је рат акт силе, да би се противник принудио да испуни нашу вољу, он би се морао увек сводити искључиво на то да противника потпуно савладамо, тј. да га потпуно онеспособимо. Ову сврху, изведену из самог појма рата, којој се у стварности ипак веома приближава велик број случајева, посматраћемо најпре са гледишта ове стварности.

У одељку о ратном плану ближе ћемо испитивати шта је то потпуно онеспособити неку државу; овде, међутим, морамо одмах разликовати три ствари које као три општа објекта обухватају све остало. То су: оружана снага, државна територија и непријатељева воља.

Оружана снага мора се уништити, тј. довести у такво стање да не може више борбу продолжити. Овим стављамо до знања да ћемо убудуће под изразом „уништење непријатељске оружане снаге“ разумети само ово.

Држава се мора освојити, јер би се из државе могле образовати нове оружане снаге.

Али, и када је све то извршено, ипак се рат — тј. непријатељство и деловање непријатељских снага — не може сматрати као свршен чин све док в оља непријатељева није савладана, тј. док се његова влада и његови савезници не принуде да потпишу мир, или пак народ не принуди да се потчини. Јер, за време док је држава потпуно у нашој власти, може поново букнути борба у њеној унутрашњости или уз потпору њених савезника. Истина, ово се може догодити и после закључења мира, али ово не доказује ништа друго, но да сваки рат не носи у себи сваршену одлуку и коначно решење. Али, чак и у таквом слу-

чају, са закључењем мира сваки пут угасне мноштво варница које би у тишини и даље тињале, затегнутост пак попушта, јер сви духови који су за мир, а њих у сваком народу и под свима околностима има увек у великому броју, потпуно скрећу од правца даљега отпора. Било како било, мора се увек сматрати да је са закључењем мира циљ постигнут, а посао рата завршен.

Пошто је једна од оне три компоненте, оружана снага, одређена за заштиту државе, то је природни ток ствари да се најпре она уништи, а затим освоји држава, и да се на основу ова два успеха, као и стања у коме се тада још налазимо, противник примора на мир. Обично се догађа да уништавање непријатељске оружане снаге иде постепено, а у истој мери у стопу му следује и освајање државе. То има обично и узајамног дејства: губитак области делује на слабљење оружаних снага. Али овај природни ред није неопходно потребан, и због тога се и не јавља увек. Непријатељска оружана снага може се још пре него што је знатно ослабљена повући на супротну границу државе или сасвим туђу земљу. У овом, дакле, случају осваја се највећи део или цела држава.

Али, овај циљ апстрактног рата, ово последње средство за постизање политичке намере, у коме треба да се нађу сва друга средства заједно, да се, наиме, непријатељ потпуно онеспособи, уствари није никако од општег значаја, није неопходан услов за мир и не може се, дакле, ни у ком случају поставити у теорији као закон. Има велики број случајева да је закључење мира уследило пре него што се једна од зарађених страна могла сматрати потпуно онеспособљеном, па чак и пре него што је и равнотежа иоле приметно поремећена. Шта више, ако посматрамо конкретне случајеве, морамо рећи да би у читавом њиховом низу савлађивање противника било само бескорисна игра претстава, чаиме, у случајевима где је непријатељ знатно јачи.

Што сврха, изведена из појма о рату, не одговара увек стварном рату, има свој узрок у разлици која постоји између ових, у разлици којом смо се занимали у претходној глави. Кад би циљ био онакав као што га даје сам појам о рату, то би рат између држава, које располажу знатно неједнаким снагама, био апсурд, дакле и немогућ. Неједнакост физичких снага смела би бити највише толико, да би се могла изједначити са моралним снагама, али при данашњем друштвеном стању у Европи с тим не бисмо далеко дошли. Ако, дакле, видимо да ратови настају између држава са веома неједнаким снагама, то је зато, што се рат уствари често врло много удаљава од свог првобитног појма.

Две су ствари које се могу појавити стварно као мотив за мир уместо саме неспособности за даљи отпор. Прва је, што се не може верovати у успех, а друга је сувише скупа његова цена.

Као што смо видели у прошлој глави, цео рат се мора одвојити од строгог закона унутрашње нужности и препустити рачуну вероватноће. А пошто је то увек утолико више случај, уколико је рат према односима из којих је произишао за то погоднији, и уколико су слабији мотиви и затегнутост — то је и појмљиво да из оваквог рачуна вероватноће може произаћи и сам мотив за мир. Није стога потребно да се

рат води увек до потпуног савлађивања једне зараћене стране; можемо замислiti да је код врло слабих мотива и затегнутости, једна лака, једва приметна вероватноћа неуспеха већ довољна да покрене на попуштање ону страну, против које је управљена. Ако је пак друга страна у то већ унапред убеђена, сасвим је природно да ће она тежити само по тој вероватноћи, и да неће тражити и бирати обилазни пут за потпуно савлађивање непријатеља.

На одлуку за мир још више дејствује обзир према утрошку снаге који је дотле био потребан и који ће још бити потребан. Пошто рат није акт слепе страсти, већ у њему преовлађује политичка сврха, то мора вредност ове сврхе одредити величину жртава којима желимо да је постигнемо. Ово се односи не само на обим жртава, већ и на њихово трајање. Чим, дакле, утрошак снаге постане толики да му вредност политичке сврхе не може више бити равна, треба ту политичку намеру напустити; последица тога мора бити мир.

Види се, дакле, да ће у ратовима, кад један противник не може другога сасвим да онеспособи, мотиви за мир код обе зараћене стране расти и падати према вероватноћи даљих успеха и потребног утрошка снаге. Кад би ови мотиви код обе зараћене стране били подједнако јаки, они би се сусрели на средокраји њихових политичких размимон-лажења. Уколико су ови код једне зараћене стране јачи, за толико код друге смеју да буду слабији. Ако је довољан само њихов збир, доћи ће до мира, али, наравно, више у корист онога, који је за то имао врло слабе мотиве.

Ми овде намерно прелазимо преко разлике коју при поступку мора изазвати позитивна и негативна природа политичке сврхе. Јер, иако је ова од највеће важности као што ћемо доцније показати, овде се ипак морамо задржати на још општијем становишту, пошто се првобитне политичке намере могу у току рата веома изменити и најпосле постати сасвим дружчије, баш зато што се одређују под јаким утицајем успеха и вероватних резултата.

Настаје питање како се може утицати на вероватноћу успеха. Наравно, пре свега, истим средствима која воде и савлађивању противника: уништењем његових оружаних снага и освајањем његових области; ипак, оба средства нису потпуно иста као тамо. Када нападамо непријатељску оружану снагу, сасвим је нешто друго ако намеравамо да иза првог удара нанесемо низ других, док не уништимо све, или ако се задовољимо једном победом да би сломили самопоуздање у противника, да би му показали своју надмоћ и улили страх за будуће. Ако хоћемо то, онда ћемо се за уништење његових оружаних снага заложити само толико, колико је за то потребно. Исто тако, и освајање области постаје друго мерило чим не постоји намера да се потпуно савлада непријатељ. У овоме случају било би уништење његове оружане снаге стварно одлучујући поступак, а заузимање области тек његова последица; њихово заузимање, пре него што је савладана непријатељска оружана снага, имало би се увек сматрати само као нужно зло. Насупрот томе, ако не намеравамо да потпуно савладамо непријатељску оружану снагу и ако смо уверени да непријатељ сам не жели крваву одлуку, већ се ње

плаши, тад је заузимање неке слабо или никако брањење области само по себи извесна корист. А ако је ова корист доволно велика да противника забринемо у погледу крајњег успеха, онда се то може сматрати и као брз пут ка миру.

Сада прелазимо на још једно особено средство, које утиче на ве роватноћу успеха без савлађивања непријатељске оружане снаге: то су потхвати који имају непосредан политички значај. Ако има потхвата који су нарочито погодни да раскину или паралишу савезе наших непријатеља, да нама прибаве нове савезнике, да потстакну политичке чинионце у нашу корист итд. — лако је појмљиво, колико то може појачати вероватноћу успеха и постати много краћи пут до циља, но што је савлађивање непријатељских снага.

Друго је питање која средства могу да утичу на непријатељев утрошак снаге, тј. на подизање цене успеха.

Противников утрошак снаге је у трошењу његових оружаних снага, дакле, у њиховом ништењу од наше стране, у губитку области, дакле, у освајању с наше стране.

После ближег посматрања само ће се показати да се оба ова средства због различитог значаја ни овде не слажу свакипут са истоименим средствима за неку другу сврху. Што ће разлике бити већином само незнатне, не сме нас варати, јер у стварности одлучују код малих мотива често најфиније нијансе за овај или онај начин употребе снага. Нама је овде стало само да покажемо како су, претпостављајући извесне услове, могући други путеви ка циљу и да ту нема никакве унутрашње противречности, никаквог апсурда, чак ни грешке.

Осим ова два средства, постоје још три посебна начина, који су управљени непосредно на то да повећају утрошак непријатељске снаге. Први је инвазија, тј. заузимање непријатељских области не са намером да се оне задрже, него да се у њима узме контрибуција, или чак да се оне опустоше. Непосредна сврха није овде ни освајање непријатељске земље, ни потпуно савлађивање његове оружане снаге, већ пространо наношење штете непријатељу. Други је начин, да своје потхвате управимо првенствено на објекте, који ће повећати штету код непријатеља. Није ништа лакше но замислiti две разне смернице наше оружане снаге, од којих једна већином заслужује првенство ако треба савладати непријатеља, док је друга згоднија ако није и не може бити говора о савлађивању непријатеља. Као што је уобичајено да се каже, прва смерница сматрала би се више војничком, а друга више политичком. Али, ако све посматрамо са највишег гледишта, онда су обе смернице војничке, и свака је само онда целисходна, ако одговара датим условима. Трећи начин, према броју случајева најважнији, јесте замарање противника. Бирамо овај израз не само да бисмо предмет означили једном речју, већ и зато што он ствар потпуно изражава, и није толико симболичан како изгледа на први поглед. Појам замарања у борби садржи постепено исцрпљивање физичких снага и воље, што се постиже трајним акцијама.

Ако желимо да противника надмашимо трајањем борбе, морамо се задовољити што је могуће мањим циљевима, јер је у природи ствари

да велики циљ захтева већи утрошак снаге него мали. А најмањи заједнички који можемо себи поставити, то је чист отпор, тј. борба без позитивне намере. При овом биће, дакле, наша средства сразмерно највећа, и резултат највише осигуран. Али, докле може ићи ова негативност? Очевидно не до апсолутне пасивности, јер само трпљење не би било више борба; отпор, међутим, претставља извесну делатност, којом треба уништити толико непријатељских снага, да он мора напустити своју намеру. Код сваког појединог акта само то и хоћемо, и у томе се и састоји негативна природа наше намере.

Нема спора, ова негативна намера у свом појединачном акту није тако утицајна, као што би била позитивна намера управљена у истом правцу, претпостављајући да успе. Али у томе баш и јесте разлика, што она прва са више вероватноће успева, дакле, даје више сигурности. Што јој недостаје од активности у сваком поједином акту, она то мора надокнадити у времену, дакле, трајањем борбе и тако је ова негативна намера, која чини суштину чистог отпора, уједно природно средство да се противник у погледу трајања борбе надмashi, а то значи: да се замори.

Одатле потиче разлика између напада и одбране, која влада у целој области рата. Но, ми се овде не можемо даље бавити овим стварима, већ се задовољавамо тиме што кажемо да се из саме ове негативне намере могу извести све користи, па и сви јачи облици борбе који јој помажу и у којој се остварује овај филозофско-динамички закон, што постоји између величине и сигурности успеха. Ми ћемо о свему томе говорити доцније.

Ако негативна намера, тј. сједињење свих средстава у чист отпор, даје надмоћност у борби, то ће, ако је надмоћ толика да изједначи је евентуалну превагу противникову, и само трајање борбе бити довољно да временом утрошак снаге код противника доведе до тачке, где му политичка сврха не може више бити равна вредности жртава, те мора напустити борбу. Види се, дакле, да овај пут, замарање непријатеља, обухвата велики број оних случајева кад слабији хоће да се одупре јачем.

Фридрих Велики у Седмогодишњем рату не би био никад у стању да савлада аустријску монархију, и да је то хтео да покуша попут Карла XII, он би несумњиво пропао. Али, пошто је примена мудре економије снага показивала, као плод талента, кроз читавих седам година силама уједињеним противу њега да утрошак снаге постаје много већи, но што су у почетку замишљале — оне су закључиле мир.

Видимо, дакле, да у рату има много путева који воде циљу, да није сваки случај везан за савлађивање противника. Уништење непријатељске оружане снаге, освајање непријатељских области, просто поседање ових, обична инвазија, затим потхвати који су непосредно упешани против политичких односа и најпосле пасивно очекивање непријатељских удара — све су то средства која се, свако за себе, могу употребити за савлађивање непријатељске воље, према томе да ли се по природи самог случаја може очекивати више од једног или другог средства. Можемо навести још читаву групу сврха као краће путеве ка

циљу, које бисмо могли назвати аргументима *ad hominem*.¹⁾ Свуда у људском друштвеном животу има ових личних односа који као варнице прескачу преко свих стварних прилика, а у рату где личност бораца, како у кабинету²⁾ тако и у пољу, игра толику улогу, најмање се може без њих. Задовољавамо се да на то само скренемо пажњу, јер би било ситничарење ако бисмо хтели и њих да класификујемо. Са њима, може се заиста рећи, расте број могућих путева ка циљу до у бесконачност.

Да ове краће путеве ка циљу не бисмо потцењивали, допуштајући их само као ретке изузетке или сматрајући беззначајним разлике које они условљавају у ратовању, треба само имати на уму разноликост политичких циљева, који могу бити повод рату, или треба једним погледом одмерити отстојање које постоји између рата до истребљења ради политичког опстанка и рата који је услед изнуђеног или преживелог савеза само непријатна дужност. Између обе ове врсте ратова постоје небројене нијансе које се у стварности појављују. Са истим правом, са којим би се могла нека од ових нијанса у теорији одбацити, могли бисмо их одбацити све, тј. уопште и не гледати на стварност.

Тако стоји уопште са циљем коме у рату треба тежити. Прећимо сада на средства рата:

Постоји само једно једино средство: то је борба. Ма како да је она многострука, ма колико да се удаљује од сировог израза мржње и непријатељства у борби песницима, ма колико се упитало ствари које са самом борбом немају везе: из самог појма рата увек произлази да сва дејства, која се у њему јављају, морају потицати из борбе.

Да је ово тако и у највећој многостручности и сложености стварних појава, зато постоји врло прост доказ. Све што се у рату догађа, догађа се помоћу оружаних снага, а где су употребљене те снаге, тј. наоружани људи, ту мора неопходно да лежи у основи појам о борби.

Ратној делатности припада, дакле, све што се односи на оружане снаге, све што припада њиховој спреми, издржавању и употреби.

Спрема и издржавање су очигледно само средства, а сврха је употреба.

Борба у рату није борба појединца противу појединца, већ многоструко рашчлањена целина. У овој великој целини можемо разликовати две врсте војних јединица: прва је одређена по субјекту, друга по објекту. У војсци се распоређује број бораца у све нове јединице које су делови већег састава. Борба сваког оваквог састава чини га, дакле, засебном јединицом која се с обзиром на њу више или мање издаваја. Даље, сам циљ борбе, дакле њен објекат, претпоставља да се образује једна за то потребна јединица.

Сваку од ових јединица, које се у борби разликују, именујемо према називу одговарајућег боја.

¹⁾ Аргумент *ad hominem* значи доказивати на основу личних мотива односно убеђења. — Прим. ред.

²⁾ Мисли се на рад у штабовима. — Прим. ред.

Ако је у основи сваке употребе оружаних снага претстава о борби, то и употреба тих снага није уопште ништа друго до одређивање и ред извесног броја бојева.

Свако се деловање у рату, према томе, неминовно односи на бој или непосредно, или посредно. Војник се ретрутује, добија своју опрему, вежба се, спава, једе, пије и маршује, и све то само зато, да би се на одређеном месту и у одређено време борио.

Ако се у боју стичу сви конци ратне делатности, ми ћемо их све запазити утврђујући ред бојева. Само из овога реда и његовог извођења произлазе дејства, а никад непосредно из услова који им претходе. У боју, даље, целокупно деловање иде за уништењем непријатеља, или боље, за уништењем његове бојне способности, јер то лежи у појму о боју. Уништење непријатељске оружане снаге је, дакле, увек средство да би се постигла сврха самог боја.

Ова сврха може бити исто тако само уништење непријатељске оружане снаге; али то није неопходно, она може да буде и сасвим нешто друго. Као што смо, наиме, казали, чим савлађивање непријатеља није једино средство да се постигне политичка сврха, чим има других ствари којима се у рату може тежити као циљу, разуме се по себи да ове ствари могу постати сврхом поједињих ратних дејстава, па и сврхом бојева.

Али, чак ни они бојеви, који су као подређени чиниоци нарочито намењени за савлађивање непријатељске оружане снаге, не морају да имају као свој најближи циљ њено уништење.

Ако помислимо колика је многострукост неке велике оружане снаге, као и на мноштво околности које ступају у дејство при њеној употреби, појмљиво је да и борба такве оружане снаге мора да добије своју многострукост, поделу на важније и мање важно и разнолик састав. Ту се могу и морају, наравно, за поједине делове, појавити многи циљеви, који не значе уништавање непријатељске оружане снаге; они делују, истина, да уништење буде потпуније, али само посредно. Ако један батаљон добије заповест да непријатеља протера са једног виса, моста итд., то је, по правилу, заузимање ових објеката прави циљ, а уништење тамошњих непријатељских снага само средство или споредна ствар. Ако се непријатељ може протерати само извесном демонстрацијом, и тиме је постигнут циљ. Али, тај вис, тај мост заузимају се редовно само зато да би се тиме постигло боље уништење непријатељске оружане снаге. Када је то већ тако на самом бојишту, онда ће још више бити на целом ратишту где стоји једна против друге не само војска, већ држава, народ, цела земља једна против друге. Овде се мора број могућих односа, а према томе и комбинација, у многоме повећати, разноликост распореда појачати, а услед поступног низања циљева низег реда, мора се средство још више удаљити од коначног циља.

Из више разлога могућно је да сврха боја не буде уништење непријатељске оружане снаге, тј. оне која је пред нама, већ да се ово уништење јавља просто као средство. Али у свима овим случајевима није више ни извршење овог уништења важно, јер бој овде није ништа

друго до мерило снага и по себи нема никакве друге вредности до вредност обичног резултата, тј. вредност свога решења у акцијама.

Али одмеравање снага може се добити већ и самом проценом у случајевима где су оне веома неједнаке. У таквим случајевима неће бити ни боја, већ ће слабији одмах попустити.

Како сврха бојева није увек уништење ангажованих оружаних снага, и како се, шта више, њихов циљ може постићи често, а да до боја стварно и не дође, већ самом проценом и услед околности које одатле произлазе — то је појмљиво да се могу водити и читави ратови са великом делатношћу, а да фактички бој у томе раду и не игра нарочиту улогу.

Да то тако може бити, доказује историја ратне вештине стотинама примера. Колико је од ових случајева с правом решење без крви, тј. без унутрашње противуречности, и да ли би нека од ових прослављених решења издржала критику, то ћемо оставити на страну, јер нам је стало само до тога да укажемо на могућност једног таквог тока рата.

Имамо само једно средство у рату — бој, али при сложености његове употребе он нас води на све оне различите путеве, које допушта многострукост циљева тако да изгледа да нисмо ништа добили. Али није тако. Јер из ове јединствености средства произлази, за посматрача, као нека нит, која се провлачи кроз цело ткиво ратног деловања и повезује га у целину.

Али ми смо уништење непријатељске оружане снаге посматрали као један од циљева којима се у рату може тежити, а оставили смо на страну значај који му треба дати према осталим циљевима. У сваком поједином случају то ће зависити од околности, а што се тиче општих односа, оставили смо његову вредност неодређену. Сад се опет враћамо на ту ствар, па ћемо и видети која му се вредност безусловно мора признати.

Бој је једино ефикасно деловање у рату; у боју је уништење противничке оружане силе средство за постизање циља, чак и тамо где до боја стварно и не долази; јер, свакако, одлука пада на основу претпоставке да се то уништење мора сматрати несумњивим. Према томе је уништење непријатељске оружане снаге основа свију ратних радњи, главно упориште свих комбинација које на њему почивају као свод на својим потпорама. Све се у рату, дакле, ради под претпоставком да ће решење оружјем, које је основа за сваку акцију, ако она заиста наступи, бити повољно. Решење оружјем је за све велике и мале операције у рату исто што и плаћање у готовом у меничном промету. Ма како далека била ова сличност, ма колико ретко долазило до реализација, потпуно без њих не може бити.

Ако је решење оружјем основа свих комбинација, то излази да противник помоћу срећног решења оружјем може поништити сваку од њих, — не само у случају да је то баш оно решење на којем се непосредно оснива наша комбинација, већ и помоћу сваког другог решења, само ако је оно у знатној мери јако. Јер свако решење од већег значаја тј. уништење непријатељских оружаних снага, утиче и на сва

друга претходна решења пошто се она, као неки течни елеменат, саобрађавају нивоу целине.

Тако се уништење непријатељске оружане сile јавља увек као више и успешније средство, пред којим сва друга морају уступкнути.

Али, уништењу непријатељске оружане снаге можемо приписивати неко више дејство само ако претпоставимо једнакост свих других услова. Било би врло погрешно, кад бисмо из тога хтели извести зајачак да безобзирно надирање мора увек однети победу над смотреном умешношћу. Невешто надирање довело би до уништења сопствене, а не непријатељске оружане снаге, те ми на то и не мислимо. Појачана активност не односи се на начин, него на циљ, и ми упоређујемо само дејство једног постигнутог циља са другим.

Кад говоримо о уништењу непријатељске оружане снаге, морамо овде изричito да скренемо пажњу на то да нас ништа не приморава да овај појам ограничимо само на физичку оружану снагу, него да под њим неминовно треба разумети и моралну снагу, јер се оне узајамно пружимају до у најмање делове, па се стога и не могу одвојити једна од друге. Али баш овде, где указујемо на неизбежни утицај великог акта уништења (велике победе) на сва остала решења оружјем, морални елеменат је „најтечнији“, ако смо да се тако изразимо, те се најлакше и распостире преко свих делова. Према превази у вредности, коју има уништење непријатељских оружаних снага над свима другим средствима, стоје скupoценост и опасност овога средства, и само да би се ова опасност избегла, прибегава се другим путевима.

Да средство мора бити скupoцено, разуме се само по себи, јер утрошак сопствених оружаних снага је, при иначе једнаким околностима, утолико већи, уколико више имамо намеру да уништимо непријатељске оружане снаге.

Опасност овога средства међутим у томе је, што ће онај већи ефекат коме тежимо, у случају неуспеха, погодити нас, дакле, што ће имати као последицу већу штету.

Други су путеви, дакле, мање скupoцени при успеху, а мање опасни при неуспеху. Али ту је неопходан услов да се насупрот њима налази исто, тј. да и непријатељ иде истим путевима. Јер, ако непријатељ изабере начин отсудног решења оружјем, и наш начин би се баш због тога и противу наше воље претворио у исто такво решење. Тада све зависи од исхода тога акта уништења; али је јасно да, под иначе потпуно истим околностима, при томе морамо бити на штети у сваком погледу, јер смо своје намере, а делом и наша средства, били управили на друге ствари, што непријатељ није учинио. Два различита циља, од којих један није део другог, искључују се узајамно, и тако снага, која се употребљава за један циљ, не може у исто време служити и за други. Ако се једна зарађена страна одлучила за велика решења оружјем, она већ има и велику вероватноћу на успех, чим је сигурна да противник не жeli да иде истим путем, него тежи другом циљу. Зато сваки који себи ставља неки други циљ може то с разлогом чинити само онда ако претпоставља да ни његов противник не тражи отсудно решење оружјем.

Све што смо овде казали о другоме правцу намера и снага односи се само на позитивне циљеве, који се, осим уништења непријатељских снага, у рату могу још имати, али никако на чист отпор, коме се прибегава с намером да се њиме исцрпе непријатељска снага. Чистом отпору недостаје позитивна намера, и зато се код њега наше снаге не могу упутити ка другим стварима, него могу само бити одређене за то да униште противнике намере.

Код уништења непријатељске оружане снаге треба овде да бацимо поглед на негативну страну ствари, тј. одржавање сопствене оружане снаге. Обе ове тежње иду увек једна с другом, јер су у узајамном односу; оне су интегрални делови једне исте намере, и наше је само да испитамо какво ће бити дејство, ако једна или друга тежња претегне. Тежња за уништењем непријатељских оружаних снага има позитивну сврху и води позитивним успесима, чији би коначни циљ био потпун пораз непријатељев. Одржавање сопствених оружаних снага има негативну сврху, води дакле онемогућавању непријатељске намере, тј. чистом отпору, чији последњи циљ не може бити ништа друго него да се трајање ратовања продужи све дотле, док се непријатељ не исцрпе.

Тежња за позитивном сврхом остварује акт уништења; тежња за негативном сврхом ишчекује га.

Докле треба и сме да иде ово ишчекивање, то ћемо ближе одредити приликом теорије о нападу и одбрани, на чијем се извору опет налазимо. Овде се морамо задовољити констатацијом да ишчекивање не сме да постане апсолутна пасивност, и да том поступку може бити сврха и уништење непријатељске оружане снаге која учествује у сукобу, као што то може да буде и ма који други објекат. Била би велика заблуда, у основним идејама, помислити да негативна тежња мора водити томе да се за циљ не узме уништење непријатељских оружаних снага, већ одлука без крви. Ако негативна тежња преовлађује, она, свакако, може дати повода за то, али онда је увек неизвесно да ли је тај пут заиста подесан, пошто то зависи од сасвим других услова, који нису у нас, већ код непријатеља. Зато се овај други пут, пут без крви не може никако сматрати природним средством којим би се задовољило наше превелико старање о одржању оружаних снага. Напротив, ми бисмо те снаге тиме потпуно упропастили у случају да тај пут не одговара околностима. Врло многе војсковође пале су у ову заблуду и због тога пропале. Једино нужно дејство, које има превага негативне тежње, јесте одгађање решења тако, да онај који испољава ту тежњу, такорећи, бежи у ишчекивање одлучних тренутака. Последица тога је обично: одлагање акције по времену, а ако је простор с овим у вези — и по простору, уколико то допуштају околности. Чим је дошао тренутак кад се ово одлагање не би могло више наставити без знатне штете, мора се корист од негативности сматрати исцрпеном, и тада се у неизмењеном облику опет појављује тежња за уништењем непријатељских снага, која је дотле само противтежњом задржавана, али не и потиснута.

У нашим досадашњим разматрањима видели смо да у рату има много путева до циља, тј. да се постигне политичка намера, али да

је бој једино средство и да зато све стоји под једним највишим законом: решење оружјем; да се тамо где противник фактички тражи ово решење, оно никад не може избећи; да војсковођа који хоће да иде другим путем мора поуздано да зна да непријатељ неће прихватити решење у борби или да би у случају да се послужи тиме, изгубио ту парницу пред највишим судом, — да је, једном речју, уништење непријатељске оружане снаге, међу свима циљевима којима се у рату може тежити, увек главни међу свима осталима.

Шта се у рату може постићи комбинацијама друге врсте, с тим ћемо се упознати тек доцније, и наравно само постепено. Овде се задовољавамо да призnamо, углавном, могућност њихове појаве, као нечега у чему се стварност разликује од појма, управо као индивидуалне околности. Али ми не смемо пропустити а да већ овде не истакнемо крваво решење кризе, тј. тежњу за уништењем непријатељске оружане снаге као прворођеног сина рата. Код ситних политичких на-мера, код слабих мотива и незнатног напона снага, обазрив војсковођа моћи ће вешто да се служи свим путевима да би се без великих криза и проливања крви, искоришћујући слабости свога противника, на бојишту и у кабинету¹⁾ довину до мира. Немамо права да га за то осуђујемо, ако су његове претпоставке довољно мотивисане и опрадавају успех. Али, ипак, од њега морамо увек захтевати да буде свестан тога да су то само заобилазни путеви на којима га увек може ухватити бог рата, и да противника треба увек да има на оку, како му не би изашао на мегдан са салонским мачем, кад овај дохвати оштру сабљу.

Резултате: шта је рат, како циљеви и средства у њему делују, како се он у стварности час више час мање удаљава од свог првобитног строгог појма, како се мења, али ипак увек стоји под оним строгим појмом као под највишим законом, — све то морамо стално имати у памети и увек се потсећати на њега и код свих доцнијих предмета о којима ћемо расправљати, ако хоћемо тачно да разумемо њихове праве односе и њихово значење, и ако не желимо да непрекидно долазимо у највеће противречности са стварношћу, а најпосле и са самим собом.

Глава трећа

РАТНИ ГЕНИЈЕ

Сваки посао, ако треба да се обавља са извесном виртуозношћу, захтева нарочите духовне и душевне способности. Онај дух коме припадају такве способности у високом степену, а изражавају се у ванредним делима, називамо генијем.

Ми знамо, додуше, да се ова реч појављује у врло различитом значењу с обзиром на обим и смернице и да је код понеког код ових

¹⁾ Мисли се на противникову владу. — Прим. ред.

значења врло тежак задатак одредити у чему се састоји генијалност. Али, пошто себе не сматрамо ни филозофом ни граматичарем, нека нам буде допуштено да останемо при уобичајеном значењу и да под генијем разумемо врло јаку духовну способност за извесне послове.

Задржаћемо се неколико тренутака на овој способности и одлици духа, да бисмо ближе доказали оправданост појма и ближе упознали његову садржину. Али ми се не можемо зауставити код правог генија, чије је обележје ванредно велика обдареност, пошто тај појам нема никаквих одређених граница, него морамо узети у обзир свако хармонично усмеравање душевних снага у правцу ратног делања уопште; ту хармоничну снагу можемо сматрати суштином ратног генија. Кажемо „хармонична“, јер то баш и јесте обележје ратног генија, пошто он наиме не претставља једну једину подобност, напр. храброст, а да му друге умне и душевне способности недостају или су неупотребљиве за рат — него је хармоничан збир душевних сила, у ком једна или друга може преовлађивати, али ниједна не сме бити супротна другој.

Ако би требало да сваки борац буде надахнут више или мање ратним генијем, наше војске би вероватно биле врло слабе; јер баш зато што се под ратним генијем разуме нарочито усмеравање душевних снага, њега може бити само ретко у народу, чије се душевне снаге упућују и изграђују у толико много правца. Што мање има разноликости у делатности једног народа, што више у њему преовлађује ратничко занимање, тим обилатије мора се у њему развити и ратни геније. Али тиме је одређен само његов обим, а никако његова висина, јер ова зависи од степена духовног развитка тога народа уопште. Код неког суворог ратничког народа ратнички дух је код појединача много чешћи но код образованих народа: јер тамо га има готово сваки појединачни ратник, док се код образованих народа читаве масе покрећу само због потреба, а никако из унутрашњег нагона. Али, међу дивљим народима не налази се никад прави велики војсковођа, а врло ретко оно што се може назвати ратним генијем, јер су зато потребне развијене умне снаге, а то не може имати дивљак. По себи се разуме да се и образовани народи могу више или мање развијати у ратничком правцу, и уколико се то више дешава, утолико ће се чешће у њиховим војскама наћи ратнички дух и код појединача. А пошто је такав дух на линији вишег степена умног развитка у појединача, то из средине таквих народа увек произлазе најсјајније ратне појаве, као што су доказали Римљани и Французи. Највећа имена код ових народа, као и код свих других који су се прославили у рату, јављају се увек тек у доба више образованости.

По овоме већ можемо да наслутимо, колико је велико учешће умних снага у вишем ратном генију. А сад погледајмо поближе.

Рат је област самих опасности; зато је храброст пре свега прва особина ратника.

Храброст има двојаку природу: постоји храброст у вези са личном опасности, а затим храброст због одговорности, било пред судом неке

спољне силе, или пак пред судом унутрашње силе, тј. пред савешћу. Овде је реч само о оној првој храбрости.

Храброст у вези са личном опасности је опет двојака: прво, она може бити као нека равнодушност према опасности, било да произлази из органске природе појединца, или из потцењивања живота, или из навике — али у сваком случају треба је сматрати сталним стањем; друго, храброст може потицати из позитивних мотива, као што је честољубље, родољубље, одушевљење сваке врсте. У овом случају храброст је не толико стање, колико душевни покрет, осећање.

Појмљиво је да су оба вида храбрости различити на делу. Први вид је поузданiji, јер, пошто претставља другу природу, она никад не напушта человека; други међутим често постиже више; првој врсти храбости је више својствена постојаност, другој смелост; код прве је ум трезвенији, док га друга понекад још и појачава, али га често и заслепљује. Спојена оба вида дају најсавршенији облик храбости.

Рат је област телесног напрезања и жртава. Да ово человека не упропasti потребна му је извесна телесна и душевна снага, која га, било да је урођена или стечена вежбањем, чини равнодушним према напорима. Са овим особинама, а руковођен само здравим разумом, човек је већ по себи вељано оруђе за рат; то су оне особине на које наилазимо у тако обилној мери код дивљих и полукултурних народа. Ако прећемо на даље захтеве које рат поставља својим ратницима, тад наилазимо претежно на захтеве по умним снагама. Рат је област неизвесности: три четвртине свега на чему се оснива ратна делатност скривено је у магли веће или мање неизвесности. Овде се пре свега тражи утанчан и проницљив ум који ће по такту свога расуђивања осетити истину.

Обичан разум може ову истину некад и случајно пронаћи, ванредна храброст може некад погрешку и поправити, али у већини случајева просечан успех увек ће указати на то да се овде не ради о недостатку умних способности.

Рат је област случајности. Ни у једној другој грани људске делатности не мора се овоме незнаном фактору оставити толико простора, јер ни један није у толико свестраном сталном додиру с њиме, као што је рат. Случајност појачава неизвесност у свима околностима и ремети ток догађаја.

Ова неизвесност код свих извештаја и претпоставки, ово стално уплићивање случајности, чини, да се у рату непрекидно ствари појављују друкчије но што се очекују, и не може бити да ово нема утицаја на план или бар на замисли које су у вези с планом. Али, ма да је овај утицај толики да може отсудно да осујети саме намере, ипак, редовно морају на њихово место доћи нове, за које често у томе тренутку нема потребних података, јер у тој рада околности махом убрзавају одлуку и не дају времена да се ситуација поново процени, а често ни толико да се о њој зрело размисли. Међутим, много је чешће да исправка наших претстава и упознавање искрских случајности нису доволjni да сасвим измене наше намере, већ ће их тек поколебати. Наше сазнање о окол-

ностима се повећало, али неизвесност тиме није смањена, већ увећана. Узрок је томе што до ових сазнања не долазимо одједном, већ мало по мало, зато што та сазнања стално ремете наше одлуке, а дух, ако смемо тако да кажемо, мора да буде увек под оружјем.

Ако дух у овој сталној борби са неочекиваним треба срећно да одолева, неопходне су му две особине: прво, разум, који ни у овој појачаној тами није без понеког зрака унутрашње светлости, која га води истини, а затим храброст како би пошао за овом слабом светлошћу. Прва особина је сликовито обележена француским изразом *с о и р д'оеил*,¹⁾ друга је одлучност.

Пошто су у оквиру рата борбе пре свега и највише привукле пажњу, и како су у борбама време и простор важни елементи, а они су били још важнији у доба када је коњица својим брзим решењима била главна ствар, — то је и појам брзе и тачне одлуке произашао најпре из процене времена и простора и добио је значење које се односи само на правилну процену одока. Зато су га многи наставници ратне вештине и дефинисали овим ограниченим значењем. Али је несумњиво да су се ускоро овим изразом почеле називати све правилне одлуке, донете у самом тренутку извођења, напр., уочавање праве тачке за напад итд. Чешће ће се, дакле, под „*coup d'oeil*“ разумети духовно око, а не само телесно. Наравно, и израз и сама ствар увек су били више одомаћени у области тактике, али ни у стратегији се не може без ње, јер су и у њој често потребне брзе одлуке. Ако овоме појму одузмемо оно сувише сликовито и ограничено, што му је дао сам израз, онда он није ништа друго до брзо уочавање неке истине, коју обичан поглед духа не може ни да опази, или је сагледа тек после дугог посматрања и размишљања.

Одлучност је акт храбости у појединачном случају, а ако постане карактерна црта, онда је то и душевна навика. Али овде се не мисли на храброст према телесној опасности, већ на храброст према одговорности, такорећи према душевној опасности. Ову су храброст често називали „*courage d'esprit*“²⁾), јер потиче из разума, но зато она, ипак, није акт разума, већ осећања. Разум сам по себи још није никаква храброст, јер ми често видимо да и најпаметнији људи нису одлучни. Разум, дакле, мора тек да пробуди осећање храбости да би га оно подржало и носило, јер у тренутној невољи човеком јаче овлађују осећања него мисли.

Ми смо овде одлучност поставили на такво место на коме она, уколико су мотиви недовољни, треба да отклони патње од сумње и опасност од оклевања. У обичном говору, који није баш много бриљив, назива се, додуше, овим именом и сама наклоност ка ризиковашу, као и дрскост, смелост и одважност. Али, ако човек има доволно мотива, били они субјективни или објективни, оправдани или погрешни, тад немамо никаквог основа да говоримо о његовој одлучности, јер, чи-

¹⁾ Брзо уочавање. — Прим. ред.

²⁾ Духовна храброст. — Прим. ред.

нећи то, ми постављамо себе у његов положај и одмеравамо сумње, које нису код њега ни постојале.

Овде се може говорити само о снази или слабости. Нисмо баш толико педантни да бисмо замерили обичном говору због ове мале грешке; наша примедба, напротив, треба само да послужи како би се отклањали погрешни приговори.

Овакву одлучност, међутим, која побеђује стање двоумљења, може да изазове само разум, и то једним својим нарочитим смерањем. Тврдимо, да просто заједничко присуство дубље разборитости и нужних осећања још не чини одлучност. Има људи који својим дивним духом умеју сместа да загледају у суштину и најтежег задатка, који не оскуђевају ни у храбrosti да много штошта приме на себе, па, ипак, не могу у тешким случајевима да дођу до одлуке. Њихова храброст и њихова разборитост стоје одељено свака за себе, оне не пружају једна другој руку и стога се не појављују одлучност као трећи чинилац. Овај наступа тек са актом разума, који уноси у свест потребу за ризиком и тим опредељује вољу. Ово целокупно нарочито усмеравање разума, које сваки други страх побеђује у човеку страхом од колебања и оклевања, то је оно што у снажним духовима изграђује одлучност. Стога људи са мало разума не могу бити одлучни у нашем смислу. У тешким случајевима они могу поступити без оклевања, али онда то они раде без размишљања; и, заиста, онога који ради без размишљања никакве сумње не могу довести у опреку са њим самим. Такав поступак може овде онде и да погоди правилан пут, али ми опет тврдимо као и горе: просечно сталан успех је тај који указује на то да се овде ради о ратном генију. Кome се наше тврђење, ипак, чини чудноватим зато што познаје многог одлучног хусарског официра који није дубок мислилац, тога морамо потсетити да је овде реч о нарочитом смерању разума, а не и о некој великој снази размишљања.

Налазимо, dakле, да одлучност има да захвали за своје порекло нарочитом смерању разума, и то смерању које пре припада снажним но сјајним главама. Ово порекло одлучности можемо поткрепити још и тиме, што има велик број примера да су људи, који су у нижим областима делања показивали највећу одлучност, ову у вишим изгубили. Ма да имају потребу да се одлучују, ипак су свесни опасности које се крију у погрешној одлуци. А пошто им ствари, којима треба да се баве нису потпуно познате, њихов разум губи своју првобитну снагу и они постају утолико плашљивији, уколико више виде опасност од неодлучности која их ропски држи и уколико су иначе више навикли да раде без размишљања.

Када већ говоримо о *coup d'oeil* и одлучности, природно је проговорити и о присуству духа, које им је сродно, и које у таквој области неочекиваног као што је рат, мора да игра велику улогу. Јер, присуство духа заиста није ништа друго до појачано савлађивање неочекиваног. Човек се диви присуству духа у згодном одговору на неочекивано ословљавање, као што му се диви и код брзог сналажења у изненадној опасности. **Обоје**, и одговор и сналажење, не треба да буду необични, већ само да су згодни. Јер, оно што после зрелог и мирног

размишљања не би било ни мало необично, што би на нас учинило сасвим равнодушан утисак, може нам као брз акт разума причинити задовољство. Израз присуство духа означава, заиста, врло згодно близину и брзину у помоћи, коју пружа ум.

Да ли ову сјајну особину понеког човека треба приписати више својствима његовог разума или више равнотежи његових осећања, зависи од природе самог случаја, ма да ни једно од овога двога не сме потпуно недостајати. Згодан одговор је више дело досетљивости, а згодан излаз из изненадне опасности претпоставља пре свега душевну равнотежу.

Ако сад бацимо укупан поглед на сва четири дела из којих је састављена атмосфера у којој се рат креће: на опасност, телесни напор, неизвесност и случајност, лако је појмљиво да је потребна велика душевна и умна снага да би се у овом тешком елементу поуздано и успешно напредовало — снага, коју на основу њених различитих модификација према приликама, налазимо у језику приповедача и ратних извештача као енергију, чврстину, сталност, јачину душе и карактера. Све ове изразе о природи јунаштва могли бисмо сматрати као једну исту снагу воље, која се модификује према околностима. Али, иако су ове ствари тако блиску сродне једна с другом, оне ипак нису једно исто, и у нашем је интересу да при томе бар игру душевних снага нешто тачније разликујемо.

Ради јасноће претстава битна је потреба да се каже, како се тежина, терет, отпор, или ма како назвали оно, што ту душевну снагу изазива, тек најмањим делом састоји у непријатељевом деловању, непријатељевом отпору, непријатељевом поступку. Непријатељев рад има непосредног утицаја најпре на саму личност, тј. онога који делује, али то не утиче на његов рад ако је он вођа. Ако непријатељ место два, даје отпор четири часа, онда ће се тај старешина уместо два, налазити у опасности четири часа. Ово је, очигледно, важна околност чији значај опада уколико је старешина на вишем положају. А шта је то за војсковођу — ништа!

Друго — непријатељски отпор дејствује непосредно на старешину због губитака у средствима, који му се појављују при дужем отпору, као и због одговорности која је с тиме скопчана. Оваква размишљања, пуна забринутости, најпре ће ставити на пробу и изазвати јачину његове воље. Али, тврдимо да ово ни издалека није оно најтеже што старешина има да сноси, јер он то има да расправи сам са собом. Међутим, сва друга дејства непријатељевог отпора управљена су на борце које он води, а преко њих дејствују и на њега.

Док се нека трупа бори храбро, са вољом и лакоћом, ретко ће ту бити повода да се испољава велика снага воље за постизање циља. Али чим околности постану тешке — а без тога никад не може бити, чим треба да се изврши нешто изванредно — онда ствар не иде више сама од себе попут добро подмазане машине, већ сама машина почиње да даје отпор. А да се овај отпор савлада, старешини је потребна велика снага воље. Под овим отпором не треба одмах замишљати непо-

слушност и противљење, ма да се и то код појединача често јавља; општи је утисак, наиме, замирање свих физичких и моралних сила, по-глед на крваве жртве који паре срце и то је оно што старешина има у себи да савлада, а потом и у свима онима од којих, непосредно или посредно, на њега прелазе њихови утисци, њихова осећања, брига и тежње. У оној мери, у којој појединцу замиру снаге, у којој престаје да их изазива и изражава сопствена воља, сва инерција масе мало по-мало оптерећује вољу војсковође. Жар у његовим грудима, светлост његовог духа, треба изнова да запали огањ предузимљивости, а светлост наде код свих других. И само колико је то у стању, располагаће масом и остаће њен господар. Чим то престане, чим његова сопствена храброст није више довољно јака да поново оживи храброст код свих других, маса ће га привући к себи у ниске области животињске природе која се повлачи пред опасношћу и не зна за срамоту. То су тешкоће које у борби имају да савладају храброст и духовна снага старешине, ако жели да изврши нешто изванредно. Оне расту са масама, и зато се са вишем положајем морају повећавати и снаге, ако хоће да буду дорасле терету.

Енергија у раду изражава јачину побуда којим је рад изазван, без обзира откуд потичу ове побуде, од разумног убеђења или од душевног потреса. Ово последње једва да сме изостати тамо где треба да се испољи велика снага.

Од свих узвишених осећања, која испуњују човечје груди у бурама борбе, ниједно, ваља признати, није тако моћно и постојано као жудња душе за славом и чашћу, према којој је немачки језик тако неправедан када је назива „грамзивошћу за част“ (Ehrgeiz) и „похлепом за славом“ (Ruhmsucht) те је тиме омаловажава са двема недостојним узгредним претставама. Истина, злоупотреба ове поносите жудње баш у рату је морала да причини људском роду најгрозније неправде, али по своме пореклу ова осећања треба заиста убрајати међу најплеменитије у човечјој природи; у рату су она поготово онај прави дах живота који том огромном телу даје душу. Сва друга осећања, ма колико могла постати и општија или ма колико понека изгледала и узвишијенија: љубав према отаџбини, фанатизам у идејама, освета, одушевљење сваке врсте — частољубље и жудњу за славом не чине сувишним. Она осећања могу одушевити и занети масу уопште, али у старешини она не побуђују вољу да више жели него његова трупа, — а та воља је битна потреба у његовом положају, ако хоће да постигне нешто особито. Она не чине поједини ратни акт својином старешине, као што га частољубље чини својином коју он тада жели да искористи што је могуће боље, те са највећим напрезањем оре и брижљиво сеје да би и жњео у изобиљу. Али баш ове тежње свих старешина, од највишег од најнижег, ова врста вредноће, ово такмичење, овај полет, пре свега осталог, оживљавају рад једне војске и чине га успешним. А што се тиче нарочито највишег старешине, питамо: да ли је икад било великог војсковође без частољубља, и може ли се таква појава и замислити?

Чврстином називамо упорност воље према јачини неког удара, а сталношћу отпорност с обзиром на трајање. Ма колико обе биле близу једна другој, и ма колико се један израз употребљавао вместо другог, ипак се мора уочити знатна разлика у њиховој суштини. Чврстина, наиме, према поједином снажном утиску може имати свој узрок у самој јачини осећања, док сталност већ жели да буде потпомогнута разумом, пошто се са трајањем њеног делања повећава његова смишљеност, а из ове сталности делом и црпе своју снагу.

Пређимо на душевне или духовне моћи. Прво је питање шта треба под тим разумети.

Очевидно не жестину у изражавању осећања — страсност, јер би то било противно сваком обичном говору, него, напротив, способност да се и при најјачим узбуђењима, у бури најжешће страсти још слуша разум. Да ли ова способност потиче само из снаге разума? Ми у то сумњамо. Додуше, чињеница да има људи изванредног разума који не владају самим собом, не би још ништа доказивала противно; јер, могло би се рећи да је потребна нарочита, можда више снажна но обимна природа разума. Али, сматрамо да смо ипак ближе истини ако узмемо да се способност потчињавања разуму и у тренутку највећег душевног узбуђења, коју зовемо владање собом, налази у самој нарави. Наиме, неко друго осећање у јаким природама одржава равнотежу узбуђеној страсти не уништавајући је, и тек овом равнотежом осигурува се превласт разума. Ова противтежа није ништа друго до осећање људског достојанства, онај толико племенити понос, она присна унутрашња потреба духовности да се свуда испољи обдарена увиђавањшћу и разумом. Стога бисмо рекли: јака је она природа која ни при највећим узбуђењима не губи равнотежу.

Ако погледамо разноликост људи у погледу душевности, наћи ћемо прво такве, који се врло мало узбуђују, а зовемо их флегматичним и индолентним. Друго, налазимо врло покретне људе, чија осећања, међутим, никад не пређу извесну јачину; њих знамо као људе пуне осећања, али мирне.

Треће, наилазимо на врло плаховите, чија осећања брзо и жестоко плану као барут, али нису стална. Најпосле, ту су и четврти, који се не могу покренути незнатним поводом нити се уопште покрећу брзо, већ мало по мало, али чија осећања достижу велику снагу и трајност. То су људи са енергичним, дубоким и скривеним страстима.

Ова разлика у саставу разних људских природа вероватно је у тесном додиру са оним телесним снагама, које се у човечјем организму јављају, и припадају оном амфибијалном органу, који називамо нервним системом и који изгледа као да је окренут с једне стране материји, а с друге духу. Са нашом скромном филозофијом ми на овом тамном пољу немамо ништа даље да тражимо. Али је за нас ипак важно да се за један тренутак задржимо на дејству, које ови разни темпераменти имају на ратно деловање, па да видимо: уколико је могуће од њих очекивати велику душевну снагу.

Индоленти људи не могу се лако избити из равнотеже, зато се, дакако, не може говорити о душевној снази, пошто нема никаквог из-

раза снаге. Но, несумњиво, такви људи, баш због своје сталне равнотеже у рату, показују једнострану ваљаност. Често им недостаје позитивни мотив за рад, постrek, а као последица тога и делатност, али зато они ништа и не кваре лако.

Особина је друге врсте, да их мале ствари лако покрећу на доловање, али велике лако и угушују. Људи овакве врсте развије живу делатност да помогну поједином невољнику, но несрћа целог народа само ће их растужити и неће их покренути на рад. Такви људи у рату неће оскудевати ни у делатности ни у равнотежи, али неће извршити неко велико дело, сем ако би се у једном врло снажном разуму нашли за то мотиви. Али ретко је са таквом нарави спојен врло јак и независан ум.

Бурна и плаховита осећања сама по себи нису нарочито погодна за практичан живот уопште, па ни за рат. Одликују се, додуше, јаким полетом, али не истрају. Ако се, међутим, код таквих људи живост испољава у одважности и частолубљу, она је у рату на никим положајима често врло употребљива из простог разлога, што је ратни акт, којим руководи старешина низега реда, много краћег трајања. Овде је често довољна једна једина одважна одлука, један једини излив душевних снага. Један дрзак препад, једно снажно „ура!“ дело је од неколико минута, смела пак битка траје цео дан, а рат је дело једне године.

Таквим је људима, због огромне брзине њихових осећања, двоструко тешко да одрже душевну равнотежу; стога често изгубе главу, а то је за ратовање њихова најгора страна. Али би било противно искуству кад би се тврдило да врло раздражљиве природе не могу никада бити јаке, тј. да и у најјачим узбуђењима не би могле остати у равнотежи. Зашто да се у њима не нађе и осећање сопственог достојанства, када редовно припадају племенитијим природама. Ово им осећање ретко недостаје, али оно нема времена да постане активно. Доцније се већином стиде сами себе. Ако су их васпитање, посматрање самога себе и животно искуство раније или доцније научили како ће према самим себи бити на опрези да би се у тренутцима великих узбуђења благовремено сетили противтеже, скривене у њима самим, могу и они бити способни да изразе велике душевне снаге.

Најзад су ту они слабо покретљиви, али зато дубоко осетљиви људи, који, упоредив их са напред наведенима, изгледају као жар према пламену; они су најспособнији да својом титанском снагом одгурну оне огромне масе, које би нам могле сликовито приказати тешкоће у рату. Дејство њихових осећања личи на кретање великих маса, које је, иако спорије, ипак надмоћније.

Ма да такви људи нису толико обузети својим осећајима, нити се заносе дотле да се после стиде сами себе, као раније поменути, ипак би било противно искуству поверовати да они не могу изгубити равнотежу и подлећи слепој страсти. Напротив, то ће увек бити, ако они немају племенитог поноса да владају собом, или кад овај понос није довољно јак. То искуство имамо понајчешће код великих људи давних народа, где слаба развијеност разума увек иде на руку страсти да

она превлада. Али, и код образованих народа и у најобразованијим њиховим круговима живот је пун таквих појава, да се људи поводе за прејаким страстима, као они крадљивци дивљачи у средњем веку, које су оковане на јеленима пуштали кроз шуму.

Понављамо загој још једном: јаку природу нема онај који је способан само да се јако узбуди, већ онај који и при најјачим узбуђењима остаје у равнотежи, тако да се, и упркос унутрашње узбуђености, увиђавности и убеђењу допушта прекрасна игра као магнетној игли на узбурканој лађи.

Називом јачина карактера или уопште карактер означава се чврсто остајање при свом убеђењу, било оно резултат туђег или свог сазнања, и припадало начелима, гледиштима, тренутном надахнућу или ма каквим другим резултатима. Но ова чврстина неће се можи показати, ако сама сазнања подлежу честој промени. Ова честа промена не мора бити последица туђег утицаја, већ може произлазити из сопственог непрекидног умног рада. Тада се, истина, указује да је овај некако непоуздан. Очевидно, да се за человека, који сваког тренутка мења своје гледиште, ма колико оно долазило од њега самог, неће рећи: да има карактера. Ова се особина приписује, dakле, само људима чије је убеђење врло постојано, било стога што је оно дубоко утврђено и јасно, те је по себи мало подесно за промену, било стога што, као код индолентних људи, нема разумне делатности, па нема ни разлога за промену, или, најзад, што неки изричити акт воље, произашао из законодавног начела разума, до извесног степена одбија промену мишљења.

Међутим, у рату многи и јаки утисци које прима душа, и неизвесност сваког знања и сазнања, пружају више прилика да човек скрене са почетне стазе, да изгуби веру у себе и друге, него што је то случај код ма каквог другог људског рада.

Потресни призор опасности и патњи лако допушта осећању да надвлада убеђење разума, а у нејасноћи којом су обавијене све појаве, дубоко и јасно сазнање је тако тешко, да промена убеђења постаје појмљива и лакше се прашта. Мора се увек радити само слутећи и нагађајући истину. Зато никде нема толиког размимоилажења у мишљењу као у рату, а навала утисака против сопственог убеђења никад не престаје. Од тога једва може заштитити чак и највећа флегматичност разума, јер су утисци сувише јаки и живи, и увек једновремено делују и на душу.

Само општа начела и погледи, који руководе деловањем с једне више тачке гледишта, могу бити плод јасног и дубоког сазнања и у њима је, такорећи, укотвљено мишљење о дотичном индивидуалном случају. Али тешкоћа је баш у томе што треба да се придржавамо ових резултата ранијих размишљања против бујице мишљења и појава, коју доноси садашњост. Између индивидуалног случаја и начела често је велики размак, који се не може увек прећи помоћу низа јасних закључака, ту је потребна извесна вера у самога себе и известан благотворан скептицизам. Овде често не помаже ништа друго до једно осветштано начело које, постављено изван самог мишљења, њиме влада; то

је начело да у свима сумњивим случајевима треба издржати при свом првом мишљењу и од њега не отступати пре но што неко јасно уверење на то не принуди. Треба бити чврст у вери да су темељно испитана начела истинитија, а при живости тренутних појава не заборавити да је њихова истина мање поуздана. Овим првенством, које у сумњивим случајевима дајемо нашем ранијем уверењу, овом истрајношћу којом га се држимо, цело деловање добија ону сталност и доследност која се зове карактер.

Лако је увидети колико душевна равнотежа иде на руку јачини карактера; зато људи велике душевне снаге већином и имају јак карактер.

Јачина карактера води нас једној нарочитој врсти његовој — тврдоглавости.

Често је врло тешко рећи у конкретном случају где престаје јачина карактера, а почиње тврдоглавост. Напротив, не изгледа да је тешко одредити разлику у самом појму.

Тврдоглавост није мана разума; ми тиме означавамо противљење бољем сазнању, а ово не можемо приписати разуму као способност сазнања, а да не паднемо у противуречност. Тврдоглавост је психичка мана. Ова несавитљивост воље, ова раздражљивост против туђих примедби, има свога основа само у једној нарочитој врсти себичности, која изнад свега другог поставља задовољство као да човек влада собом и другим људима само помоћу свога сопственог ума. Ми бисмо то назвали врстом сујете, када ипак не би било нешто боље. Сујети је дољна привидност; тврдоглавост, међутим, почива на уживању у самој ствари.

Кажемо, дакле: јачина карактера постаће тврдоглавост, чим противљење туђем сазнању не полази из бољег убеђења, из вере у неко више начело, већ из осећања противљења. Иако нам ова дефиниција, као што смо већ признали, у пракси мало помаже, она ће ипак спречити да се тврдоглавост сматра само као неки виши степен карактера, док је у суштини нешто сасвим друго. Она се, додуше додирује са чврстином карактера, али га она не појачава, тако да има чак врло упорних људи, који због недостатка разума, имају доста слаб карактер.

Пошто смо у овим одликама одличног вође у рату упознали оне особине у којима упоредо учествују осећања и разум, сада долазимо до једне посебности ратне делатности, која се можда може сматрати као најјача, иако није најважнија, и која се, без ослонца на душевне снаге, обраћа само уму. Реч је о односу у коме рат стоји према земљишту и тлу.

Прво, овај однос постоји стално, тако да се неки ратни акт наших обучених војски не може никако друкчије ни замислити но да се дешиава на одређеном простору. Друго, он је од пресудне важности јер модификује дејства свих сила, а понекад их и сасвим преиначава. Треће, он с једне стране често обухвата и најмање детаље земљишта, а с друге опет најшире просторе.

На овај начин однос, који рат има према околном земљишту, даје ратном деловању нарочиту особеност. Ако се потсетимо на друге људске послове који имају везе са земљиштем, као на вртарство и ратарство, грађевинарство и хидротехнику, рударство, лов и шумарство, то су сви они ограничени на врло одмерене просторе, који се могу испитати одмах са довољном тачношћу. Али, старешина у рату мора предмет свога рада да повери утицају простора који његове очи не могу прегледати, који ни највећа ревност не може увек испитати, и са којим се он, због сталне промене догађаја, ретко може довољно и упознати. Додуше, и противник је редовно у истим приликама; али, прво, та заједничка тешкоћа увек ипак остаје тешкоћа, и онај који је савлада талентом на пракси имаће велико преимућство на својој страни. Друго, ова једнакост у тешкоћама постоји само апстрактно, а никако у сваком посебном случају, где обично једна страна (бранилац) много више знаје земљиште него противник.

Ову сасвим особену тешкоћу мора победити и посебна духовна даровитост која се једним доста скученим изразом немачки зове „чулом за место“ (Ortsinn), — способност за оријентацију. То је способност: створити себи брзо правилну геометријску претставу о сваком земљишту и помоћу тога свакад се на њему лако оријентисати. Ово је очевидно акт маште. Додуше, до разумног опажања долази се делимице физичким оком, делимице разумом, који својим сазнањем, црпеним из науке и искуства, допуњује оно што недостаје и из одломака, које пружа физички поглед, ствара целину. Али, да би ова целина живо лебдела пред духом, да би постала карта, исцртана у духу, да ова слика буде трајна и да се поједине црте сваки час не раствурају, то може да учини само она духовна моћ, коју зовемо маштом. Ако се неки генијални песник или сликар нађе увређеним, што од те његове богиње захтевамо овакву службу; ако слегне раменима зато што би према томе и отресит ловац имао изванредну фантазију, радо ћемо признати да је овде реч само о врло ограниченој примени, о правој ропској служби фантазије. Али, ма како да је услуга мала, треба се за њу ипак служити овом природном силом, јер ако маште уопште нема, биће тешко претставити себи очевидно јасно ствари у њиховој конфигурацији. Радо признајемо да добро памћење при томе много помаже; али, да ли треба памћење тада сматрати као посебну душевну снагу, или, да ли је то баш до уобразиље што се ове ствари боље памте, — то питање морамо оставити нерешено, утолико пре, што је уопште тешко ове две душевне моћи замислити одвојено у понеким односима.

Нема спора, да пракса и разумно сазнање чине при томе врло много. Пијзегир (Puiseur), чувени генералквартирмајстер славног Луксенбурга, каже да је у почетку био неситуран у овом погледу, јер је приметио да би увек погрешио пут кад год је имао да прими заповест из веће даљине.

Природно је да са вишим степеном старешинства примене овог талента постају све шире. Коњаник и пешак, водећи патролу морају се лако сналазити што се тиче стаза и богаза, а зато је потребно само поузданаје неколико ознака и ограничен дар за схватање и претстављање.

Војсковођа, међутим, мора да се уздигне до општих географских објеката неке провинције и земље, мора увек да има јасно пред очима правац путева, река и планина, а да при томе, ипак, не сме да буде ни без оног обичног смисла за оријентацију. Додуше, од велике су му помоћи за опште црте сваковрсни извештаји, карте, књиге и мемоари, а за појединости сарадња његове околине, али је ипак извесно да велик таленат за брзо и јасно сналажење на земљишту даје целом његовом раду лакши и одређенији ток, да га штити од извесне душевне неспретности и да га чини мање зависним од других људи.

Ако ову способност треба да припишемо фантазији, онда је то скоро и једина услуга коју ратна делатност захтева од ове разуздане богиње, која јој је, уосталом, пре штетна него корисна.

Верујемо да смо овим узели у обзир оне појаве умних и душевних моћи, које ратно деловање иzsискује од човечје природе. Свуда се појављује разум као важан сарадник и стога постаје и појмљиво што људи без изванредних умних снага не могу на изванредан начин извршити ратно дело, које је по својој спољашности тако просто и само донекле сложено.

Кад смо једном ово гледиште усвојили, онда више нисмо принуђени да заobilазак непријатељског положаја, једну по себи тако природну ствар која се хиљаду пута догађала, и стотину сличних ствари, сматрамо делом великог умног напора.

Истина, навикили смо да просте и ваљане војнике замицљамо као супротност мисаоним или досетељивим људима пуним идеја, духовими који блистају од сјајних украса свестраног образовања. Ова супротност није без основе, али то не доказује да се ваљаност војника састоји само у његовој храбrosti и да није потребна нека ванредна духовна делатност и ваљаност, па да се постане оно што се зове добар војник. Морамо се увек потсетити на то, да је врло обична појава да људи изгубе своју радну подобност чим заузму више положаје којима нису дорасли. Али, морамо се увек потсетити и на то да је ту реч о особитим делима која стварају славу према оној врсти рада којој припадају. Зато сваки командни степен у рату чини свој сопствени низ потребних душевних снага, славе и части.

Врло је велика провалија између војсковође, тј. генерала који је на чelu целог рата или једног војишта, и команданта који му је непосредно потчињен, из простог разлога, што овај подлеже много ближијо управи и контроли, те зато за свој духовни рад има много мањи делокруг. То је дало повода да се обично изванредан умни рад приписује само оном највишем положају, док се сматра да је до овога положаја довољан и обичан здрав разум. Шта више, постоји склоност да се понеки потчињени командант који је оседео у војсци и кога је његова једнострана делатност довела до несумљиве духовне закрљалости, сматра донекле заглупелим, па се поред свега поштовања због његове храбrosti потсмејавају његовој простоти. Није наша намера да овим честитим људима извојујемо бољу судбину; то не би ништа доприноело њиховој делатности, а мало и њиховој срећи, — већ хоћемо да

прикажемо ствари онакве какве су и да спречимо заблуду да би у рату гола храброст без разума могла извршити нешто сјајно.

Ако од онога који треба да се истакне, већ и на најнижим старешинским положајима тражимо и одличне духовне снаге и ако их са сваким чином и положајем тражимо све више, излази само по себи да имамо сасвим друго мишљење о људима који су стекли славу на положајима другога степена. Њихова привидна простота у сравњењу са неким енциклопедистом, неким пословним човеком, који је вичан перу и државнику који конферише, не треба да нас разуверава у погледу одличних особина њиховог активног ума. Истина, понекад се дешава да људи славу, коју су себи стекли на низим положајима — пренесу и на више положаје, а да је тамо заиста не заслужују. И ако на овим положајима не буду много употребљени, ако, дакле, не дођу у опасност да покажу своју слабу страну, не може се доста тачно разликовати која им врста славе припада, те тако овакви људи често доприносе да се добије слабо мишљење о личности, која на извесним другим положајима може још и да блиста.

За изванредна постигнућа у рату, почев од најнижих положаја, потребан је нарочит геније. Али историја и суд потомства обично дају име нарочитог генија само оним умовима који су блистали на првим, тј. на положајима војсковође. Разлог је у том што су, свакако, и постављени захтеви у погледу ума и духа врло високи.

Да би се цео рат, или његове највеће акције, које зовемо походима, довели до сјајног завршетка, потребно је велико разумевање виших државних односа. Стратегија и политика овде се стапају и војсковођа постаје у исто време и државник.

Карлу XII не даје се име великог генија, јер није умео да потчини дејство свог оружја вишем умовању и мудrosti, те није знао да доспе до сјајног завршетка. Оно се не даје ни Хенрику IV, јер он није до врло дуго живео, да би се својим ратним деловањем дотакао односа неколико држава и да би се огледао у овој вишијој области, где племенито осећање и витешка особина нису толико моћни над противником као при савлађивању унутрашњег отпора.

Да бисмо предочили шта све овде треба обухватити и правилно погодити једним погледом, упућујемо на наше прво поглавље. Кажемо: војсковођа постаје државник, али он не сме престати да буде оно прво. Својим погледом он обухвата на једној страни све државне односе, а на другој тачно зна шта може извршити средствима којима располаже.

Пошто овде разнолике и неодређене границе свих односа уносе у разматрање мноштво величина, и пошто се већина ових може проценити само по законима вероватноће, то би — ако војсковођа не би све ово обухватио погледом који свуда назире стварну истину — настала збрка мисли и обзира, из којих се суд не би могао више никако извести. У овом смислу је Бонапарта сасвим правилно казао да би многа решења, која су пред војсковођом, могла бити математички задаци, достојни снага једног Њутна и Ојлера.

Оно што се овде тражи од виших духовних моћи, то је јединствена целина, моћ просуђивања, потенцирана у чудесан духовни преглед, који у своме лету додирује и отклања хиљаде полутамних претстава, што би обичан разум тек с муком, полагано расветлио и на којима би се исцрпео. Али овај виши духовни рад, овај генијални преглед не би ипак постао историском појавом, кад му не би биле у помоћи душевне и карактерне особине, о којима смо говорили.

Сам мотив истине је у човеку врло слаб и зато увек постоји велика разлика између сазнања и воље, између знања и моћи. Најјачи потстрек за рад човек добија увек од осећања, а најјачу подршку, ако нам се допусти да тако кажемо, од оних легура срца и ума које смо упознали у одлучности, чврстини, сталности и јачини карактера.

Уосталом, кад се ова потенцирана душевна и духовна делатност војсковође не би испољила у потпуном успеху његовог рада, већ само претпоставила на веру, ретко кад би постала историском појавом.

Све оно што се сазна о току ратних догађаја, обично је врло просто и једно другоме врло слично, и онај ко се задовољава голим описивањем никада не примећује тешкоће које су биле при томе савлађивање. Само овде-онде, у мемоарима војсковођа или њихових најближих сарадника или приликом нарочитог историског проучавања неког догађаја, изиђе на видело један део оних многих кончића који чине цело то ткање. Већина мисаоних вредности и духовних борби, које претходе извршењу неког значајног потхвата, намерно се прећуткују пошто додирују политичке интересе, или случајно падну у заборав, јер се сматрају само као скеле, које се по свршетку грађевине морају отклонити.

Ако, најзад, још, уздржавајући се од ближег одређивања виших душевних моћи, призnamо неке разлике и у самим умним способностима, према уобичајеним претставама које је утврдио језик, па се после запитамо која врста разума највише одговара ратном генију, то ће нам рећи поглед и на сам предмет и на искуство: да бисмо у рату поверили спас своје браће и деце, част и безбедност отаџбине пре онима који све савесно испитују, него онима који само траже дело, пре свестраним него једностраним, и пре хладним но усијаним главама.

Глава четврта

О ОПАСНОСТИ У РАТУ

Обично се о опасности у рату, пре но што се она упозна, ствара претстава, која је пре привлачна но страшна. Јурнути на непријатеља опијен одушевљењем — ко ту броји зрна и погинуле?! Затворити очи неколико тренутака, бацити се у сусрет хладној смрти, незнајући да ли ћемо је избећи ми или други; а све то пред самим златним циљем победе, пред самим слатким плодом за којим жуди частољубље — може

ли то бити тешко?! Неће бити тешко, а још мање ће то тако изгледати. Али таквих момената, који ипак нису дело једног јединог откуцаја била, као што се замишља, него се морају узимати као мешани лекови, временом разблажени и покварени — таквих момената, кажемо, има само мало.

Пратимо новајлију на боиште. Док му се приближујемо, све јаснију грмљавину топова замењује фијук зrna, који сада на себе привлачи пажњу неискусног борца. Зrna почињу да падају близу, испред и позади нас. Пожуримо вису, на коме стоји командант са својим многоbroјним штабом. Овде топовска зrna падају већ тако близу и гранате се распружавају већ тако често, да озбиљност живота већ продире кроз слику младићке маште. Изненада падне један познаник — једна граната удари у гомилу и изазове неколико невољних покрета — човек почиње осећати да више није потпуно миран и прибран; и највећанији постаје бар унеколико расејан. Сад корак даље у битку која бесни пред нама, скоро као каква позоришна претстава, и ето нас код најближег команданта дивизије. Овде фијуче зrnо за зrnом, а грмљавина сопствених топова повећава расејаност. — Од команданта дивизије ка бригадном команданту. Овај, признат по храбrosti, стоји опрезно иза неког виса, неке куће или иза дрвећа; — сигуран знак за већу опасност — картечи прште по крововима и пољима, топовска зrna звижде у свим правцима поред и изнад нас и већ наступа све чешће фијукање пушчаних зrna. Још један корак до трупа, до пешадије која часовима стоји непрекидно у ватри са неописивом издржљивошћу; овде је ваздух испуњен фијуком зrna, која објављују своју близину кратким и оштрим звуком који пролеће на педаљ од ушију, главе и душе. Поврх свега тога и сажаљење при погледу на унакажене и погинуле болно делује на наше узбуркано срце.

Ни у један од ових разних појасева опасности новајлија неће ући, а да не осети како се светлост мисли овде покреће другим средствима и прелама у другим зрацима него код спекулативног рада; шта више, то би морао бити необично изванредан човек, који при овим првим утисцима не би изгубио способност за тренутну одлуку. Истина, навика врло брзо отупи дејство ових утисака; после пола часа почињемо да постаемо равнодушнији према свему што нас окружује, један више, други мање. Али потпуну равнодушност и природну еластичност душе обичан човек не постиже — и то је знак да ни овде није довољно нешто обично и просто, што је утолико већа истина уколико је шири делокруг са којим треба располагати. Заносна, стојичка, урођена храброст, деспотско чистољубље, па и дуга навика на опасност, — свега тога мора бити ту, да у овој потежкој средини не остане сав успех испод мере, која би нам се у кабинету могла учинити обичном.

Опасност у рату спада у трења која се у њему појављују, и правилна претстава о њој потребна је ради истине у сазнању; зато смо је овде и поменули.

ГлавА ПЕТА

О ТЕЛЕСНОМ НАПРЕЗАЊУ У РАТУ

Ако нико не би смео да изрече суд о ратним догађајима, сем онога у тренутку кад је укочен од мраза или скапава од врућине и жеђи или кад је потиштен оскудицом и умором, то бисмо, истина, имали још мање могућности за суд који би био објективно тачан. Али он би био бар субјективно тачан, тј. он би тачно садржавао однос субјекта пре-судитеља према стварности. О томе се човек увери чим види колико јевтиног омаловажавања, па и слабости и скучености, има у суђењу о резултатима тешких догађаја, кад тај суд доносе очевидци, нарочито док су се налазили у сред догађаја. То нека нам буде очигледан пример, мера за одређивање утицаја који врше телесни напори, и за околности које се морају имати према томе напору при изрицању судова.

Међу многе ствари у рату, за чију се употребу никаквом политичком одредбом не може одредити мера, спада пре свега телесно напрезање. Под претпоставком да се оно не троши лакомислено, оно је коефицијенат свих сила, и нико не може тачно казати, до које се мере сме ићи. Али је занимљиво да се само од једног духовно јаког вође може очекивати да ће у рату јаче напрегнути снагу своје војске, као што само јака мишица у стрелца може јаче запети тетиву на луку. Јер друго је ако се једна војска, услед великих недаћа, окружена опасностима распадне у параштад, као зидине када се руше, те свој спас може наћи само у највећем напрезању својих телесних снага — а друго, опет, ако једном победоносном војском, која је занета само осећањем поноса, управља њен војсковођа по слободној воли. Исто напрезање, које би тамо могло побудити само сажаљење, овде нам мора улити дивљење, јер се много теже постиже.

Тиме дакле и неизвежбаном оку излази на видело једна од оних ствари, које, такорећи, у мраку окивају покрете духа, а душевне снаге потајно исцрпљују.

Ма да је овде реч заправо само о напрезању које војсковођа тражи од војске, старешина од својих потчињених, дакле, о храбrosti да се она захтева и о вештини да се добије, — ипак, не смемо прећи преко телесног напрезања самог старешине и војсковође. Пошто смо анализу рата поштено довели до ове тачке, морамо и важност ових преостатака узети у обзир.

Овде говоримо о телесном напрезању, углавном, зато што оно, као и опасност, спада у најдубље узроке трења и што га његова неодређена мера чини сличним природи еластичних тела чије се трење, као што је познато тешко израчунава.

Да се ова разматрања, ово одмеравање услова који отежавају рат, не би злоупотребила, природа је дала нашем расуђивању вођу у виду нашег чувствовања. Као што се појединач не може са успехом позивати на своју личну несавршеност када је наружен и злостављен, а може то учинити ако грђу срећно одбије или сјајно освети, — тако не могу ниједан војсковођа, ниједна војска поправити утисак срамног пораза истицањем опасности, незгода и напрезања, који би, иначе, бескрајно увеличали сјај победе. Тако нам чувствовање, које није ништа друго до виши суд, забрањује једну привидно исправну аргументацију, којој би наш суд нагињао.

ГлавА ШЕСТА

ОБАВЕШТАВАЊЕ У РАТУ

Речју „обавештавање“ означавамо целокупно сазнање које имамо о непријатељу и његовој земљи, дакле, основу за све наше сопствене идеје и поступке. Погледајмо сад природу ове основе, њену непоузданост и несталност, — брзо ћемо стећи уверење како је цела грађевина рата у опасности, како се лако може срушити и затрпнати нас у својим рушевинама. Јер, упутство, да треба веровати само поузданим извештјима и да никад не треба напустити неповерење, стоји, истина, у свима уџбеницима, али то је само бедна утеха из књига и припада оној врсти мудрости, којој прибегавају писци система и приручника у оскудици нечег болјег.

Велики део извештаја који се у рату добијају, противуречан је, још већи део је нетачан, а највећи део је подложен приличној неизвесности. Оно што се ту може захтевати од официра, то је извесно разликовање, што могу пружити само познавање ствари и људи, као и способност расуђивања. Он се мора руководити законом вероватноће. Ова тешкоћа није незнатна при првим пројектима који се врше у кабинету и још ван праве ратне сфере, али је бескрајно већа тамо, где у хуци самога рата један извештај пристиже други; још је срећа ако они, један другоме противречни, створе извесну равнотежу и тако сами изазову критичку процену. Много је горе за неискусног човека ако му случај не укаже на ову услугу, већ један извештај потпомаже други, потврђује, повећава, слику украшава све новим и новим бојама, док му нужда у пустој журби не измами одлуку која ће се ускоро испоставити као бесмислица, као што ће испољити и то да су сви они извештаји били лажи, претераности, заблуде итд. Укратко речено: већина

извештаја су нетачни, а плашљивост код људи придаје нове снаге лажи и неистини. Увек је сваки наклоњен да пре верује у зло него у добро; сваки је наклоњен да зло понешто увелича, а и опасности, о којима се на овај начин извештава, иако се оне утапају саме у себе као морски таласи, ипак се поново враћају као и ови без видљивог повода. Чврсто убеђен у своје боље знање, старешина ту мора да стоји као хрид о који се ломе таласи. Ова улога није лака. Ко није од природе обдарен хладном крви, или није навикнут ратним искуствима и прекаљен у процени, нека себи постави правило да се силом, тј. против унутрашњег нивоа свог сопственог убеђења отргне од страховања и приђе надама. Само ће тако моћи да одржи праву равнотежу. Ова тешкоћа по питању правилног гледања, која је једна од највећих незгода у рату, чини да се ствари јављају сасвим друкчије но што су замишљене. Утицаји чула јачи су од претставе хладног разума и то иде дотле, да се можда још никад није извршило иоле важно предузеће, а да старешина у првим тренуцима извршења није морао у себи да савлада нове сумње. Обични људи који подлежу туђим утицајима постају стога на лицу места неодлучни, мисле да су прилике друкчије, но што су их замишљали, и то тим више, што се и овде предају опет туђим утицајима. Али и онај који је сам израдио план и сада сопственим очима гледа, лако ће се поколебати у свом прећашњем мишљењу. Чврсто поверење у самога себе мора га наоружати против првидног притиска датог тренутка. Његово радије убеђење потврдиће се са развијањем ствари, чим се предње кулисе, које судбина истиче на ратну сцену, са својим крупним привићњима опасности, уклоне и видокруг прошири. Ово је једна од великих провалија између планирања и извођења.

Глава седма

ТРЕЊЕ У РАТУ

Док човек сам не упозна рат, он не схвата где се налазе тешкоће о којима се увек говори и какав управо задатак имају генијалност и ванредне душевне снаге које захтевамо од војсковође. Све то изгледа тако просто, сва потребна знања изгледају тако једноставна, све комбинације тако беззначајне, да нам у поређењу са овима и најпростији задатак из више математике импонује неким научним достојанством. Али, ко је рат једном видео, он појми све, — па ипак је необично тешко описати оно што ову промену изазива, дати обележје овом невидљивом, али свуда активном фактору.

Све је у рату врло просто, али најпростије је и најтеже. Ове тешкоће гомилају се и изазивају трење, које нико себи не може правилно претставити ако није видео рат. Замислимо путника који помиšља да на крају свог дневног путовања до увече пређе још две станице. Че-

тири до пет часова поштанским коњима по друму, то није ништа. Стигне на претпоследњу станицу, ту не нађе ниједног коња или само рђаве, затим брдовит предео, искварене путеве. Наступи мркла ноћ, па је задовољан што је после толиких тешкоћа дошао до најближе станице и тамо нашао скромно преноћиште. Тако се и у рату, под утицајем небројених малих околности које на хартији никад не могу доћи до изражaja како треба, све смањује и остаје се далеко испред циља. Снажна гвоздена воља савлађује ово трење, она сатире препреку, али сатире и машину. Ми ћemo се још често вратити на овај резултат: као неки обелиск, ка коме воде главне улице неког града, стоји усред ратне вештине, а и у виду господара, истакнута чврста воља једног поноси-тог духа.

Трење је једини појам који, углавном, прилично одговара ономе, по чему се стварни рат разликује од рата на хартији. Војна машина, војска наиме и све што уз њу иде, у основи је врло проста, па стога изгледа да је њоме лако руковати. Али треба помислiti да ниједан део те машине није састављен из једног комада, да се све састоји из појединачних личности, од којих свака има и даље своје сопствено трење са свих страна. Теориски ово звучи врло лепо: командант батаљона одговоран је за извршење дате заповести, и пошто је батаљон дисциплином спојен у једну целину, а командант мора бити човек од признате ревности, то се сад греда окреће око неке гвоздене осовине са мало трења. Али у стварности није тако, и све се, што је у замисли претерано и нетачно, у рату сместа открива. Батаљон увек остаје састављен од извесног броја људи од којих је, ако то случај хоће, и најнезнатнији у стању да проузрокује застој или иначе неку неправилност. Опасности које рат собом доноси, телесни напори које он захтева, повећавају ово зло толико, да их треба сматрати његовим најважнијим узроцима.

Ово страховито трење, које се не може као у механици концентри-сати на неколико тачака, свуда је зато у вези са случајношћу и изазива тада појаве које се никако не могу унапред срачунасти, баш зато што великим делом припадају случајности. Таква случајност су, напр. временске неприлике. Овде магла спречава да се непријатељ открије на време, да топ гађа у прави час, да један извештај нађе команданта; тамо, опет, киша спречава да један батаљон стигне, да други приспе у право време, јер уместо три он мора можда да маршује осам часова, да коњица не може да дејствује како треба, јер дубоко упада у мекотле итд.

Ово неколико детаљних црта само јасноће ради, и да би писац и читалац заједно остали код саме ствари, јер би се иначе о оваквим тешкоћама могле написати читаве књиге. Да бисмо ово избегли, а ипак изнели јасан појам о безбрojним ситним тешкоћама, са којима се треба борити у рату, могли бисмо дати слику за slikom, кад се не бисмо борили да ћemo читаоце заморити. Али због неколико слика неће се наљутити ни они који су нас већ поодавно разумели.

Деловање у рату је кретање у отежаној средини. Као што човек у води није у стању да врши најприродније и најпростије покрете, да

иде са лакоћом и прецизношћу, исто тако се ни у рату не може са осредњим снагама остати ма и на линији осредњег. Зато прави теоретичар и личи на учитеља пливања који своје ђаке поучава на суву покретима у води, покретима који су иначе смешни и претерани ако се не мисли на воду. Али отуда долази и то да су теоретичари, који се сами никад нису загњурили у воду, или који из свога искуства не умеју ништа да уопштавају, непрактични, па и без укуса, јер уче само оно што сваки може, тј. ходање.

Даље: сваки рат је препун индивидуалних појава, па је сваки као непреброђено море пуно хридица које војсковођин дух може да наслuti, но које његово око никад није видело, а треба сад да их заобиђe у тамној ноћи. Подигне ли се још незгодан ветар, тј. искрсне ли још каквa велика случајност против њега, онда ћe бити потребна највећа вештина, присуство духа и напрезање тамо, где ономе који је по страни изгледа да све иде као од себе. Познавање овога трења јесте главна особина често слављеног ратног искуства, које се захтева од једног добrog генерала. Истина, није најбољи генерал онај који то трење замишља у његовим највећим сразмерама и коме оно највише импонира (то су они плашљиви генерали који се тако често могу наћи међу искустим официрама); генерал, међутим, мора ово трење да познаје да би га савладао где је могуће и да не би очекивао прецизност у дејству која је немогућа баш због тога трења. Уосталом, трење се не може терористки никад потпуно упознати, а и да се може, још увек би недостатала она извежбаност у процењивању која се зове такт и која је увек потребнија на подручју пуном бескрајно малих и разноликих објектата но у великим отсудним случајевима где се саветује са самим собом и са другима. Као што угlaђен човек само по такту своје процене, који му је скоро прешао у навику, увек говори, ради и поступа како треба, тако ћe једино и официр са ратним искуством при великим и малим случајностима — могло би се рећи при сваком откуцају билâ рата — увек одлучивати и наређивати оно што треба. Кроз ово искуство и извежбаност долази му само по себи сазнање да једно може, а друго не може. Он, дакле, нећe лако доћи у прилику да покаже своју слабу страну, што у рату, ако се често дешава, руши темеље поверења, па је и до крајности опасно.

Трење, или што овде тако називамо, јесте оно што чини тешком ствар која је по изгледу лака. Ми ћемо се убудуће још често враћати на овај предмет и тада ћe постати јасно и то, да су изванредном војсковођи потребне, сем искуства и јаке воље, још и многе друге ретке духовне особине.

ГлавА ОСМА

ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ УЗ ПРВУ КЊИГУ

Опасношћу, телесним напрезањима, обавештавањима и трењем назвали смо оне ствари које се као елементи спајају у атмосфери рата, те је чине таквом средином да отежава свако деловање. По своме отежавајућем дејству оне се могу, dakле, опет прикупити у заједнички појам општег трења. Па зар нема никаквог уља да ублажи ово трење? Има само једно, а оно не стоји на расположењу волиј војсковође и војске: то ја навикнутост војске на рат.

Навика јача тело у великим напорима, душу у великим опасностима, расуђивање противу првог утиска. Њом се свуда стиче драгоценна смотреност која се од пешака и коњаника протеже до дивизиског генерала и војсковођи олакшава рад.

Као што човечје око у мрачној соби шири своју зеницу, упија оно мало светlostи што је ту, постепено једва распознаје ствари, а најпосле се сасвим добро сналази, — такав је извежбан војник у рату, док за новајлију постоји само потпуно мрачна ноћ.

Ратну навику ниједан војсковођа не може дати својој војсци и слаба је накнада коју пружају мирнодопска вежбања. Слаба је у сравњењу са стварним ратним искуством, али не у сравњењу са војском код које се и ова вежбања своде само на механичку извежбаност. Вежбања у миру треба тако регулисати, да се у њима појављује један део оних чинилаца трења, и да се увежбава расуђивање, обазривост, чак и одлучност појединих старешина. Ово је од много веће вредности него што мисле они који ствари не познају из искуства. Бескрајно је важно да војник, — борац или старешина ма кога степена, — не види тек у рату први пут оне ратне појаве, које га у први мах доводе до забуне и чуђења. Ако су му се те појаве раније само једном показале, он је с њима већ упола упознат. То се односи чак и на телесне напоре. И у њима се мора вежбати, мање да би се навикло тело, а више ум. Новајлија је у рату врло склон да необична напрезања држи за последице великих погрешака, заблуда и забуна у вођењу целине, и да због тога буде двоструко потиштен. то се неће десити, ако је на то припремљен вежбањима у миру.

Друго, мање обимно, али ипак врло важно средство да се у миру стекне ратно искуство, јесте примање официра из других војсака који имају ратног искуства. У Европи је ретко свуда мир, а на другим континентима рат никад и не престаје. Држава која је дуго у миру, треба зато увек да се се стара да добави поједине официре са ових ратишта. Истина, само такве који су савесно служили, или пак да од својих официра неке пошаље тамо ради упознавања са ратом.

Ма како да је незнатај број таквих официра према маси једне војске, ипак је њихов утицај осетан. Њихова искуства, смерање њиховог духа, васпитање њиховог карактера дејствују на њихове потчињене и другове, а осим тога, и онда кад не заузимају прва места на подручју неке делатности, могу се сматрати као људи пуни искуства које можемо у појединим случајевима питати за савет.

КЊИГА ДРУГА
О ТЕОРИЈИ РАТА

Глава прва

ПОДЕЛА РАТНЕ ВЕШТИНЕ

Рат је по своме правом значењу борба, јер је само борба активно начело у сложеној делатности, која се у ширем смислу и назива ратом. Али борба је одмеравање духовних и телесних снага помоћу ових, последњих. Разуме се по себи да се духовне снаге не смеју искључити, јер душевно стање има најпресуднији утицај на ратне снаге.

Потреба за борбом одавно је водила човека ка нарочитим проналасцима, да би ову обрнуо у своју корист. Тим је борба врло измењена, али, ма каква да је, њен појам тиме није измењен, и она је увек сама суштина рата.

Проналасци су били, пре свега, оружје и ратна опрема појединих бораца. Ово треба створити и вежбати се њима пре но што рат отпочне. Оно се припрема према природи борбе, управља се при томе, дакле, према њеним законима. Но, очигледно је да је делатност, која се тиме бави, сасвим нешто друго него сама борба. То је само припрема за борбу, а не вођене борбе. Јасно је да оружје и опрема нису битна обележја појма борбе, јер и обично рвање је борба.

Борба је определила изглед оружја и ратне опреме, а ови опет модификују борбу. Постоји, дакле, између њих, узајамни утицај.

Али, сама борба ипак зато остаје сасвим нарочита радња, и то утоко више, што се креће у нарочитом елементу, наиме у елемену опасности.

Ако је игде потребна подела по разнородним делатностима, то је потребна овде. И да бисмо показали практичну важност ове мисли, треба само мало да се потсетимо на то како се често лична способност на једном пољу рада показала као најнеупотребљивије ситничарење на другом.

Нимало није тешко у разматрању одвојити једну радњу од друге, кад се наоружане и опремљене убојне снаге сматрају као дата средства, о којима, да би се корисно употребиле, не треба ништа друго да се зна сем главни резултати које могу дати.

Ратна вештина у правом смислу биће, дакле, вештина употребе датих средстава у борби, и овде је не можемо боље означити до именом ратово водство. Ратној вештини у ширем смислу свакако ће припадати и све радње које постоје због рата, дакле, цело стварање оружаних

снага, тј. регрутовање, наоружање, опрема и вежбање.

Веома је важно за стварност једне теорије да се обе ове радње одвоје једна од друге, јер, кад би ратна вештина увек почињала са уређењем оружаних снага и ове хтела да употреби за ратовање онако како их је сама створила, лако је увидети да би се теорија могла применити само на оно мало случајева, где би расположиве оружане снаге одговарале дотичном случају. Ако се, напротив, жели да буде теорија погодна за велику већину случајева, а да ни за један случај не буде свим неупотребљива, она се мора оснивати на великој количини обичних борбених средстава, па и код ових се сме обзирати само на најбитније резултате.

Ратоводство је, према томе, распоред и вођење борбене делатности. Кад би та борба била један једини акт, не би било никаквог разлога за даљу поделу. Али се борба састоји из већег или мањег броја појединачних засебних дејстава, која називамо бојевима, како смо показали у првој глави прве књиге, и који чине нове целине. Из тога произилазе две сваким различите радње, тј. да се поједини бојеви сами за себе припреме и воде, и да се међусобно повежу ради постицања ратног циља. Једно се назива тактика, а друго стратегија.

Сада је скоро у општој употреби подела на тактику и стратегију; и сваки зна прилично одређено где треба да стави поједине чињенице, ма да није потпуно свестан разлога за овакву поделу. Али, где се таква подела несвесно примењује, треба за то да постоји дубок разлог. Овај смо разлог истраживали и можемо рећи да нас је до њега довела баш употреба од стране већине писаца. Насупрот томе, самовољне дефиниције појма, које су неки писци покушавали, а нису извели из саме природе ствари, морамо сматрати као да и нису у употреби.

По нашој, дакле, подели тактика је наука о употреби оружаних снага у боју, а стратегија наука о употреби бојева за постицање ратног циља.

Чиме се ближе одређује појам појединачног или самосталног боја, за чије је услове везана ова категорија, моћи ћемо тек онда потпуно објаснити, кад бој будемо посматрали изближе. Сада се морамо задовољити тиме, што кажемо да се у односу на простор, дакле, код истовремених бојева, целина једног боја простире дотле докле сеже и лично заповедање, а у односу на време, дакле код бојева који иду брзо један за другим, дотле док криза, коју има сваки бој, сваким не прође.

Што се овде могу појавити и сумњиви случајеви, наиме такви, где се више бојева могу сматрати као један једини бој, то не обара наше разлоге за овакву поделу, јер је то заједничко свима поделама реалних ствари чија је различитост увек ублажена постепеним прелазима. Свакако, може бити и појединачних акција, које се, и то без промене гледишта, могу убрајати и у стратегију и у тактику, напр., врло развучени положаји, слични распореду претстраја, припреме за неки прелаз реке итд.

Наша подела тиче се у потпуности само употребе оружаних снага. Међутим, у рату има мноштво радњи које му служе, али се од њега ипак разликују, и час су му сродније час стране. Све се ове радње односе на одржавање оружаних снага. Као што уређење и обука претходе употреби, тако одржавање иде упоредо с употребом и претставља неопходан услов. Ако хоћемо право, све радње које се на то односе треба, ипак, увек смаграти као припреме за борбу, такве, додуше, које су врло близке самој радњи, тако да се оне провлаче кроз ратни акт и појављују наизменично са употребом оружаних снага. Имамо, dakле, права да и њих, као и остале припреме радње, издвојимо из ратне вештине у ужем смислу, из правог ратовања; а принуђени смо на то, ако хоћемо да испунимо главни задатак сваке теорије, наиме, раздавање свега што није једнородно. Ко би још ону целу велику и дугу песму о снабдевању и администрацији убрајао у право ратовање — ма да је она, додуше, са употребом трупа у сталном узајамном односу, али се опет у суштини од ње знатно разликује!

Ми смо у трећој глави прве књиге казали да се у борби или боју, који смо дефинисали као једину непосредну активну радњу, стапају нити свих других радњи, јер се све оне завршавају борбом. Овим смо хтели да кажемо да је тиме постављен свима другим радњама циљ, коме оне теже по својим нарочитим законима. Овде морамо нешто више изнети о овом предмету.

Предмети радњи које су још ван борбе, веома су различите природе.

Један део припада у извесном погледу још самој борби, идентичан је с њом, док у другом погледу служи одржавању оружаних снага. Други део припада искључиво одржавању и само због узајамног дејства условно утиче својим резултатима на борбу.

Предмети који у извесном погледу припадају још самој борби, то су: маршеви, логоровање и кантоновање, јер они обухватају исто толико разних стања трупа, а где год се замишљају трупе, ту увек мора постојати идеја о борби.

Други предмети који припадају само одржавању јесу: исхрана, неговање болесника, попуна оружја и остале ратне спреме.

Маршеви су потпуно идентични са употребом трупа. Кретање у борби, обично названо еволуција, није, додуше, још права употреба оружја, али је тако близу и тесно везана за њу да чини битан део онога што називамо бојем. Марш ван боја, међутим, није ништа друго до извршење стратегиске одредбе. Ова одређује: кад, где и са којом оружаном снагом треба бити борј, — а да се ово изврши, марш је једино средство.

Марш изван боја је, dakле, стратегиски инструмент, али зато није искључиво предмет стратегије. Пошто је оружана снага, која га изводи, у сваком тренутку у могућности да уђе у бој, то и извршење марша стоји под тактичким и стратегиским законима. Ако једној колони пропишемо пут с ове стране реке или планинског ланца, онда је то стратегиска одредба, јер је у њој намера да се са противником су-

даримо радије с ове но с оне стране, ако за време марша буде потребан бой.

Али, ако се једна колона, место да иде друмом у долини, креће гребеном виса који се протеже упоредо с њим, или се ради удобности на маршу дели у више малих колона, онда су то тактичке одредбе, јер се односе на начин како ћемо у евентуалном боју употребити своје оружане снаге.

Маршевски поредак у сталном је односу са бојном готовошћу и зато тактичке природе, јер он није ништа друго, до први, провизорни распоред за борбу, која би се могла десити.

Пошто је марш онај инструмент којим стратегија предвиђа и одређује своје активне радње, бојеве, а ови се често појављују само у виду резултата, а не по стварном извођењу, то није било могуће избеги да се у теорији често инструмент ставља место активне радње. Тако се говори о пресудним и теориски комбинованим маршевима, а мисли се на оне бојне комбинације до којих су они довели. Ово замењивање претстава сувише је природно, а краткоћа у изражавању сувише пожељна, да би се могли отстранити. То је увек само збијен низ претстава, где никад не смемо пропустити да успоставимо тачну мисаону везу између њих ако не желимо да застранимо.

Једно је такво застрањивање ако се стратегиским комбинацијама приписује нека моћ која не зависи од тактичких успеха. Комбинују се маршеви и маневри, постиже се циљ, а при томе нема говора ни о каквом боју, из чега би се закључило да има средстава којима би се непријатељ савладао и без боја. Ми ћемо тек доцније моћи да покажемо сву величину ове заблуде, пуну последица.

Али, иако се марш може сматрати као битни део борбе, ипак, има и у њему већ извесних ствари које не припадају борби, које, дакле, нису ни тактичке ни стратегиске. Овамо спадају све мере које служе искључиво удобности трупа, грађење мостова, путева итд.; то су само услови. Они се под извесним околностима могу јако приближити самој употреби трупа и готово се идентификовати с њом, као подизање моста пред очима непријатеља; али то су по себи, ипак, увек радње друге врсте, чија теорија не спада у теорију ратовања.

Логоровање, под којим разумемо сваки прикупљени распоред, дакле, распоред трупа готов за борбу, супротно кантоновању, претставља стање одмора, дакле опоравка, али је у исто доба и стратегиско одређивање за бој у рејону где се логорује. По начину како се врши логоровање, оно већ садржи основне линије боја, услов од кога полази сваки одбранбени бој. Логоровање је, дакле, битан део стратегије и тактике.

Кантонmani замењују логоре ради бољег опоравка трупа. Они су, дакле, као и логори по положају и обimu стратегиског, а по унутрашњем уређењу, које се своди на готовост за борбу, тактичког значаја.

Логоровање и кантоновање имају, истину, поред одмора трупа, обично још и неку другу сврху, напр., заштиту неког предела, држање неког положаја; али права сврха може бити једино само оно прво. Потсетимо се да циљеви којима тежи стратегија могу бити веома разно-

врсни, јер све што се јавља као корисно, може да буде сврха боја, па и одржавање инструмената, којима се рат води, мора неминовно постати врло често сврха поједињих стратегиских комбинација.

Ако, дакле, у таквом случају стратегија служи само одржавању трупа, то се тиме не налазимо на неком другом подручју, већ смо, као и пре, код употребе оружане снаге; јер се о томе ради при сваком њеном распоређивању на ма којој тачки ратишта.

Али ако држање трупа у логорима и кантонманима захтева радње које не претстављају никакву употребу оружаних снага, као: грађење колиба, подизање шатора, снабдевање и санитетска служба у логорима и кантонманима, онда то не спада ни у стратегију ни у тактику.

Чак ни утврђења, чији положај и уређење сасвим очевидно претставља део борбене диспозиције, дакле, тактички објекти, ипак у погледу извођења њихове градње не припадају теорији ратоводства; извежбана оружана снага мора унапред располагати потребним знањем и вештинама. Теорија о борби претпоставља их.

Међу стварима које припадају самом одржавању оружане снаге, јер се ни један њихов део не идентификује са борбом, исхрана трупа је ипак још најближа борби, јер она мора да дејствује скоро свакодневно и за сваког појединца. На тај начин исхрана потпуно пројима сваки ратни акт у његовим стратегиским састојцима. Кажемо: у његовим стратегиским састојцима, јер ће у току поједињих бојева исхрана трупа врло ретко утицати на модификовање плана, уколико се и тај случај бар може замислiti. Највећи узајамни утицај појавиће се, према томе, између стратегије и старања о исхрани оружане снаге, и ништа није обичније но да сама исхрана буде од знатног утицаја на одређивање главних стратегиских потеза једног похода или рата. Али, ма како чести и ма како пресудни били ови обзирни, исхрана трупа остаје, ипак, увек радња, која се по суштини знатно разликује од употребе трупа и утиче на њу само по својим резултатима.

Много даље стоје од употребе трупа поменути предмети административне природе. Неговање болесника, ма да је врло важно за добро стање неке војске, тиче се ипак само малог броја појединача из њеног састава, и стога има само врло слаб и посредан утицај на употребу свих осталих. Попуњавање спреме, уколико се не врши трајно кроз организам самих оружаних снага, врши се само периодично и биће зато само ретко у виду код стратегиских пројеката.

Али, овде се морамо чувати неспоразума. У појединим случајевима ове ствари заиста могу бити од пресудне важности. Удаљеност болница и муниципских слагалишта може се врло лако замислiti као једини разлог врло важних стратегиских одлука; то нити хоћемо да по рекнемо, ни да омаловажимо. Али, ми не говоримо о фактичким приликама неког посебног случаја, већ о теориској апстракцији, и зато тврдимо да је такав утицај сувише редак да би се теорији неговања болесника и попуњавања оружјем и муницијом дала важност за теорију ратовања; сувише је редак, а да би било вредно труда унети у теорију ратовања и резултате разних начина и система, на које ове теорије указују, како је то свакако случај са исхраном трупа. Ако себи још

једном јасно предочимо резултат својих разматрања, тада се радње које припадају рату деле на два главна дела: оне које претстављају само припреме за рат и сам рат. Ову поделу мора и теорија примити.

Теориски и практични припремни радови бавиће се организацијом, обуком и снабдевањем свих оружаних снага. Које ће им се опште име дати, остављамо на страну, али се види да ту спадају артиљерија, фортификација, такозвана елементарна тактика, целокупна организација и администрација оружаних снага и све сличне ствари. Теорија самога рата, међутим, бави се употребом ових припремљених средстава ради постизања ратних циљева. Теорији рата потребни су само резултати из теорије о припремама за рат, тј. познавање средстава предузетих од ње по њиховим главним особинама. Ову теорију називамо ратном вештином у ужем смислу или теоријом ратоводства, или пак теоријом употребе оружаних снага — за нас све ово значи једно исто.

Ова теорија говориће, дакле, о боју као правој борби, а о маршевима, логоровању и кантоновању као стањима која су, више или мање, са борбом идентична. Али снабдевање трупа неће посматрати као радњу која њој припада, већ ће је имати у виду само по њеним резултатима као и друге дате околности.

Ова ратна вештина у ужем смислу речи дели се сама по себи на тактику и стратегију. Тактика се бави обликом појединачног боја, а стратегија његовом употребом. Обе додирују стање маршевања, логоровања и кантоновања само кроз бој, и ова зато постају тактичка или стратегиска, према томе да ли су у вези с обликом или значењем боја.

Извесно ће бити много читалаца, који ће ово брижљиво разликовање двеју ствари које су једна другој тако близу као тактика и стратегија, сматрати потпуно излишним, јер то на само ратовање нема никаквог непосредног утицаја. Истина, човек би морао бити велики цепидлака, па да од теориске поделе тражи непосредан утицај на бојишту.

Први посао сваке теорије јесте рашишћавање испретураним, а може се рећи и збрканим појмова и претстава. Тек када смо се споразумели о називима и појмовима, смено се надати да ћemo јасно и лако продолжити са разматрањем ствари, смено бити сигурни да се са читаоцем налазимо на истој тачки гледишта. Тактика и стратегија су две радње које се у простору и времену прожимају, али су ипак битно различите, и њихови се унутрашњи закони и њихов узајамни однос не могу никако јасно схватити, ако се тачно не дефинише њихов појам.

Коме све ово изгледа ништавно, тај или уопште не допушта никакво теориско посматрање, или га још није заболела глава од збуњених и збуњујућих претстава које се не ослањају ни на какво чврсто гледиште и не долазе ни до каквог задовољавајућег резултата, које су час баналне, час фантастичне, а час се опет испрпљују у празним уопштавањима. Оваква мишљења о стварном ратовању морамо тако често слушати и читати зато што је ретко када овај предмет обрађивају у духу научног истраживања.

Глава друга

О ТЕОРИЈИ РАТА

1) Под „ратном вештином“ разумевала се најпре само припрема оружаних снага

Раније се под именом „ратна вештина“ или „наука о рату“ увек разумевао само збир оних знања и вештина, који се баве материјалним стварима. Уређење, припремање и употреба оружја, подизање тврђава и утврђења, организам војске и механизам њених покрета били су предмети ових знања и вештина; сврха свих ових било је стварање оружане снаге употребљиве за рат. Објекат је била материја, једнострана делатност и све то у основи није било ништа друго до делатност која се мало помало уздизала од заната до усавршене механичке вештине. Све ово према самој борби није имало много друкчији однос него што га има вештина оштрача мачева према вештини мачевања. О употреби у тренутку опасности и под сталним узајамним утицајем, о правим стремљењима духа и душе у датим смерницама није још било речи.

2) Рат се појављује најпре у вештини опсађивања

У вештини опсађивања најпре је искрсло нешто од вођења саме борбе, од покрета духа коме је ово градиво предато; али, већином само уколико би се то брзо претварало у нове материјалне објекте, као приближнице, ровове, саобраћајнице, батерије итд., и уколико би се сваки његов корак означавао таквим производом. То је био само конач, потребан да се ова материјална остварења поређају по њему. Пошто се код ове врсте рата дух изражава готово само у таквим стварима, на томе се, углавном, све и свршавало.

3) Затим је продрла тактика

Доцније је тактика покушала да у механизам својих склопова унесе карактер општег распоређивања, заснованог на особинама самог инструмента. То, истина, већ води на бојиште, али не ка слободном ду-

ховном раду, већ са војском која је формацијом и борбеним распоредом претворена у аутомат, и која је, на саму команду, имала да одвија свој рад као механизам часовника.

4) Право ратовање појављивало се само узгрен, инкогнито

Право ратовање — слободна, тј. најиндивидуалнијим потребама прилагођена употреба припремљених средстава — сматрало се да не може бити предмет теорије, него да се мора препустити само природним способностима. Мало помало, како је рат прелазио из средњевековне тучњаве у правилнији и сложенији облик, наметала су се, додуше, људском духу узгрен и о овом предмету поједина размишљања, али она су се појављивала само у мемоарима и причама и, такорећи, инкогнито.

5) Размишљања о ратним догађајима створила су потребу за теоријом

Како су се ова размишљања све више нагомилавала, а историја добијала све више критички карактер, настала је прека потреба за ослонцем на начела и правила, да би се тиме довела до неког циља борба мишљења, контрафера, тако природна у историји ратова. Овај вртлог мишљења, који се није окретао око неке главне тачке нити око одређених закона, морао је људском духу бити непријатан.

6) Тежња да се постави позитивна теорија

Настала је, дакле, тежња да се поставе начела, правила или чак и систем за ратовање. Овим је постављен позитиван циљ, али су се губиле из вида бескрајне тешкоће, које у овом погледу крије ратовање. Ратовање се пружа, како смо показали, готово у све стране до неодређених граница; сваки систем, свака теориска зграда, међутим, има ограничenu природу синтезе, услед чега настаје неизгладива противуречност између такве теорије и праксе.

7) Ограниччење на материјалне предмете

Теоретичари су доста рано осетили ову тешкоћу и мислили да имају права да је заобиђу тиме, што ће своја начела и системе примењивати поново само на материјалне ствари и на једнострану делатност. Хтело се, као и у науци о припреми рата, доћи до самих извесних и позитивних резултата, узимати, дакле, у обзир само оно што се може подвргнути прорачуну.

8) Бројна надмоћност

Бројна надмоћност била је материјална чињеница, и између свих чинилаца у производу саме победе изабрана је она, јер су је комбинацијама времена и простора могли формулисати као математички

закон. Мислило се да се преко свих осталих околности може прећи, јер су исте замишљане као подједнаке на обема странама и тиме неутралисане. То би, свакако, било оправдано, да се чинило тек као привремено, наиме, ради упознавања овога чиниоца у његовим односима. Али то учинити као нешто коначно, бројну надмоћност сматрати јединим законом, и у формули: у одређено време на одређеној тачки постићи надмоћност, гледати сву тајну ратне вештине, — то је било ограничавање које се није могло одржати, јер се противи могућностима стварног живота.

9) Снабдевање трупа

Учињен је покушај теориске систематизације опет једног другог материјалног елемента. Наиме, пошто се снабдевање трупа ослања на известан основни војни организам, оно је проглашено главним законодавцем великог ратовања.

На овај начин дошло се, истина, опет до извесних бројева, али до бројева који су почивали на мноштву сасвим произвољних претпоставки, те се на искуству нису могли одржати као тачни.

10) Основица (база)

Нека досетељива глава покушала је да читав низ околности — међу које су се поткрили и неки духовни односи —: исхрану војске, попуну људством и спремом, сигурност њених веза са отаџбином, најпосле, сигурност њеног повлачења у случају да ово буде потребно, — скупи под један једини појам, појам основице, и да, пре свега, овај појам постави као темељ свима оним појединим односима, а затим опет да величином (простирањем) базе услови сам овај појам, а ову величину опет углом који оружана снага чини са базом. И све то само зато да би се дошло до једног чисто геометриског резултата, а који је без икакве вредности. Ово се стварно не може избећи, ако се помисли да се нису једна од оних супституција није могла извршити, а да се не повреди истина и испусти један део ствари које су ранијим појмом биле обухваћене. Појам основице стратегији је стварна потреба, и заслуга је у томе, што се до тога дошло. Али, таква употреба овога појма, како смо је баш сад означили, савршено је недопуштена и морала је довести до сасвим једностраних резултата, који су овог теоретичара, штавише, одвели до потпуне бесмислице, наиме, до надмоћног дејства основице са обухватном формом.

11) Унутрашњи операцијски правци

Као реакција противу овог погрешног правца, издигнут је потом на престо један други геометрички принцип, наиме, начело такозваних

унутрашњих оперативских праваца. Ма да се овај принцип ослања на добру основу, на истину, да је, наиме, бој једино активно средство у рату, он, ипак, због своје чисто геометричке природе није ништа друго до нова једностраност, која није никад могла доспети дотле да овлада стварношћу.

12) Све ове покушаје треба одбацити

Све ове теориске покушаје, али само у њиховом аналитичком делу, треба сматрати као напредак у области истине; у синтетичком делу, по својим прописима и правилима, сасвим су неупотребљиви.

Они теже ка одређеним количинама, док је у рату све неодређено, те се рачун мора правити са чисто променљивим количинама.

Они узимају у обзир само материјалне количине, док је цео ратни акт проткан духовним силама и дејствима.

Они посматрају само једнострану делатност, док је рат сталан узајамни утицај супротних радњи.

13) Генијалност је искључена из правила

Све, што оваква скучена мудрост једне једине замисли није могла постићи, било је ван граница такве теорије; то је поље генијалности, тамо где се она уздиже изнад правила.

Тешко ратнику који треба да пузи између ових јада од правила, која су за генија сувише рђава, преко којих он суверено може да пређе и којима се понекад може и потсмехнути! Оно што геније учини, мора нам бити најлепше правило, а теорија не може учинити ништа боље до само да покаже како и зашто је то тако.

Тешко теорији која иде против духа! Она овај сукоб не може по-правити никаквом понизношћу, и уколико је понизнија, утолико више ће је потсмех и презир потиснути из стварности живота.

14) За теорију постоје тешкоће чим дођу у обзир духовне величине

Свака теорија постаје бескрајно много тежа од оног тренутка када додирне област духовних величина. Архитектура и сликарство знају тачно на чему су док имају посла са материјом; о оптичкој и механичкој конструкцији нема никаквог спора. Али, чим се отпочне са духовним утицајима њихових творевина, чим треба створити духовне утиске или осећања, сва се начела расплину у неодређене идеје.

Лекарска вештина бави се већином само телесним појавама, она се бави животињским организмом који, потчињен већим променама, није никад у два момента потпуно исти. То веома отежава њен задатак и суд је лекарев већ стављен изнад његовог знања. Али, колико је тежи случај ако уз то дође и духовно дејство, и колико се више издигне лекар душе!

15) Духовне се компоненте не могу искључити у рату

Ратна делатност никад се не односи само на материју, већ увек у исто време и на духовну силу, која ову материју оживљује, а одвојити једну од друге је немогуће.

Духовне величине, међутим, виде се само унутрашњим оком, а ово је код сваког човека друкчије, и често код једног човека у разним тренуцима различито.

Пошто је опасност општи елеменат у коме се у рату све креће, то се и осећањем сопствене снаге, првенствено храброшћу и суд морификује. То је, такорећи, кристално сочиво, кроз које пролазе претставе пре него што дођу до разума.

Па, ипак, не може се посумњати да ове ствари већ по самом искуству морају добити извесну објективну вредност.

Сваки познаје морална дејства препада, бочног напада и напада с леђа, сваки цени противникову храброст мање чим је он окренуо леђа и ризикује сасвим друкчије при гоњењу ноkad је гоњен. Сваки цени противника по слави његовог талента, по његовим годинама, његовом искуству и по томе се и управља. Сваки човек, кад то испитује, баца поглед на дух и расположење својих и непријатељских трупа. Сви ови и слични утицаји у области духовне природе доказани су искуством, понављали су се и тиме је оправдано да се као такви сматрају стварним величинама. А шта би, уствари, имало да буде од неке теорије која се не би обазирала на ове величине?

Искуство је, свакако, неопходна основа ових чињеница. Психолошким и философским мудровањима не треба да се занима ниједна теорија, ниједан војсковођа.

16) Главна тешкоћа код теорије ратоводства

Да бисмо јасно уочили тешкоће задатка који претставља теорија ратоводства и из тога могли донети закључак о карактеру који таква теорија мора да има, морамо бацити поглед изближе на главне особине које чине природу ратног деловања.

17) Прва особина: душевне моћи и њихова дејства (осећања непријатељства)

Прву од ових особина чине душевне моћи и њихова дејства.

Борба је првобитно изражавање непријатељских осећања. У нашим великим борбама које називамо ратом из непријатељског осећања постаје, међутим, често само непријатељска намера, и, бар код појединца, не постоји непријатељско осећање према појединцу. При свем том рат није никад без таквих активних осећања. Национална мржиња, не баш ретка у данашњим ратовима, са више или мање интензитета код појединих људи замењује индивидуално непријатељство против појединца. Али, где и тога нема и где у почетку није

било никаквог огорчења, непријатељско осећање се распаљује у самој борби, јер насиље, које неко над нама врши по вишем наређењу раздражиће нас с тим да му узвратимо истом мером, да му се осветимо, и то пре него што бисмо то учинили против више силе која му заповеда да тако ради. То је нешто људско, или, ако хоћете, и животињско, али је тако. — У теорији је нарочито уобичајено да се борба посматра као неко апстрактно мерење снага без икаквог учешћа душевних моћи, и то је једна од хиљаду заблуда које теорије чине сасвим намерно, јер не увиђају њихове последице.

Осим оваквог потстрека душевних снага, који се оснива на природи саме борбе, има још и других који не спадају сасвим овамо, али се због своје сродности лако везују са њима; то су: частољубље, властољубље, одушевљење сваке врсте итд.

18) Утицији опасности (храброст)

Најзад, борба рађа елемент опасности у којој се све ратне радње морају дешавати и кретати као птица у зраку и риба у води. Међутим, сви утицији опасности делују на осећања или непосредно, дакле, инстинктивно, или посредством ума. Непосредно дејство била би тежња да се избегне опасност, а уколико ово не може бити, страх и стрепња. Ако овог дејства нема, онда је то храброст, која оном инстинкту држи равнотежу. Али храброст никако није акт разума, већ исто тако осећања као и страх. Страх тежи физичком самоодржању, а храброст моралном. Храброст је племенитији инстинкт. И пошто је она то, она се не може употребити као мртвав инструмент који делује тачно по прописаној мери. Храброст није, дакле, само проста противтежка опасности, која неутралише њене утиције, већ једна посебна величина.

19) Обим утицаја опасности

Да би се, уосталом, правилно оценио утицај опасности на ратника, не сме се њен обим ограничити на тренутну физичку опасност. Опасност овлада ратником не само што њему лично прети, већ и зато што прети и свима онима који су му поверили; не само у оном тренутку када је она заиста ту, већ као претстава и у свима другим тренуцима, који са овим тренутком имају везе. Најпосле, и не само непосредно сама по себи, већ и посредно, преко одговорности, јер ова са десетоструком тежином врши притисак на ратников дух. Ко би могао да саветује велику битку или да се реши на њу, а да му дух не осети како је више или мање напретнут или дирнут опасношћу и одговорношћу коју носи у себи таква велика одлука! Могло би се рећи да деловање у рату, уколико је стварно деловање а не просто битисање, никад не излази сасвим из домена опасности.

20) Друге душевне моћи

Ако ове душевне моћи, искрсле непријатељством и опасношћу, сматрамо да су својствене рату, то не искључујемо ни све остале које

прате човека на његовом животном путу; оне ће и овде наћи довољно места за примену. Додуше, можемо рећи да многа сићушна игра страсти зађути у овој озбиљној животној радњи, али то важи само за ратнике никаког степена. То су они који ношени из једне опасности и напора у друге, изгубе из вида остале ствари у животу, они који се одвикну и од лицемерства, јер оно пред смрћу нема вредности, те тако изграде у себи ону војничку једноставност карактера, која је увек најбоље претстављала ратништво. Са онима на вишем степену то је друкчије, јер што човек више стоји, то се више мора обазирати око себе. Ту се појављују интереси на све стране и многолика игра страсти, добрих и рђавих. Завист и племенитост, надувеност и скромност, гњев и ганутост — све се ово може појавити као активна сила у великој драми.

21) Духовне особине

Духовне особине код ратника, поред душевних, такође су од великог утицаја. Од фантастичне, занесене и незреле главе треба очекивати друге ствари, него од хладна, снажна ума.

22) Из разноврсних духовних индивидуалности јављају се разноврсни путеви који воде циљу

Ова велика разноврсност у духовној индивидуалности, чији се утицај првенствено мора замишљати на вишим положајима, јер он расте навише, на првом месту изазива разноврсне путеве ка циљу, о чему смо говорили већ у првој књизи, и даје игри, где влада вероватноћа и срећа, тако неједнак удео у догађајима.

23) Друга особина: жива реакција (узајамно деловање)

Друга особина ратне делатности јесте жива реакција и узајамни утицај који из тога произилази. Овде не говоримо о тешкоћи у прорачунавању овакве реакције, јер се она већ налази у поменутој тешкоћи да се духовне снаге сматрају као одређене количине; ми говоримо о томе да се узајамни утицај по својој природи противи свакој методичности. Дејство, које нека мера изазива код непријатеља, најиндивидуалније је што постоји у ратној делатности. Али, свака теорија мора се држати целог низа појава, и никад не може узети у обзир индивидуалне случајеве. Ови увек остају на вољу слободном уверењу и таленту. Природно је што се у делатности као што је ратна, чије планове, засноване на општим околностима, тако често ремете неочекивани индивидуални случајеви, мора уопште више препустити таленту. Теориска се упутства могу овде мање примењивати но у ма ком другом раду.

24) Трећа особина: непоузданост свих чињеница

Велика непоузданост свих чињеница у рату, најзад, чини посебну тешкоћу, јер се сав рад обавља, такорећи, само у полутиами, која при томе инеретко као магла или месечина даје стварима претеран обим и неприродан изглед.

Све, што ово слабо осветљење не дозвољава да се тачно распозна, мора да погоди талент, или се мора препустити срећи. Опет се, дакле, морамо поверити таленту или, штавише, и милости случаја, у недостатку објективног знања.

25) Позитивно учење је немогуће

С обзиром на овакву природу стварности, морамо рећи да би било просто немогуће обезбедити ратну вештину неком позитивном теоријском зградом као у виду скела, које би ратнику свугде пружале неког спољног ослонца. Он би се у свима оним случајевима где је упућен на свој талент, нашао изван ове теорије и с њом би дошао у сукоб. И ма како се многострано схватала та теорија, опет би се појавила иста последица о којој смо већ говорили: да талент и геније раде изван закона и да теорија постаје контраст стварности.

26) Пут до једне могуће теорије (Тешкоће нису свуда подједнако велике)

Из ове тешкоће отварају нам се два излаза. Пре свега, оно што смо о природи саме ратне делатности уопштено казали, не треба разумети тако да важи подједнако за рад на сваком месту. На нижим положајима више се тражи храброст из личног пожртвовања, док су тешкоће за разумно расуђивање бескрајно мање. Њихово поље појава је много скученије, циљеви и средства по броју ограниченији, подаци одређенији, а најчешће чак и резултати стварног посматрања. Али, што је виши положај, то више расту и тешкоће, док код врховног команданта не достигну највиши степен тако да код њега мора скоро све бити препуштено генијалности.

Али ни по ствари ој подели предмета тешкоће нису свуда исте, већ опадају уколико се изражавају више дејства материјално, а расту уколико више прелазе у духовни свет и постају мотивима који опредељују вољу. Стога је лакше одредити теориским законима унитарњи поредак, план и вођење боја, него његову употребу. Тамо се бори физичко оружје, иако ни дух у тој борби не може изостати, те се ипак материји мора оставити њено право. Али код дејства бојева, где материјални успеси постају мотивима, има се посла само са духовном природом. Једном речју: тактика ће пружити теорији много мање тешкоћа него стратегија.

27) Теорија треба да буде само разматрање, никако пропис

Други излаз за могућност једне теорије јесте гледиште да она не мора неминовно бити позитиван пропис, тј. упутство како треба радити. Свуда где нека делатност има посла већином са увек истим стварима, са истим циљевима и средствима, па било то и са малим променама и колико било разноврсном комбинацијом, ове ствари морају да буду подесне за предмет разумног разматрања. А такво разматрање и јесте баш најбитнији део теорије и на ово име и има највише права. То аналитично проучавање предмета води тачном сазнању и, ако се примени на искуство, у нашем случају, дакле, на историју ратне вештине, води и правом сазнању о стварности. Уколико више теорија постигне овај последњи циљ, тим више она прелази из објективног облика знања у субјективни облик умења, и утолико ће се више осетити њено дејство и тамо где природа ствари не допушта никакво друго решење до решења које даје таленат. Она ће у самом таленту постати активна. Испита ли теорија предмете који сачињавају рат, разликује ли она јаче оно што на први поглед изгледа скоро да се не разликује, изнесе ли потпуно особине средстава, покаже ли вероватна њихова дејства, одреди ли јасно природу циљева, унесе ли у област рата свуда светлост претежно критичког посматрања — онда је она испунила главни део свога задатка. Она тада постаје водић ономе који жели да се упозна са ратом из књига, она му осветљава пут свуда, олакшава кораке, изоштрава расуђивање и чува га да не оде стрампутишом.

Ако неки стручњак употреби половину свог живота на то да једну тамну ствар осветли са свих страна, он ће вероватно више постићи него онај који жели да се упозна с њом за неко кратко време. Да не би сваки морао изнова да сређује и разређује, већ да би ствар нашао уређену и расветљену, — зато је ту теорија. Она треба да васпита дух будућег војсковође, или још боље, да му помаже у самоваспитању, али не тако да га прати на бојиште; исто онако као што паметан васпитач управља и олакшава духовно развиће младог ученика, а да га опет зато не води кроз цео живот као на узици.

Ако из разматрања, која врши теорија, сама од себе произиђу начела и правила; ако истина сама од себе добије ову кристалну форму, онда се теорија неће противити природном закону духа, она ће штавише, тамо где се свод врхуни једним таквим крајњим завршним каменом, овај још више истаћи. Али, теорија чини ово само да би задовољила филозофски закон мишљења, да би објаснила тачку у којој се стичу све линије, а не зато да би из тога извела неку алгебарску формулу за бојиште; јер и ова начела и правила треба мисаоном духу више да одреде основне потезе његових урођених покрета, него да му при извођењу показују пут као неки мернички кочићи.

28) Са овим гледиштем постаје теорија могућа, и њен сукоб са праксом престаје

Са оваквим гледиштем дата је могућност теорије која задовољава, тј. корисне теорије ратовања, која никад не долази у противречност са стварношћу. Зависиће само од разумне обраде, тј. да ли ће се она утолико сложити са практичним радом да сасвим нестане оне бесмислене разлике између теорије и праксе. Ову разлику често изазива нека неразумна теорија, одричући се тиме здравог људског разума; ову су баш често употребљавали као изговор људи ограниченог духа и без правог знања да би се могли сасвим препустити урођеној неумешности.

29) Теорија dakле, посматра, природу циљева и средстава. Циљ и средства у тактици

Теорија има, dakле, да посматра природу средстава и циљева.

У тактици су средства у извежбаним оружаним снагама које треба да воде борбу. Циљ је победа. Како се овај појам може ближе одредити, то ће се доцније при разматрању боја моћи боље да изрази. Овде се задовољавамо тиме да повлачење непријатеља са бојишта сматрамо као знак победе. Помоћу ове победе стратегија постиже сврху коју је наменила боју, а која му и даје његов прави значај. Овај значај има, свакако, извесног утицаја на природу победе. Победа, која треба да ослаби непријатељску оружану снагу, нешто је друго него она која има да нам донесе само заузимање извесног положаја. Значај неког боја може, dakле, имати знатног утицаја на његов план и руковођење, те ће зато и он бити предмет разматрања у тактици.

30) Околности које увек прате употребу средстава

Пошто има извесних околности које стално прате бој и имају више или мање утицаја на њега, то се оне морају узимати у обзир при употреби оружаних снага.

Ове су околности: земљиште, доба дана и временске прилике.

31) Земљиште

Земљиште, које ћемо радије третирати као претставу о пределу и тлу, могло би, строго узев, бити без утицаја, кад би се бој био у потпуној и сасвим необрађеној равници.

У степским пределима заиста бива оваквих случајева, али у пределима култивисане Европе он је готово апстрактна замисао. Између образованих народа једва се да замислите бој без утицаја земљишта.

32) Доба дана

Доба дана утиче на бој услед разлике између дана и ноћи, но односи се пружају, наравно, и даље, преко њихове међусобне границе, јер сваки бој има извесно трајање, а велики бојеви трају чак и много часова. За план велике битке је од битне разлике да ли она почине

ујутру или после подне. Међутим, биће свакако много бојева, где ће доба дана бити сасвим без утицаја, а у великој већини случајева утицај је само незнатан.

33) Временске прилике

Још ређе имају временске прилике извесног одређеног утицаја, и већином оне играју извесну улогу само услед магле.

34) Циљеви и средства у стратегији

Стратегија сматра првобитно победу, тј. тактички успех само као средство, а у последњој инстанцији као циљ оне чињенице које непосредно треба да воде миру. Примену њеног средства, ради постизања овог циља, исто тако прате околности које су више или мање од утицаја.

35) Околности које прате примену средстава

Ове околности су: предео и земљиште, али тако да предео истовремено обухвата земљу и народ целог ратишта; затим, доба дана, али уједно и доба године; најзад, временске прилике и то са својим варедним појавама, великим мразом итд.

36) Ове околности стварају нова средства

Доводећи ове околности у везу са успехом боја, стратегија овом успеху, па дакле и боју, даје нарочити значај, она му поставља нарочити циљ. Али, ако овај циљ није такав да мора водити непосредно миру, већ је подређен, тад и њега треба сматрати као средство, па, према томе, у стратегији можемо сматрати средствима и бојне успехе или победе по свима њиховим различитим значењима. Освајање неког положаја је такав бојни успех примењен на земљиште. Али, не треба само поједине бојеве са нарочитим циљевима сматрати средствима, већ као средство треба сматрати и сваку ширу замисао која би се у комбинацији бојева могла испољити као неко стремљење ка заједничком циљу. Зимски рат је таква комбинација примењена на годишње доба.

Као циљеви остају, дакле, само оне чињенице које су замишљене тако да воде непосредно миру. Све ове циљеве и средства испитује теорија у погледу природе њихових дејстава и њихових узајамних односа.

37) Стратегија узима средства и циљеве, које испитује, само из искуства

Прво је питање како стратегија долази до исцрпног набрајања ових чињеница. Ако би филозофско испитивање требало да води до једног једино могућег резултата, оно би се заплело у све могуће тешкоће које искључују логичну нужду из ратовања и његове теорије. Стратегија се, дакле, обраћа искуству и посматра оне комбинације које ратна историја већ може да покаже. На овај начин она ће, дакако, бити

ограничена теорија, која вреди само за околности какве пружа историја ратова. Али, ово ограничење неизбежно је већ и зато, што теорија, у сваком случају, оно што о стварима казује, извлачи из историје ратова, или то бар мора да упореди са њом. Уосталом, то је у сваком случају ограничење више у самом појму него у самој ствари.

Велика корист од овог начина биће у томе, што теорија неће моћи да се губи у разглабањима, софизмима и измишљотинама, већ мора остати практична.

38) Докле мора ићи анализа средстава

Друго је питање докле теорија треба да иде у својој анализи средстава. Очевидно, само дотле докле у пракси долазе у обзир њихове посебне особине. Домет и дејство разног оружја за тактику су веома важни, а конструкција оружја, иако таква дејства од ње потичу, тактике се нимало не тиче, јер за ратну делатност нису дати угаљ, сумпор и шалитра, бакар и калај да из њих прави барут и топове, већ јој је дато готово оружје са својим дејством. Стратегија употребљава карте, не бринући се за тригонометриска мерења; она не испитује како ваља земљу уредити, народ васпитати и њиме владати, да би у рату дао најбоље успехе, већ ове ствари прима онакве какве се налазе у европској државној заједници и обраћа на то пажњу само тамо, где врло различите прилике осетно утичу на рат.

39) Велико упрошћење у самом знању

Лако је увидети да је на овај начин за теорију јако упрошћен број предмета и да је знање, које је потребно за ратоводство, веома ограничено. Врло велико мноштво знања и способности за ратно деловање уопште, неопходних још пре но што опремљена војска може кренути у рат, збијају се у неколико великих резултата пре но што дође дотле, да у рату постигне крајњи циљ свога дејствовања, исто тако као што се воде неке земље сливају у велике реке пре но што стигну у море. Само такве радње, које се уливају непосредно у море рата, треба да упозна онај који жели да руководи њима.

40) Ова упрошћеност знања објашњава брзо образовање великих војсковођа, и зашто војсковођа није научник

Заиста, овај резултат нашег посматрања тако је логички неми нован, да би нам се сваки други морао чинити сумњивим у погледу своје тачности. Само тако се може објаснити што су се тако често у рату са великим успехом, и то на вишим положајима, чак и као војсковође, појавили људи који су раније имали сасвим друго поље делатности. Уопште, изванредне војсковође нису никад потекле из редова великих

многозналца, или, штавише, учених официра, већ махом по своме цепокупном стању нису могли располагати каквом великом количином знања. Зато су увек и исмевали као смешне педантне оне, који су сматрали да је за васпитање будућег војсковође неопходно или бар корисно да почне са упознавањем свих ситница. Без велике муке лако је доказати да ће му познавање свих ситница шкодити, јер се човечји дух васпитава знањем и идејним смерницама које прима у себе непосредно. Само велике ствари могу га учинити сјајним, а мале само сићушним, ако их сам од себе потпуно не одгурне као нешто сасвим страно.

41) Ранија противречност

Пошто се на ову једноставност знања потребног у рату није обраћала пажња, већ се оно збркало са целом оном гомилом помоћних знања и вештина — то се ни очигледна противречност са појавама у стварности, у коју се упадало, није могла друкчије решити, него да се све приписивало генију, коме није потребна никаква теорија и за кога није било ни потребно писати теорије.

42) Због тога се спорила свака корист од знања и све се приписивало природној способности

Они људи, код којих је преовлађивала природна оштроумност, добро су осетили колико огромно отстојање још увек треба премостити између генија у највишем лету и неког ученог цепидлаке, те су дошли до неке врсте слободоумља, јер су одбијали сваку веру у теорију, а развојање сматрали природном функцијом човека, коју он врши боље или горе, према томе да ли се родио са више или мање способности за њу. Не може се спорити да су ови људи били ближе истини него они који сматрају да лажно знање има извесне вредности. Али се брзо види да и такво гледиште није ништа друго до претераности. Ниједан људски умни рад није могућ без извесног богатства претстава, а ове, бар највећим делом, нису човеку урођене, већ стечене и чине његово знање. Пита се, dakле, само какве треба да буду ове претставе; верујемо да смо их утврдили, ако кажемо: оне, ако се тиче рата, треба да су у вези са оним стварима са којима имамо непосредног додира у рату.

43) Знање се мора управљати према положају

На самом пољу ратног деловања знање мора бити различито према положају који заузима старешина; оно ће се односити на мање и ограниченије садржине, ако он заузима нижи положај, а на веће и обимније, ако је на вишем. Има војсковођа који се не би прославили на челу једног коњичког пуча, и обрнуто.

44) Знање у вези са ратом врло је просто, али у исто време није врло лако

Тиме што је знање у вези са ратом врло просто, тј. што обухвата тако мало предмета узимајући их само по њиховим крајњим резултатима — тим уједно неће умење бити врло лако. Каквим је тешкоћама подвргнут рад у рату уопште, о томе смо већ говорили у првој књизи. Искључујемо овде оне тешкоће које се могу савладати само храброшћу, и тврдимо да је баш прави умни рад лак и прост само на низним положајима, али са положајем расту и тешкоће, а на највишем положају, тј. положају војсковође, наилазимо на најтеже задатке који постоје за човечји дух.

45) Какво треба да буде знање

Војсковођа не треба да буде ни учен историчар ни публициста, али мора бити упознат са вишим државним животом, мора да познаје и правилно оцењује конкретне политичке правице, набујале интересе, актуелна питања и руководеће личности. Он не треба да буде танан посматрач људи, нити оштар тумач људског карактера, али мора да познаје карактере, начин мишљења и понашања, особене мање и одлике оних људи којима треба да заповеда. Он не треба ништа да разуме о уређењу код кола, о запрези коња код топа, али мора умети да правилно оцени марш неке колоне и његово трајање под различитим околностима. Све ово знање не може се постићи силом, помоћу апарату научних формул и машинерија, већ се стиче само онда, ако се у посматрање ствари и у живот уноси правilan суд, ако се има талент за ове проблеме.

Знање, потребно за рад у рату на високом положају, одликује се, дакле, тиме, што се разматрањем, дакле, студијама и размишљањем може стечи само ако постоји такав нарочит талент који као по неком духовном инстинкту, уме, као пчела мед из цвећа, да извуче само дух из појава живота, што се, сем размишљањем и студијама, може стечи и кроз сам живот. Живот својим богатим поукама неће никад створити једног Њутна или Ојлера, али ће, свакако, створити вишу калкулацију једног Кондеа или Фридриха.

Није, дакле, нужно прибегавати неистини и глупом ситничарењу да би се спасло духовно достојанство ратне делатности. Никада није постојао велики и одличан војсковођа са ограниченим духом, али је било врло много случајева да су људи на низним положајима служили са највећим признањем, а на највишим су били испод осредњег, јер њихове духовне способности нису биле довољне. По себи се разуме да се и код разних положаја војсковођа могу правити разлике према степену њихове изграђене духовне моћи.

46. Знање мора да постане умење

Сад имамо да се позабавимо још једним условом који је за знање о ратоводству важнији него за ма које друго: наиме, тиме што сно (знање) мора прећи сасвим у дух и готово сасвим престати да буде

нешто објективно. Готово у свима другим вештинама и делатностима у животу човек се може служити истинама које је само једном упознао, у чији дух и смисао више не улази и које извлачи из прашљивих књига. Чак и истине, које сваки дан има у рукама и употребљава, могу остати нешто сасвим изван њега. Ако грађевинар узме перо у руке да замршеним рачуном одреди јачину једног подупирача, то ова истина нађена као резултат, није израз његовог сопственог духа. Он је морао најпре са муком потражити податке и препустити их операцији разума чији закон није он пронашао и чије законитости у датом тренутку делом није свестан, већ је употребљава већином механички. Али, у рату никад није тако. Духовна реакција, вечита променљивост ствари, чини да ратник мора носити цео духовни апарат свога знања у себи самом, мора бити способан да свуда и сваким ударом била да потребно решење из самог себе. Знање се мора, овом потпуном асимилацијом са сопственим духом и животом, претворити у право умење. То је разлог зашто тога толико има код људи који су се одликовали у рату и зашто се све приписује природном таленту. Кажемо: природном таленту, да бисмо га тиме разликовали од талента који је васпитан и образован размишљањем и студијама.

Мислимо да смо овим разматрањем објаснили задатак теорије ратовања и указали на начин његовог решавања.

Од обе ове области, на које смо поделили ратоводство, тактике и стратегије, теорија стратегије задаје, као што смо већ напоменули, неопспорно веће тешкоће, јер тактика има скоро ограничен круг предмета, док је стратегији, у погледу циљева који непосредно воде миру, отворено неодређено поље могућности. А пошто је, углавном, само војсковођа позван да има у виду ове циљеве, то овој тешкоћи подлеже првенствено баш онај део стратегије у коме се он креће.

Теорија у стратегији, а нарочито тамо где су у питању највећи ефекти деловања, остаће, још много више но у тактици, код простог посматрања ствари и задовољиће се тиме што старешини помаже да дође до сазнања о стварима које ће му, у јединству са свима његовим мислима, олакшати и осигурати уједно корачање и које га никад неће присиљавати да се одваја од самог себе, како би се покорио некој објективној истини.

ГлавА ТРЕЋА

РАТНА ВЕШТИНА ИЛИ РАТНА НАУКА

1. Тачан израз још није утврђен

(Умење и знање. Наука, где је циљ само знање; вештина, где је циљ умење).

Изгледа да се у избору израза није још никако дошло до одлуке и да се управо не зна на којој се основи треба одлучити, иако је ствар тако проста. Казали смо већ на једном месту да је знање нешто другог него умење. Једно је од другог толико различито, да их не би требало лако бркati. Умење, уствари, не може се налазити ни у једној књизи, па тако ни вештина не треба никад да буде наслов неке књиге. Али, пошто се већ уобичајило да се знања потребна за неку вештину (која, свака сама за себе, могу бити потпуне науке) обухватају под именом „теорија вештине“, или просто „вештина“, то произилази да ову основу за поделу треба спровести и вештином назвати све оно где је сврха стваралачко умење, напр., грађевинску вештину, науком пак оно где је сврха само знање, напр., математику, астрономију итд. По себи се разуме да се у свакој теорији вештина могу појавити и поједине науке, и то нас не сме помести. Али, треба приметити и то да нема ниједног знања које би било сасвим без вештине; у математици су, напр., рачунање и примена алгебре вештине, али ту смо још далеко од граница. Узрок је у томе што је, иако је крупна и осетна разлика између знања и умења, у сложеном стваралаштву људских сазнања, ипак, тешко потпуно поделити ова два елемента у самом човеку.

2. Тешко је одвајати сазнање од суђења (ратна вештина)

Свако мишљење је, наравно, вештина. Где логичар повуче црту, где престају премисе које су резултат сазнања, где почиње суд: ту почиње вештина. Али, не само то: и само духовно сазнање је опет суд и, следствено, вештина, као што је то на kraју, изгледа, и чулно сазнање. Једном речју: ако се људско биће не може замислити само са моћима сазнавања а без расуђивања, то се, обрнуто, ни вештина и знање не могу никад сасвим јасно одвојити једно од другог. Што се више ови

фини елементи светlosti отеловљују у спољним облицима света, тим се више одвајају њихова царства. А сада још једном: где је сврха стварање и производња, ту је област вештине; наука преовладава тамо, где је циљ проналажење и знање. Из свега овога излази само по себи да је правилније рећи ратна вештина него ратна наука.

Толико о томе, јер се без ових појмова не може. Али ми сада излазимо са тврђом да рат није ни вештина ни наука у правом смислу речи, и да је баш ова полазна тачка, са које се пошло у размишљању, одвела погрешним правцем и нехотично проузроковала да се рат изједначује са другим вештинама или наукама, као и масу нетачних аналогија.

Ово се још раније осећало, и стога се тврдило да је рат занат. Али, тиме се више изгубило но што се добило, јер занат је само низа вештина и као таква подлеже и одређенијим и ужим законима. Ратна вештина се заиста дуго времена изводила као неки занат, и то у доба контријера. То, међутим, није било из унутрашњих, већ из спољашњих разлога, а колико је мало у оно доба одговарала природи и задовољавала, показује ратна историја.

3. Рат је чинилац људских друштвених односа

Кажемо, дакле: рат не спада у области вештина и наука, већ у област друштвеног живота. Он је сукоб великих интереса, који се решава крвљу, и само се по томе разликује од других сукоба. Больје него са ма каквом другом вештином, он би се могао упоредити са трговином која је такође сукоб људских интереса и послова, а још му много ближе стоји политика, која се, са своје стране, опет може сматрати као нека врста трговине у већим размерама. Осим тога, политика је оно материнско крило из којег се рађа рат; у њему су већ скривено наговештене његове главне прте исто тако као и својства живих створења у њиховим замецима.

4. Разлика

Битна разлика састоји се у томе, што рат није никада војна активност на мртву материју као код механичких вештина или на неки живи објект који се ипак пасивно подаје, као што је људски дух и људско осећање код идејних вештина. Не, рат је деловање на жив објекат који реагира. Пада у очи колико мало одговара таквом деловању мисаони шематизам вештина и наука, и у исто доба човек схвата како је стално истраживалачка тежња за законима, сличним онима који се могу извести из мртвог материјалног света, морала водити до непрестаних заблуда. Па ипак се баш по облику механичких вештина хтела конструисати и ратна вештина. Подражавати идејним вештинама било је само по себи немогуће, јер ове саме имају исувише мало закона и правила; а коликогод је досада увођено оваквих правила, увек су се показала као недовољна и једнострана, и непрекидно их је подривала, испирала и односила бујица мишљења, осећања и обичаја.

Да ли је сукоб живог бића, какав се у рату ствара и разрешава, подређен општим законима, и да ли ти закони могу бити корисно правило за рад, делом ћемо испитати у овој књизи. Али толико је већ јасно да се и овај предмет, као и сваки други који не прелази наше могућности схватања, може расветлити испитивањем и, више или мање, објаснити што се тиче његове унутрашње повезаности. Само то већ је дољно, па да се оствари теорија као наука.

ГлавА ЧЕТВРТА

МЕТОДИЗАМ

Да бисмо били начисто са појмом метода и методизма, који у рату играју тако велику улогу, нека нам буде допуштено да летимично погледамо логичну хијерархију која, као утврђена власт, влада светом активности.

Закон, тај најопштији и за сазнање и деловање подједнако тачан појам, у свом значењу као реч очигледно има нечег субјективног и самовољног, па ипак изражава баш оно од чега зависимо и ми и ствари ван нас. Закон као предмет сазнања јесте узајамни однос између ствари и њихових дејстава; као предмет воље закон је одређивање деловања и тада значи исто што и заповест и забрана.

Начело је исто такав закон за деловање, али не по свом формалном, дефинитивном значењу; то је само духовни смисао закона, да би се оставило расуђивању више слободе у примени тамо, где се разноврсност стварног света не може обухватити дефинитивним обликом закона. Пошто суд мора сам да мотивише случајеве, тамо где се начело не може применити, оно тиме за субјект постаје правим ослонцем или звездом водиљом у некој акцији.

Начело је објективно, ако је резултат објективне истине, и, према томе, важи за све људе подједнако; оно је субјективно и тада се обично зове максима, ако се у њему налазе субјективни односи и ако има извесне вредности само за онога који га сам себи створи.

Правило се често употребљава у смислу закона и онда значи исто што и начело, јер се каже: нема правила без изузетка, али се не каже: нема закона без изузетка; то је знак да се код правила предвиђа слободнија примена.

У другом смислу употребљава се реч правило за ознаку средстава која служе за то да се сазнају неке дубље истине по неком појединачном, ближем обележју како би се за ово појединачно обележје везао закон за деловање, а који се односи на целу ту истину. Таква су сва правила у играма, сви скраћени поступци у математици итд.

Прописи и упутства су такво одређивање деловања, којим се додирује мноштво малих околности које ближе означавају пут, а које би за опште законе биле сувише многобројне и беззначајне.

Метод, начин рада, је, најзад, поступак изабран између више могућих поступака, и који се увек понавља; а методизам имамо кад се деловање одређује методима, уместо општим начелима или индивидуалним прописима. При томе се неминовно мора претпоставити да су случајеви, подведени под такав метод, у својим битним деловима једнаки; пошто то не могу бити сви, важно је да их буде што је могуће више; другим речима, да је метод срачунат с обзиром на највероватније случајеве. Методизам није, дакле, основан на одређеним појединим премисама, већ на просечној вероватноћи случајева који се поклапају и сврха му је да изнесе просечну истину, чија стална, једнообразна примена ускоро добија нешто од природе механичких вештина које, најзад, готово несвесно раде оно што је правилно.

Појам закона, с обзиром на сазнање о ратовању, неће, најзад, бити потребан, јер сложене појаве у рату нису тако правилне, а оне правилне појаве нису тако сложене да бисмо са овим појмом много даље одмакли него са простом истином. А где је довољна проста претстава и реч, тамо бива сложена у већем степену префињена и ситничава. Теорија ратоводства не може опет да употреби појам закона у односу на само деловање, јер, с обзиром на променљивост и разноврсност појава у њој, она нема никакве ознаке која би била довољно општа да би заслужила име закона.

Међутим, начела, правила, прописи и метод неопходни су појмови за теорију ратоводства, уколико она води позитивним упутствима, јер се само у овим истинама може изразити у искристалисаним облицима.

Пошто је тактика онај део у ратовању где теорија највише може доспети до позитивних упута, то ће се ови појмови и најчешће појављивати у њој.

Не употребљавати без нужде коњицу против пешадије која је још у реду; ватreno оружје употребљавати само онда кад почне да добија сигурно дејство; у борби штедети снаге што више за свршетак: то су тактичка начела. Све ове одредбе не могу се апсолутно применити на сваки случај, али, онај који ратује мора их имати увек у виду како не би био лишен користи од истине коју садрже, тамо где она може доћи у обзир.

Ако се код непријатељске јединице по знацима кувања у нередовно време закључи да се она спрема за полазак, ако намерно истурање трупа у борби наговештава привидан напад: ми овај начин откривања истине зовемо правилом, јер се из појединачне видљиве околности закључује да се ради о некој намери.

Ако је то по правилу, да непријатељ треба напасти новом енергијом, чим усред борбе почне да повлачи своје батерије, — ми за ову појединачну појаву везујемо своје опредељење за поступак, које је у вези са целокупним стањем које је уочено код противника, тј. да он жели да прекине борбу, да почиње повлачење и да за време овог повлачења није способан ни за потпун отпор, ни за довољно избегавање боја у самом отступању.

Прописи и методи уносе у ратоводство теорије које врше припреме за рат, уколико су, наиме, као активни принципи убрзани

извежбаним оружаним снагама. Сва су правила у погледу формације, егзерцира и ратне службе прописи и методи; у стројевим правилима преовлађују прописи, у правилима ратне службе методи. На ове се ствари ослања право ратовање, оно их узима, дакле, као готове одредбе за поступак и као такве оне се морају појавити у теорији ратоводства.

Али, за делатности које су у погледу употребе ових снага слободне, прописи, тј: одређена упутства, не могу постојати из простог разлога што искључују слободну употребу. Напротив, методи као општи начин за извршење искрслих задатака, који, како смо рекли, има у виду просечну вероватноћу, као стална примена начела и правила све до у саму праксу — свакако могу постојати у теорији ратоводства. То опет само ако се не издају за нешто друго него што су, ако се не издају као апсолутни и неопходни шаблони за поступак (системе), већ као најбољи између општих облика који се, као краћи путеви, могу поставити наместо индивидуалног решења и бирати по вољи.

Али честа примена метода биће у ратоводству битна и неизбежна, ако узмемо у обзир колико се радњи оснива на голим претпоставкама или на потпуној неизвесности, зато што је непријатељ спречен да упозна све околности које имају утицај на наше мере, или зато што се нема времена. Али, ни у случају да су све те околности стварно и познате, због обима и превелике сложености не би више било могуће да се по њима одреде све мере, па би, дакле, сви наши поступци морали бити подешени за известан број могућности. Ако помислимо даље, колико има безброй ситних околности које прате неки индивидуалан случај и које би се, према томе, морале узети у обзир, те да зато нема никаквог другог средства него замислити да се оне под међусобним утицајем проверавају и тек онда да своје мере заснивамо само на ономе што је опште и вероватно. Ако, најзад, имамо у виду да се код старешина — њихов број одозго на ниже расте убрзаном прогресијом — утолико мање смо сачували на право знање и изграђен суд сваког појединца уколико се иде наниже, и да им се тамо, где се не смеју претпоставити никаква друга схватања него она која пружају службени прописи и искуство, морамо сусрести са методизмом који се граничи са овима. Методизам постаје ослонац за њихов суд, а у исто време спречава настрана, сасвим погрешна гледишта, којих се треба нарочито плашисти тамо где је искуство тако драгоцена ствар.

Осим ове неопходности у ствари методизма морамо признати и једну његову позитивну корист. Честим извођењем његових стално по-нављаних облика постиже се, наиме, извежбаност, тачност и сигурност у вођењу трупа, што умањује природно трење и машину више оспособљава за рад.

Метод ће се зато тим чешће употребљавати и бити тим неопходнији што се иде наниже, а уколико се иде навише, метод ће нестарати, док се на највишим местима потпуно не изгуби. Зато ће се метод и употребљавати више у тактици него у стратегији.

За оне на највишим местима рат се не састоји из бескрајног мноштва малих догађаја, који се, ма да различити, јављају приликом сваког случаја, и који би се каквим-таквим методом, како-тако и савладали,

већ се састоји из појединих великих, отсудних догађаја које треба решавати индивидуално. Рат није поље пуно влати, које се, без обзира на величину појединих влати, боље или горе коси, према томе да ли је коса боља или гора, него су то велика стабла, којима се приступа са секиром, промишљено и према каквоћи и положају сваког појединог стабла.

До које је мере, идући навише, методизам у ратном деловању допуштен, не зависи, наравно, баш од положаја, већ од саме стварности и само зато што највиши положаји имају најшире поље деловања, њих методизам мање и додирује. Устаљен бојни распоред, устаљен начин формирања претходника и претстраже, то су методи којима војсковођа везује руке не само својим потчињенима, већ у извесним случајевима и самоме себи. Истина, то могу бити његови проналасци и он их може подешавати према околностима; али, они могу бити и предмет теорије уколико су основани на општим особинама трупа и оружја. С друге стране, безусловно би се морао одбацити сваки метод којим би се одређивали ратни или оперативски планови, те испоручивали готови као из неке машине.

Докле год нема иоле прихватљиве теорије, тј. разумног разматрања о ратоводству и на вишим ће положајима методизам морати да се шире више него што треба, јер известан део људи који врше ове послове није био у стању да се студијама и под повољнијим животним приликама припреми за то; они не умеју да се снађу у непрактичним и противречним излагањима теорија и критика; њихов здрав људски разум одбације их и они зато немају ништа друго до своје искуство. Зато ће они, и у случајевима који се могу и морају слободно и индивидуално решавати, радо употребљавати средства која им даје искуство, тј. подржавати поступак врховног команданта. Тиме се сам од себе ствара методизам. Видећи генерале Фридриха Великог како увек примењују такозвани коси поредак за битку, генерале Француске револуције како се увек служе обухватом помоћу раззвучених бојних линија, а Бонапартине ниже војсковође како се бацају у борбу са крвавом енергијом концентрисаних маса, — ми уочавамо да је то понављање поступак очевидно усвајање неког метода и на тај начин дознајемо да се методизам може пружати до региона који се граниче и са највишим положајима. Буде ли побољшана теорија олакшала студирање ратовања и васпитала људски дух и суд оних на вишим положајима, ни методизам неће сезати тако високо, а уколико се може сматрати као неопходан, он ће се бар црпсти из саме теорије, а неће се стварати из пуког подражавања. Ма како савршено радио неки велики војсковођа, он увек има у начину свог рада нешто субјективно, а ако има неки свој одређени начин рада, то се добар део његове индивидуалности налази у томе начину рада који се опет неће увек слагати са индивидуалношћу онога који подражава овоме начину.

Међутим, неће бити ни могуће ни правилно да се сасвим искључи из ратоводства субјективни методизам или лични начин рада. Напротив, треба га сматрати као израз онога утицаја који укупна индивидуалност неког рата врши на његове поједине појаве и са којим се утицајем може.

изићи на крај само ако га теорија није могла предвидети и обухватити својим разматрањима. Шта је природније него чињеница да је револуцијски рат имао свој особени начин поступка, а која би теорија могла да обухвати ту особеност? Зло је само у томе, што такав начин рада који потиче из појединог случаја лако преживи самог себе; јер он остаје, а околности се мењају неопажено. То је оно што теорија треба да спречи јасном и разумном критиком. Кад су 1806 године принц Луј код Салфелда, Тауенциен на Дорнбергу код Јене, Гравер испред, а Рихел иза Капелдорфа, сви са косим борбеним поретком Фридриха Великог срђали у отворени понор пропasti, то није био само преживели начин рада, већ крајње сиромаштво духа, до којега је икада довео методизам и којим су они успели да упропасте Хoenлоеову војску како још никада ниједна војска није пропала на самом боишту.

ГлавА ПЕТА

КРИТИКА

Теориске истине утичу на практичан живот увек више критиком него поуком; пошто је критика примена теориске истине на стварне до-гађаје, то она не само да приближава те истине животу, већ сталним по-нављањем њихове примене више навикава и ум на ове истине. Зато сматрамо за нужно да поред гледишта према теорији утврдимо и гледиште према критици.

Од простог причања о неком историском догођају, које само поставља ствари једну поред друге и у најбољем случају додирује њихове најближе узрочне везе, разликујемо критичко излагање.

У овоме се могу појавити три различите радње разума.

Прво, историско истраживање и утврђивање сумњивих чињеница. То је право историско истраживање и оно нема ничега заједничког са теоријом.

Друго, извођење дејства из узрока. Ово је право критичко испитивање. Оно је у теорији неопходно, јер све што у теорији треба истукством утврдити, или поткрепити или пак само објаснити, може се урадити само овим путем.

Треће, претрес примењених средстава. Ово је права критика где имамо похвалу и кућење. Ту сад теорија служи историји или боље поуци која се из ње има извући.

У ова два последња, заиста критичка начина историског разматрања, главно је пратити ствари до у њихове последње елементе, тј. до несумњивих истине, а не, као што се често дешава, застати на попута, тј. код ма које произвољне поставке и претпоставке.

Што се тиче извођења дејства из узрока, постоји често несавладива спољна тешкоћа: што се, наиме, прави узроци уопште и не знају.

Ни у једној прилици у животу нема тога толико као у рату, где су догађаји ретко кад потпуно познати, а још мање мотиви, које војско-вођа или намерно сакрије, или се, ако су били врло пролазни и случајни, могу изгубити и за историју. Зато критичко излагање мора ићи најчешће напоредо са историским испитивањем, па ипак, често остаје такво неслагање између узрока и дејства, да критичко испитивање нема права сматрати дејства као неминовне последице познатих узрока. Овде морају, дакле, неминовно настати празнице, тј. историски резултати који се не могу користити за поуку. Све што теорија може да захтева јесте, да се испитивање доведе одлучно до ове празнице и ту прекине са сваким закључивањем. Право зло настаје тек онда, ако баш познате ствари треба да буду довољне па да објасне дејства, ако им се, дакле, прида непотребна важност.

Осим ове, критичко испитивање има пред собом још једну врло велику унутрашњу тешкоћу у томе, што дејства у рату ретко произилазе из једног простог узрока, већ из више њих заједно и што, према томе, није довољно непристрасно и савесно пратити ланац догађаја до његовог почетка, него треба осим тога и сваком познатом узроку одредити његов удео. Ово води ближем истраживању природе узрока и тако може критичко истраживање да одведе у праву област теорије.

Критичко разматрање, дакле, испитивање средстава, води питању: која су то дејства својствена примењеним средствима и да ли су та дејства постојала у намери онога који ради?

Дејства својствена средствима воде ка испитивању њихове природе, тј. опет у област теорије.

Видели смо да је код критике главно да се дође до несумњивих истина, да се не застане код произвољних поставки, које за друге људе нису важне и којима се онда супротстављају друга, може бити исто тако произвољна тврђења, тако да препирци нема краја и све остаје без резултата и према томе без поучног обавештавања.

Видели смо да испитивање узрока, као и испитивање средстава, води у област теорије, тј. у област опште истине, која не произлази само из дотичног индивидуалног случаја. Ако постоји подесна теорија, тада ће разматрање моћи да се позове на оно што је у њој већ пречишћено и своје испитивање ту и зауставити. Али, где нема такве теориске истине, мораће се испитивање продужити до у последње елементе. Ако се ова потреба буде јављала често, она ће, наравно, приморати писца да, како се то обично каже, ради на широким и дугачким линијама; пуне су му руке посла и скоро је немогуће да се свуда задржи онолико колико је потребно. Последица је пак да ће он, да би ограничио своја разматрања, застати код произвољних тврђења, која ће то за друге и остати, макар за њега то и не била, јер се не разумеју сама по себи и нису доказана.

Подесна теорија је, дакле, битна основа критике и немогуће је да критика без помоћи разумне теорије уопште дође дотле да постане поучна, тј. убедљива демонстрација и без приговора.

Но, била би празна нада веровати у могућност теорије, која би водила рачуна о свакој апстрактној истини и само критици препуштала

да поједини случај стави у границе одговарајућих закона; било би смешно ситничарење прописати критици да увек уступне на границама пресвете теорије. Исти дух аналитичког испитивања који ствара теорију треба да руководи и радом критике, а при томе може и треба да се деси да он често пређе у област теорије и себи расветли још оне тачке до којих му је нарочито стало. Напротив, може се сврха критике сасвим промашити ако она постане бесмисленом применом теорије. Сви позитивни резултати теориског истраживања, сва начела, правила и методи тим мање су од општег значаја и апсолутно истинити, уколико више постају позитивним учењем. Она су ту да се употребе, а суду се мора увек оставити да процени да ли одговарају или не. Такве резултате теорије критика не сме никад употребљавати за мерило као неке законе и норме, већ само као оно што треба да буду, као ослонац за доношење суда. Ако је у тактици расправљена ствар да у општем бојном распореду коњица не долази поред пешадије, већ иза ње, то би ипак било глупо због тога осудити сваки распоред који од тога отступа; критика треба да испита узроке отступања, и само ако су ови недовољни, она има права да се позове на теориску правилност. Даље, ако је у теорији решено да раздвојен напад умањује вероватност успеха, то би било исто тако неразумно, свуда, где се нађу заједно такав напад и неуспех, без даљег испитивања да ли је баш раздвојен напад заиста узрок неуспеха, сматрати неуспех као последицу раздвојеног напада; или тамо где је раздвојени напад имао успеха, из тога обрнуто закључити да је оно теориско тврђење нетачно. Ни једно ни друго не треба да допусти истраживачки дух критике. Критика се, дакле, углавном, ослања на резултате аналитичког истраживања у теорији: што је овде једном решено, она сама не треба поново да утврђује, а то се зато у теорији и изводи начисто како би га критика већ нашла да је утврђено.

Овај задатак критике да истражује које је дејство произашло из узрока, и да ли је примењено средство одговарало сврси, — биће лак, ако се узрок и дејство, сврха и средство, налазе једно близу другог.

Ако нека армија буде изненађена нападом и своје могућности не може да употреби паметно и како треба, онда је дејство препада несумњиво. — Ако је теорија начисто с тим да обухватни напад у биши води већем, али мање сигурном успеху, онда настаје питање да ли је онај који примењује обухватни напад поставио себи за циљ првенствено величину успеха. У томе случају је средство правилно изабрано. Али, ако је тиме хтео да свој успех учини сигурнијим, а то није било засновано на индивидуалним околностима већ на општој природи обухватног напада, као што се вальда сто пута већ и дешавало, онда он није уочио природу средстава и учинио је погрешку.

Овде посао истраживања и испитивања рата није тежак и увек ће бити лак онде где се ограничава на најближа средства за дејство и циљеве. То се може радити сасвим по вољи, чим критичар хоће, да одузме нешто од везе са целином и да ствари посматра само у овом погледу.

Али, у рату, као уопште у свету, све што припада целини увек је у међусобној вези, и зато се мора и сваки узрок, ма како био

мален, у својим дејствима простирати све до краја ратног акта, модификовати крајњи резултат, ма и за ситницу. Исто тако мора и свако средство сезати до крајњег циља.

Дејства неког узрока могу се, према томе, дотле пратити, док појаве имају још вредности за посматрања; а исто се тако неко средство не може испитивати само с обзиром на најближи циљ, већ се и сам овај циљ може испитивати као средство за неки виши циљ. Тако се може пратити низ циљева који су један другом подређени, док се не нађе на такав, који не треба испитивати, јер његова нужност није у питању. У многим случајевима, нарочито ако је реч о великим и отсудним мерама, посматрање ће морати да допре до крајње сврхе, до оне која треба непосредно да прибави мир.

Јасно је да се при овом пењању уз лествицу циљева на сваком новом стајалишту, које се заузме, добија ново гледиште за просуђивање, тако да се исто средство, које је са једног гледишта корисно, мора одбацити ако се посматра са следеће више тачке.

Истраживање узрока и појава и испитивање средстава с обзиром на сврхе иду код критичног посматрања неког акта увек напоредо: јер тек истраживање узрока доводи нас до ствари које заслужују да постану предмет испитивања.

Ово трагање за повезаношћу навише или наниже скопчано је са знатним тешкоћама; јер, што је узрок који се испитује удаљенији од неког догађаја, тим више има и других узрока које у исто време треба имати у виду и којима треба одредити, па онда издвојити њихов вероватан удео у догађајима, — пошто је свака појава, уколико је виша, утолико више условљена од појединачних сила и околности. Ако смо пронашли узроке неке изгубљене битке, ми смо, истина, пронашли један део узрока оних последица које је ова изгубљена битка имала за целину, — али само један део, јер ће у крајњем резултату, према приликама, бити више или мање дејства и од стране других узрока.

Баш ова разноврсност стварности настаје код испитивања средстава, уколико се тачка гледишта издигне на више. Јер, уколико су већи циљеви, тим је већи и број средстава, која се употребљавају да би се они постигли. Све армије теже истовремено крајњем циљу рата и зато је нужно, да се узима у обзир све што се ту десило или се могло десити.

Јасно је да ово понекад може одвести разматрање у врло велику ширину, у којој се човек лако збуњује и где се наилази на тешкоће у томе што се мора чинити много претпоставки о стварима које се стварно нису догодиле, али које су биле вероватне, па се зато разматрању нипошто не смеју оставити по страни.

Кад је Наполеон Бонапарта, у марту 1797 године с италијанском армијом наступао од Таљамента противу надвојводе Карла, намеравао је да овог војсковођу присили на отсудну битку пре него што буде привукао своја ојачања која је очекивао са Рајне. Ако се сад гледа само на најближе решење, онда је средство било добро изабрано и успех је то доказао. Јер, надвојвода је био још толико слаб, да је

на Таљаменту само покушао да се одупре, а када је видео да је противник сувише јак и одлучан, уступио му је бојиште и прилазе у Норичке Алпе. Чему је сад Бонапарти могао послужити овај срећни резултат? Да сам, наиме, продре у срце аустријске монархије, да олакша продирање обема рајнским армијама под Мороом и Хошом и да с њима ступи у тесну везу. Тако је Бонапарта посматрао ствари, и са ове тачке гледишта имао је право. Али, ако критика стане на вишу тачку гледишта, наиме, на гледиште француског Директоријума, који је могао и морао да види да ће рат на Рајни почети тек после шест недеља, онда се Бонапартино продирање кроз Норичке Алпе може сматрати само као сувише смело дело. Да су, наиме, Аустријанци дозвели у Штајерску знатне резерве са Рајне, са којима би надвојвода могао напasti италијанску армију, не само да би с њом било свршено, већ би цео рат био изгубљен. Овакво разматрање ствари које је овладало Бонапартом када се налазио око Бељака, приволело га је да снажно драге воље прихвати примирје у Леобену.

Ако критика иде још један корак навише, и ако зна да Аустријанци нису имали никакве резерве између армије надвојводе Карла и Беча, онда је продирањем италијанске армије био угрожен Беч.

Претпостављајући да је Бонапарта знао за ову незаштићеност престонице и ову пресудну надмоћност коју је и у Штајерској имао над надвојводом, његово журно хитање ка срцу аустријске царевине не би било више бесцјильно, јер је вредност зависила само од важности коју су Аустријанци полагали на одржање Беча. Ако је ова била толика, да би Аустријанци радије примили услове за мир које би им Бонапарта понудио, тад би угрожавање Беча требало сматрати као крајњи циљ. Да је из ма ког разлога Бонапарта ово знао, то би и критика могла остати на томе; али, ако је то још проблематично, онда се критика мора узнети на још више гледиште и питати: шта би било да су Аустријанци напустили Беч и повукли се даље у преостале велике просторе својих земаља; међутим, на ово питање, ма како се чинило лако, никако се не може више одговорити, а да се не узму у обзир вероватни догађаји између обостраних рајнских армија. При отсудној надмоћности Француза (130.000 људи према 80.000) успех би по себи заиста био мало сумњив, али опет би настало питање: за шта би француски Директоријум употребио овај успех, да ли да га искористи све до граница на другом крају аустријске монархије, дакле, до уништења или савлађивања ове силе, или само да заузме знатан њен део као залогу за мир? За оба случаја треба да се изнађе вероватан резултат и тек по њему да се одреди вероватна одлука француског Директоријума. Претпостављајући да је резултат овог разматрања био: да су за потпуно савлађивање аустријске државе француске оружане снаге биле исувише слабе, тако да би сам тај покушај довео до обрта ствари, и да би чак и заузимање и одржавање знатног дела државне територије довело Французе у стратешке прилике, којима њихове снаге вероватно нису биле дорасле, то је овај резултат морао да има утицаја на оцену ситуације у којој се налазила италијанска армија и да се не полаже у њу много наде. И неоспорно је да је баш то на-

вело Бонапарту, и када је сасвим јасно могао сагледати беспомоћну надвојводину ситуацију, да закључи мир у Кампоформију под условима, који Аустријанци нису наметали никакве веће жртве до губитак провинција које ни после најсрећнијег рата не би поново освојили. Али, чак ни на овај осредњи Кампоформиски мир не би Французи могли рачунати, нити би га, према томе, могли учинити циљем свога смелог наступања, да нису биле у питању две поставке. Прва се састоји у питању: коју би вредност Аустријанци придали сваком од ова два резултата, да ли би их упркос вероватноћи крајњег срећног успеха, који се за њих налазио у обадва резултата, сматрали вредним жртава, које су биле скопчане с њима, тј. са продужењем рата, а које су се могле избеги миром иако под штетним условима? Друга претпоставља питање: да ли ће аустријска влада узети довољно у обзир могуће коначне успехе свог продуженог отпора, и да ли неће под утишком тренутног рђавог стања клонути духом?

Разматрање о предмету по првом питању није можда залудно мудровање, већ је од тако пресудне практичне важности, да се сваки пут појављује кад год постоји план који тежи крајности и баш то разматрање најчешће и спречава извршење оваквих планова.

Друго разматрање је исто тако потребно, јер се рат не води са апстрактним противником, већ са стварним, који се увек мора имати пред очима. И сигурно је да смелом Бонапарти није измакло овакво становиште, тј. поузданје у страх који је претходио његовом мачу. Исто поузданје одвело га је 1812 у Москву. Овде га је напустило; страх је у гигантским борбама већ био нешто отупио. Године 1797 био је свакако још нов, а тајна о јачини отпора до последње капије крви није још била пронађена. Али, поред свега тога његова би га смелост и 1797 довела до негативног резултата да није, како рекосмо, предосећајући то, изабрао као излаз осредњи мир у Кампоформију.

Овде морамо да прекинемо ово разматрање; оно ће бити довољно да као пример укаже на велики обим, разноврсност и тешкоћу, што може добити критичко посматрање, ако се уздигнемо до крајњих циљева, тј. ако говоримо о великим и пресудним мерама које неминовно морају достизати те висине. Отуда произилази да осим теориског по-познавања ствари мора и природни талент имати великог утицаја на вредност критичког посматрања, јер ће, углавном, од њега зависити да ли ће се повезаност ствари расветлити и у безбрзим везама између дугађаја препознати оне које су битне.

Али, талент је потребан и у другом погледу. Критичко посматрање није само испитивање стварно примењених средстава, већ и свих могућих која се тек морају показати, тј. пронаћи и уопште се не може ни једно средство кутити, ако се не може указати на неко друго, боље. Ма како мален био број могућих комбинација у већини случајева, ипак се не може спорити да излагање неупотребљених комбинација није проста анализа честојећих ствари него самостално стварање које се не да прописати, јер зависи од плодности духа.

Далеко смо од тога да област велике генијалности видимо тамо где се све може свести на врло мали број практично могућих и врло

простих комбинација; налазимо да је неописиво смешно када се обилазак неког положаја сматра као потез велике генијалности само зато што је самостално извршен, како се то често дешавало. Али, ипак је овај акт стваралачке иницијативе потребан и он битно утиче на вредност критичког посматрања.

Кад се Бонапарта, 30 јула 1796 године, решио да напусти опсаду Мантове да би непријатељским колонама, које су се ради деблокаде раздвојено приближавале, изашао у сусрет са уједињеним снагама и тукао их појединачно, ово је изгледало најсигурнији пут ка сјајним победама. Ове су победе заиста и наступиле, а понављале су се још сјајније са истим средствима при доцнијим покушајима деблокаде. О том се чује само један глас, — глас неподељеног дивљења.

Па ипак, 30 јула Бонапарта није могао поћи овим путем, а да не напусти идеју о опсади Мантове, јер је било немогуће опсадни парк спаси, а други се у рату није могао набавити. Опсада се заиста претворила у просто опкољавање, а тврђава, која би при настављеној опсади ускоро пала, опирала се још шест месеци и поред свих Бона-партиних победа у отвореном пољу.

Критика је ово сматрала као потпуно неизбежно зло, јер није могла да покаже никакав бољи пут за отпор. Отпор против деблокаде која се приближује, унутар циркумвалационе линије¹⁾ био је толико озлоглашен и презрен, да се на ово средство није ни помишљало. Па ипак је оно у доба Луја XIV врло често постизавало циљ, тако, да се може назвати просто модом, што ниједном човеку није пало на памет да би оно после сто година могло доћи бар у обзир. Да се ова могућност допуштала, ближе испитивање околности показало би да су се 40.000 људи најбоље пешадије на свету, колико је Бонапарта могао да распореди по циркумвалационој линији пред Мантовом, с обзиром на јака пољска утврђења, толико мало имали да плаше оних 50.000 Аустријанаца које је Вурмзер повео ради деблокаде, да би ови једва и покушали да нападну на њихове линије. Нећемо се овде упуштати ни у какав ближи доказ по овом тврђењу, али верујемо да смо доста казали да бисмо овом средству прибавили право употребе међу осталима. Да ли је Бонапарта за време самога рада помишљао на ово средство, нећемо расправљати; у његовим мемоарима и другим штампаним изворима нема о томе никаквог трага; а ни сва доцнија критика на то није мислила, јер се сасвим одвикло гледати на ове мере. Сетити се овога средства није нимало лака ствар, јер се, да би се до тога дошло, треба само ослободити тираније моде; али је, ипак, потребно пронаћи га, да би се ово имало у виду и упоредило са средством које је применио Бонапарта. Ма какав био резултат овога поређења, критика га не сме пренебрегнути.

Када је Бонапарта, у фебруару 1814 г., оставио Блихерову армију, пошто ју је победио у бојевима код Етожа, Шанпобера, Мон-

¹⁾ Циркумвалациону линију постављале су, по потреби, јединице које су опсађивале неку тврђаву, као спољну линију одбране против оних непријатељских снага које би долазиле споља да ослободе опсађену тврђаву. — Прим. ред.

мираја итд., да би се опет окренуо противу Шварценберга чије је корпuse потукао код Монтраа и Мормана — свако се дивио, јер је Бонапарта баш у том пребацивању своје главне снаге час на једну час на другу страну сјајно искористио ону, погрешку коју је претстављало раздвојено наступање савезника. Ако га ови сјајни удари на све стране нису спасли, то, мисли се, бар није била његова кривица. Нико се досада није запитао какав би успех био да се он није од Блихера поново окренуо противу Шварценберга, већ да је своје ударе и даље управљао противу Блихера и овога гонио до Рајне? Убеђени смо да би наступио потпун обрт у рату, и да би се Велика армија, уместо да иде на Париз, вратила преко Рајне. Не захтевамо да свако буде истога мишљења, али да критика мора говорити и о овој алтернативи, чим је поменута, у то неће посумњати ниједан стручњац.

Овде се средство за поређивање налазило много ближе но у претходном случају; па ипак је пропуштен, јер се слепо ишло једним једностраним правцем, а недостајала је и непристрасност.

Из потребе да се место средства које се куди наведе друго, боље, постао је онај начин критиковања који се готово једино и употребљава, наиме: задовољити се простим навођењем тобожњег бољег поступка, без икаквих доказа. Последица је да није сваки појединач убеђен, да исто тако раде и други и да онда настаје препирка без икакве реалне подлоге. Целокупна војна литература обилује оваквим стварима.

Свуда је потребан доказ који ми тражимо, где предност предложеног начина није тако јасна да не допушта никакву сумњу, а доказ се састоји у томе што се оба средства, свако посебице, испитују у погледу њихових особина и упоређују са сврхом. Када се ствар овако сведе на просте истине, препирка мора, најзад, да престане или бар да доведе до нових резултата, док се на други начин „*pro*“ и „*contra*“ увек просто поништавају.

Ако се, напр., не бисмо хтели тиме задовољити, и ако бисмо у последњем поменутом случају хтели доказати да би непрекидно гоњење Блихера било боље него окретање против Шварценберга, онда бисмо се ослонили на ове просте истине:

1. — По правилу је корисније настављати ударе у једном правцу него пребацивати снагу час на једну час на другу страну, пошто овакво пребацивање снага доводи до губитка у времену, и што се тамо, где је морална снага услед знатних губитака већ ослабљена, лакше долази до нових успеха, те се на тај начин не оставља неискоришћен ниједан део постигнуте надмоћности.

2. — Зато што је Блихер, иако слабији од Шварценберга, због своје предузимљивости ипак био значајнији, те је, према томе, у њему било тежиште које и све остало повлачи у свом правцу.

3. — Стога што су губици, које је Блихер претрпео, били равни поразу, чиме је надмоћност Бонапартина над њим постала таква да се у повлачење до Рајне једва могло сумњати, јер на овом правцу није било икаквих знатнијих појачања.

4. — Зато што ниједан други могући успех не би изгледао тако страшан, нити би се у фантазији приказао у тако циновском облику, а то би се у неодлучној, плашљивој армиској команди, као што је опште познато била Шварценбергова, морало сматрати као велика и главна ствар. Шта су виртембершки престолонаследник код Монтраа и гроф Витгенштајн код Мормана изгубили, то је кнез Шварценберг морао прилично тачно знати; али, несреће које би доживео Блихер на своме сасвим одвојеном и усамљеном правцу од Марне до Рајне, — допрле би до њега само увеличане гласинама које расту као усови. Очајнички покрет, који је Бонапарта крајем марта учинио ка Витри, да би окушао какво би дејство на савезнике изазвала претња стратешким заобиласком, био је очевидно заснован на принципу застрашивања, но под сасвим другим околностима, јер је Бонапарта био потучен код Лаона и Арсиза, а Блихер се са 100.000 људи већ налазио код Шварценберга.

Наћи ће се, истина, људи, које ови разлози неће убедити, али нам они бар неће моћи да одговоре: „Док би Бонапарта својим надирањем ка Рајни претио Шварценберговој основици, Шварценберг би претио Паризу, дакле, Бонапартиној основици“, — јер смо својим разлозима хтели баш да докажемо да Шварценберг не би ни помишљао да маршује на Париз.

У примеру из рата 1796 године, који смо додирнули, рекли бисмо: Бонапарта је сматрао пут којим је пошао као најсигурнији да туче Аустријанце; и да је тај пут заиста то био, циљ који је тиме постигао био је ипак само празна слава оружја која је једва могла имати знатнијег утицаја на пад Мантове. Пут, којим бисмо пошли ми, био би у нашим очима много сигурнији да спречи деблокаду. Али и када га, у смислу француског војсковође, не бисмо сматрали таквим, него када бисмо сигурност успеха сматрали мањом, питање би се свело на то да се у једном случају радило о вероватнијем, али скоро неупотребљивом, дакле, врло малом успеху, а у другом, о успеху не сасвим вероватном, али много већем. Постави ли се ствар на овај начин, онда би се смелост морала одлучити за друго решење, док је, површино посматрано, било баш обрнуто. Бонапарта је сигурно имао не мање смелу намеру, а несумњиво је да он себи није објаснио природу случаја до тог степена и последице предвидео онако како их ми познајемо из стварног тока догађаја.

Природно је да се критика при разматрању средстава мора често позивати на ратну историју, јер је у ратној вештини искуство важније од сваке филозофске истине. Али, овај историски доказ има своје особите услове, о којима ћемо говорити у нарочитој глави; нажалост, ови се услови тако ретко испуњавају да историски примери већином само доприносе стварању још веће збрке у појмовима.

Сад остаје да посматрамо још један важан предмет, наиме, колико је критики допуштено, или чак стављено у дужност, да при оцени неког појединог случаја употреби свој шири преглед ствари, па и оно што је успех потврдио; или, уколико је, кад и где принуђена да од

ових ствари нешто не узме у обзир како би се потпуно тачно поставила у положај онога чији рад претреса.

Ако критика хоће да изрекне некоме похвалу или прекор због његовог рада, она свакако мора тежити да се тачно постави на његово становиште, тј. мора прикупити све што је он знао и што је његов рад мотивисало, а од свега одузети оно што он није могао знати или није знао, дакле, пре свега, успех. Међутим, то је само један циљ коме се може тежити, али који се не може никад потпуно постићи; јер стање ствари, из кога произлази неки догађај, никад није тачно онако пред очима критичара, као што је било пред очима критикованога. Мноштво ситних околности, које су могле утицати на одлуку, пало је у заборав, а о неком субјективном мотиву није било никад речи. Ове последње упознајемо само из мемоара самих војсковођа или личности које су им биле врло близу, а у таквим мемоарима расправљају се ствари често на врло опширан начин; бива да и намерно нису искрено испричане. Критици мора, дакле, увек много недостајати од онога што је критикованим било познато.

С друге стране, још је теже да се критичар не обазре на оно што много више зна. То је лако само у погледу случајних околности, тј. оних које нису образложене према самим приликама, околности које су се умешале, а врло тешко и никада се потпуно не докучују код свих битних ствари.

Говоримо сад, пре свега, о успеху. Ако овај није произашао из случајних ствари, готово је немогуће знати га, а да то буде без утицаја на оцену ствари из којих је произашао, јер ми те ствари видимо у његовој светlosti, а делом их тек по њему упознајемо сасвим и ценимо. Историја ратова је свима својим појавама за саму критику извор поука, и природно је да она тумачи ствари баш онако како су јој се указале при посматрању целине. Кад би она у понеким случајевима и морала имати намеру да се на то никако не обазире, она у томе ипак не би никад потпуно успела.

Али, тако је не само са успехом, дакле, с оним што долази тек касније, већ и с оним што се већ ту налази, дакле, са подацима који одређују поступак. Критика ће их, у већини случајева, више имати но критиковани; човек би помислио да је лако не обазирати се никако на то, али то није тако. Познавање претходних и истовремених околности оснива се не само на одређеним извештајима, већ и на великом броју наслућивања или претпоставки; штавише, међу извештајима о стварима које нису сасвим случајне нема скоро ниједног коме већ не би претходила претпоставка или слутња којима се замењује тачна вест ако она изостане. Појмљиво је, дакле, да доцнија критика, која све претходне и једновремене прилике фактички познаје, не би погрешила у томе ако се запита: које би од непознатих околности у тренутку рада држала за вероватне. Тврдимо да је овде потпуна апстракција исто тако немогућа као и код успеха, и то из истих разлога.

Ако, дакле, критика о појединим поступцима у раду хоће да изрекне хвалу или покуду, њој ће увек само до извесне тачке поћи за руком да се постави у положај онога кога критикује. У врло много

случајева она ће то моћи до извесног степена који задовољава практичну потребу, али у понеким случајевима баш никако — а то се не сме губити из вида.

Али није ни нужно нити је пожељно да се критика сасвим идентификује са критикованим. У рату, као у сваком раду где треба умешња, тражи се да се изрази природна способност која се зове виртуозност. Ова може бити велика и мала. У првом случају она може лако да превазиђе умешност критичара, јер који би критичар хтео тврдити да располаже виртуозношћу једнога Фридриха или Бонапарте! Ако се од критике не тражи да се уздржи сваког суда о великому таленту, онда јој се мора допустити да употреби своју предност с обзиром на шири видокруг. Критика не може, дакле, наново да прорачуна решење задатка неког великог војсковође са истим подацима, као кавкас рачунски задатак, већ она мора, оно што је производ више делатности његовог генија, са дивљењем да разуме тек из успеха, из поузданог редоследа догађаја, па тек кроз чињенице да упозна битне везе које је генијев поглед наслућивао.

Али за сваку ма и најмању виртуозност потребно је да се критика налази на једном вишем гледишту, да би, богата објективним разлогима, била што је могуће мање субјективна и да ограничени критичарев дух не би учинио самог себе мерилом.

Овај виши положај критике, њена хвала и покуда после свестраног претреса ствари, нема у себи ништа што би вређало наше осећање, већ то добија тек онда, ако се критичар лично истиче и говори тоном као да је сва мудрост, коју је стекао потпуним познавањем догађаја, његов лични талент. Ма да је ова обмана груба, сујета се њоме ипак лако служи, и природно је што она код других изазива негодовање. Још чешће овакво уздизање самог себе и није у намери критичаревој, али ће читалац то тако схватити, ако се критичар изричito не огради од тога. У таквом случају се одмах подиже жалба на недостатак у моћи за оцењивање.

Ако критика докаже Фридриху или Бонапарти погрешке, тиме није речено да их онај који критикује не би учинио. Он би, штавише, могао признати да би на mestu ових војсковођа могао правити још много веће, али он познаје ове грешке из повезаности ствари и захтева од оштроумља критикованога да је требало да их види.

Ово је, дакле, оцена помоћу међусобне повезаности ствари, дакле, и помоћу успеха. Али има још један, сасвим други утицај успеха на оцену: ако се он, наиме, сасвим просто употреби као доказ за правилност или против правилности неке мере. Ово се може назвати оценом по успеху. Таква оцена изгледа на први поглед за бе-зусловно одбацивање, па ипак то није.

Кад је Бонапарта 1812 године кренуо ка Москви, све је зависило од тога да ли ће он, заузећем ове престонице и оним што је томе претходило, склонити цара Александра на мир, као што га је на то склонио 1807 године, после битке код Фридланда, а цара Фрању 1805 и 1809 године, после битки код Аустерлица и Ваграма; јер ако у Москви не би добио мир, не би му остало друго до повлачење,

тј. ништа друго до стратегиски пораз. Нећемо се обазирати на то шта је Наполеон радио да би дошао у Москву, и да ли при томе није већ много шта пропустио чиме би цара Александра могао нагнati на мир. Нећемо узети у обзир ни разорне околности, којима је било праћено повлачење, а које су имале своје узроке можда већ у вођењу целога рата. Увек ће питање остати исто; јер ма колико да је и могао бити сјајнији резултат похода до Москве, ипак је било увек неизвесно да ли би се цар Александар тим резултатом поплашио и склонио на мир; па и да повлачење није у себи носило онакве принципе уништења, оно није могло никад ништа друго бити до велики стратегиски пораз. Да је цар Александар пристао на неповољан мир, онда би поход 1812 године спадао у ред похода и битака код Аустерлица, Фридланда и Ваграма. Али, и ови би походи, да није закључен мир, вероватно довели до сличних катастрофа. Ма колико снаге, умешности и мудрости применио освајач света, ово последње судбоносно питање било је свуда исто. Треба ли сада одбацити ратове 1805, 1807 и 1809 године и због рата 1812 године тврдiti да су сви они дело непромишљености, да је успех противан природи ствари, и да је 1812 године стратегиска правичност најзад надјачала слепу срећу? То би било врло усиљено гледиште, тирански суд и за његов доказ морали бисмо остати напола дужни, јер ниједан људски поглед није у стању да прати каузалну везу ствари све до одлуке побеђених владара.

Још мање се може рећи да је рат 1812 године заслужио исти успех као и други ратови, а томе што га није имао, да је кривица у нечем што се не може претпоставити, јер се упорност цара Александра не може сматрати као нешто неумесно.

Шта је природније него рећи: 1805, 1807 и 1809 године Бонапарта је правилно оцењивао своје противнике, а да се 1812 године преварио. Тад је он, дакле, имао право, а овога пута није, а и једно и друго зато што тако казује успех.

Сав рад у рату управљен је, као што смо већ рекли, само на вероватне, а не на сигурне успехе. Уколико нема извесности, мора се препустити судбини или срећи, назвали то како било. Истина, може се захтевати да тога буде што мање, али само уколико се тиче сваког појединог случаја, тј. што је могуће мање у овом поједином случају, али не да би се случај, код кога је неизвесност понајмања, морао увек претпостављати другима. То би била огромна погрешка као што ће се видети из свих наших теориских разматрања. Има случајева где је највећи ризик највећа мудрост.

У свему, дакле, што војсковођа мора препустити судбини, његова лична заслуга као да сасвим престаје, па, дакле, и његова одговорност; али, поред свега тога, ми му у својој души повлађујемо ако се испуни оно што се очекује, а ако омане, осећамо извесну нелагодност у поимању, — суд о томе да ли је био у праву или не, који извлачимо из самог успеха или боље, који у њему налазимо, не треба ни да значи ништа више.

Али јасно се види да пријатност коју нашој свести причињава успех и нерасположење које она има при неуспеху, ипак почивају на

нејасном осећању да између успеха, који се приписује срећи, и војсковођиног генија постоји фина веза, невидљива духовном оку, која нам, као претпоставка чини задовољство. Ово гледиште доказује да се наше учешће појачава, да оно постаје одређенијим осећањем, ако се успех и неуспех код једног истог човека често понове. Тако је и појмљиво што срећа у рату добија много племенитију природу но срећа у игри. Свуда где срећан ратник иначе не вређа наше интересе, пратићемо га са задовољством на његовом путу.

Критика ће, dakле, пошто је одмерила све што спада у област људског прорачунавања и уверења, за онај део где се дубока, тајна веза између ствари не остварује у видљивим појавама, препустити суд резултату, и с једне стране ће шtitити ову тиху пресуду једног вишиг законодавца од буке сирових мишљења, сузбијајући једновремено, с друге стране, незграпне злоупотребе које се могу починити са овим највишим степеном власти.

Ова пресуда успеха мора свуда да створи оно што људска мудрост не може да докучи, и зато ће се она највише и употребљавати с обзиром на духовне сile и дејства, делом зато што их је најтеже поуздано оценити, а делом зато што су самој вољи тако блиске да је утолико лакше одређују. Где страх или храброст изазову одлуку, ту између њих нема више да се уклопи ништа објективно, dakле, ништа где би се мудрост и прорачун могли још једном наћи заједно са вероватним успехом.

Сад морамо себи дозволити још нека разматрања о инструменту критике, наиме, о изражавању којим се она служи, пошто ово, такође, прати поступке у рату. Јер критика која испитује, уствари, није ништа друго до размишљање које треба да претходи раду. Зато сматрамо да је врло важно, ако језик саме критике има исти карактер који мора имати размишљање у рату. Иначе, он би престао да буде практичен, а критици не би омогућио пут у живот.

У своме разматрању о теорији ратоводства рекли смо да она треба да васпита дух старешине у рату, или боље, да га руководи у његовом васпитању, и да није њен задатак да га наоружа позитивним упутствима и системима које би могао употребити као духовне инструменте. Али ако у рату, ради оцењивања неког случаја, није никад потребна или уопште дозвољена конструкција научних помоћних линија, ако се истина ту не јавља у систематском облику, ако је природни духовни поглед не налази посредно, већ непосредно — онда тако мора бити и у критичком посматрању.

Додуше, видели смо да се критика свуда, где би било одвећ дангубно утврђивати природу ствари, мора ослањати на истине које су утврђене у теорији. Али као што у рату војсковођа више слуша ове теориске истине пошто је усвојио њихов дух, него кад их сматра спољашњим, крутым законом, — тако исто ни критика не треба да се њима служи као страним законом или неком алгебарском формулом чију нову истину за примену не треба посебно откривати него је увек пустити да се сама покаже, препуштајући теорији само тачније и опширије доказе. Тако критика избегава тајанствен, нејасан језик

и изражава се простим начином говора, јасним тј. увек очигледним током претстава.

Истина, ово се неће увек потпуно постићи, али критички приказ мора тежити за тим. Он мора мање употребљавати сложене облике сазнања, и никад се не сме служити конструкцијом научних помоћних линија као нарочитим апаратом истине, већ мора постизати слободним духовним погледом.

Али оваква смела жеља, ако смо себи допустити овај израз, до сада, нажалост, није овладала скоро ни у једној критичкој расправи; напротив, већину њих одвела је извесна сујета у разметање идејама.

Прво зло, на које често наилазимо, јесте незграпна, потпуно недопуштена примена извесних једностраних система у виду неког уређеног законодавства. Али никад није тешко показати једностраност таквог система, а то треба само учинити, да би тиме једном за свагда била одбачена његова пресуда. Овде имамо посла са одређеним предметом, и пошто на крају крајева број могућих система може бити ипак само мален, то су они сами по себи ипак само мање зло.

Много је већа незгода са читавом поворком терминологија, стручних израза и метафора, коју системи вуку собом, и која се као распуштен олош, као комора неке војске, свуда повлачи, одметнувши се од свога шефа. Ко се међу критичарима не уздижне до потпуног система, или зато што му се ниједан не свиђа или зато што није дотле доспео да неки систем потпуно упозна, тај ће бар делић од тога система у згодној прилици применити као неки лењир, да би показао колико је био погрешан рад војсковође. Већина њих не може уопште ни да исправља, а да такав фрагмент из ратне науке овде не употреби као ослонац. Најмањи од ових фрагмената, који се састоје из самих стручних израза и метафора, нису често ништа друго до кићење и шарање у критичком излагању. Али је у природи саме ствари да све терминологије и стручни изрази у неком систему губе своју тачност, уколико су је уопште и имали, чим се ван система морају употребити као општи аксиоми или као мали кристали истине, који тобоже доказују више него обичан говор.

Тако је дошло дотле да су наше теориске и критичке књиге, уместо природног и простог разлагања где писац бар увек зна шта каже, а читалац шта чита, препуне оваквих терминологија које претстављају тамна раскршћа на којима се читалац и писац разилазе. Али често су још нешто много горе: често су шупље љуске без језgra. Сам писац не зна више јасно шта је при томе мислио, па се теши тамним претставама, које у обичном говору чак ни њега не би задовољиле.

Треће зло критике јесте злоупотреба исторских примера и разметање начитаношћу. Шта је историја ратне вештине, о томе смо већ говорили, а своје гледиште о примерима и историји ратова уопште изнећемо још у нарочитим главама. Једна се чињеница, само летимично додирнута, може употребити да би указала и на најсупротнија гледишта, а три или четири, које се нагомилавају од најдавнијих времена и из најудаљенијих земаља и најразличитијих од-

носа — већином поколебају и побркају суд немајући ни најмању доказну моћ, јер кад се те чињенице погледају боље, види се да су то већином трице и пишчева намера да се размеће начитаношћу.

А шта се може добити за практичан живот овим нејасним, полуистинитим, збрканим и произвољним претставама? Толико мало, да је теорија, отако постоји, због тога постала права супротност практичном животу, а неретко и предмет потсмеха од стране оних људи којима се у рату није могла одрећи велика способност.

А то би било немогуће, да је теорија простим језиком и природним посматрањем предмета, из којих се састоји ратовање, покушала утврдити оно што се да тврдити, да је без лажних претензија и неумесног парадирања научним формама и историским упоређењима остало чврсто при самој ствари, и да је сарађивала са људима који су позвани да у рату управљају радом помоћу природног погледа свога духа.

Глава шеста

О ПРИМЕРИМА

Историски примери чине све јасним, а поред тога, у наукама које се оснивају на искуству, имају и најбољу доказну моћ. Више но ма где, тако је у ратној вештини. Генерал Шарнхорст који је у свом „Приручнику“ дао најбоље што је писано о правом рату, сматра историске примере као најважније по овој ствари, и употребљава их на начин који је за дивљење. Да је преживео рат, у коме је погинуо, дао би нам четврти део своје прерађене „Артиљерије“, још лепши доказ са каквим је посматрачким и васпитачким духом прожимао искуство.

Али таква употреба историских примера врло је ретка у теоретичара; напротив, начин како се они њима служе, већином је такав да не само што не задовољава него и врећа разум. Зато држимо да је важно обраћати нарочиту пажњу на правилну употребу али и злоупотребу примера.

Неоспорно је да знање које чини основу ратне вештине, спада у ред емпириских наука. Јер, иако потиче већином из природе самих ствари, ипак се та природа мора већим делом упознати тек кроз искуство; осим тога, примена се модификује толиким околностима, да се дејства не могу никад потпуно упознати из саме природе средства.

Дејство барута, овог великог чиниоца у нашој ратној делатности, упознало се само кроз искуство, и још се непрестано на томе ради да се огледима још боље испита. Да једно зрно коме се барутом да брзина од хиљаду стопа у секунду, све живо уништи што у свом лету додирне, разуме се, додуше, само по себи и зато није потребно никакво

искуство, али колико стотина споредних околности које се делимице могу само истукством упознати одређују ово дејство тачније! И физичко дејство није једино које треба да имамо на уму; ми тражимо морално дејство, а да се ово упозна и оцени нема никаквог другог средства до искуства. У средњем веку, када је ватреном оружју тек било пронађено, његово физичко дејство било је због несавршене конструкције, наравно, много мање него данас, али његово морално дејство било је много веће. Требало је видети истрајност неке од оних трупа, које је Бонапарта у својим освајањима власнитао и водио, у најјачој и најтрајнијој топовској ватри, па створити себи појам о томе шта може да постигне једна трупа, очеличена дугим вежбањем у опасности, трупа, која је кроз врло много победа дошла до племенитог закона да највише захтева од саме себе. На основу саме замисли, човек то никад не би веровао. С друге стране, познато је искуство да и данас има у европским војскама трупа, које се после неколико топовских метака распуште на све стране.

Али, ни наука, па ни теорија ратне вештине, није у стању да своје истине увек пропраћа историским доказима; делимице било би и тешко доказати искуство у појединим појавама. Ако се нађе да је у рату неко средство показало врло добро дејство, онда се оно понавља; један га преузима од другог. Оно постаје просто мода и на тај начин, ослањајући се на искуство, долази то средство у употребу и заузима своје место у теорији. Она пак остаје на томе да се, углавном, позива на искуство да би означила порекло средства, али не да би то доказала.

Сасвим друкчије је, међутим, код треба искуством да се истисне неко уобичајено средство, да се утврди неко сумњиво средство или уведе ново; тада се морају изнети поједини примери из историје као докази.

Ако изближе размотримо употребу неког историског примера добићемо за то четири лако схватљива гледишта.

Прво, историски пример можемо употребити као просто објашњење за мишљење. Наиме, код сваког апстрактног разматрања, врло је лако да човек буде погрешно или нимало схваћен; где се сад писац овога плаши, послужиће му историски пример да нејасну мисао осветли и да се тако обезбеди контакт између писца и читаоца.

Друго, историски пример може да служи и као примена у мишљењу, јер пример пружа могућности да се укаже на оне мање околности, које се нису могле у целини обухватити општим изражавањем мисли; у томе и јесте разлика између теорије и искуства. У оба ова случаја имамо посла са стварним примерима; наредна два припадају историском доказу.

Треће, наиме, може се писац позвати на неки историски пример да би њиме поткрепио оно што је рекао. Ово је доволно у свима случајевима где се жели изнети само могућност неке појаве или дејства.

Четврто, најзад, из подобног излагања неког историског догађаја и из поређења више њих, може се извући нека поука, која у самом томе примеру налази свој прави доказ.

Код прве употребе обично се само летимично спомиње случај, јер се само једнострano искоришћује. При томе је чак и историска истина споредна ствар те би ту и измишљен пример могао да послужи; само историски примери имају увек вредност у томе што мисао коју објашњавају више приближују самом практичном животу.

Друга употреба претпоставља подробније излагање случаја; само што је истинитост при томе опет споредна ствар, и у односу на ово треба да се каже исто што смо казали и за први случај.

Код треће употребе већином је довољно само навођење неке несумњиве чињенице. Ако се износи тврђење да утврђени положај под извесним условима могу испунити своју сврху, онда треба навести само положај код Бунцелвица, па да се ово тврђење поткрепи.

Али, ако излагањем неког историског случаја треба доказати неку општу истину, онда овај случај треба изложити тачно и опширино, у свему што се односи на тврђење; треба га, такорећи, као да је пред очима читаоца, изградити брижљиво. Уколико се мање може ово постићи, утолико ће и доказ бити слабији, и утолико постаје нужније да се оно што поједином случају недостаје у погледу доказне моћи, надокнади већим бројем случајева; јер се са правом претпоставља, да ће ближе околности, које се нису могле изнети, код навођења извесног већег броја случајева изједначити по свом дејству.

Ако се хоће да докаже из искуства да је коњицу боље поставити иза пешадије него поред ње или да је при незнатној надмоћности врло опасна ствар широк обухват непријатеља раздвојеним колонама, како у бици тако и на војишту, дакле, како тактички, тако и стратегиски, — то у првом случају није довољно навести неколико изгубљених битака где је коњица стајала на крилима, и неколико добијених где је стајала иза пешадије, нити је, у другом случају, довољно потсетити на битке код Риволија или Ваграма, на нападе Аустријанаца на италијанско војиште 1796 године, или на нападе Француза на немачко војиште те исте године; напротив, ваља тачним праћењем свих околности и поједињих догађаја изложити на који су начин они облици распореда и напада битно допринели рјавом исходу. Тиме ће се уједно показати уколико су они облици неупотребљиви, што се неминовно мора одредити, пошто би потпуно и опште одбацивање у сваком случају повредило истину.

Већ смо допустили да се недостатак доказне моћи, ако, наиме није могуће опширино излагање чињенице, може надокнадити количином примера, али је неоспорно да је ово опасно решење које се често злоупотребљава. Уместо да изнесемо један случај врло опширино, задовољавамо се да само додирнемо три или четири случаја и тиме добијамо привидно јак доказ. Али има стварних случајева где читаво туце наведених случајева ништа не доказују, наиме, ако се они често понављају, као што је исто тако лако навести друго туце случајева са супротним исходом. Ко нам наведе туце изгубљених битака у којима

је потучени нападао у раздвојеним колонама, томе можемо навести туце добијених битака, где је употребљен исти поредак. Јасно је да се на овај начин не би постигао никакав резултат.

Ако размишљамо о овим различитим односима, увидећемо како се лако могу злоупотребљавати примери.

Један догађај који се не изграђује брижљиво у свима својим деловима већ летимично додирује, изгледа као предмет који се посматра из превелике даљине, на коме се не може више разликовати положај његових делова, и који са свих страна има подједнак изглед. Заиста су морали такви примери да послуже као потпора најпротивречним мишљењима. Једноме су Даунове операције образац мудре опрезности, а другоме бојажљивости и неодлучности. Бонапартино продирање преко Норичких Алпа 1797 године може изгледати као најсјајнија одлучност, али и као права несмотреност; његов стратегиски пораз 1812 године може се претставити као последица прекомерне енергије, али и као последица недовољне енергије. Сва су ова мишљења постојала, а и појмљиво је како су могла настати, пошто је, наиме, сваки друкчије себи замишљао међусобну повезаност ствари. Сvakако, ова противречна мишљења не могу опстати једно поред другог; једно од њих мора бити неминовно нетачно.

Ма колико да смо захвални одличном Фекијеру (*Feuquières*) за многобројне примере којима је снабдео своје мемоаре, делом зато што је кроз њих дошло до нас мноштво историских података којих би иначе били лишени, а делом и зато што је њима први пут врло қорисно приближио теориске, тј. апстрактне појаве практичном животу, уколико се наведени случајеви могу сматрати као објашњење и ближа одредба теориског тврђења — то је он ипак код непристрасног читаоца нашег доба тешко могао постићи циљ који је себи при томе највише постављао: да историски докаже теориске истине. Јер, иако догађаје понекад излаже опширно, ипак ту много недостаје да би изведени закључци били нужна последица њихове унутрашње повезаности.

Али просто додирање историског догађаја има још и другу рђаву страну: то што један део читалаца довољно не познаје ове догађаје или их се не сећа, те при томе не може мислити баш оно што је писац замишљао, тако да им не остаје ништа друго но или да приме наметнуту мисао или да остану без икаквог убеђења.

Додуше, врло је тешко постићи да се историски догађаји издигну или одиграју пред очима читаоца онако како је нужно да би се могли употребити као докази, јер писцима недостаје за то већином исто толико средстава колико времена и простора. Али ми тврдимо да је тамо, где је главно утврдити било неко ново, било сумњиво мишљење, поучнији један једини опширно приказан догађај, него десет само додирнутих. Главно зло у овом површном додирању није у томе што их писац даје са неком погрешном претензијом да помоћу њих нешто докаже, већ што ове догађаје није никад упознао као што треба, и што из овог површног, лакомисленог поступања с историјом настају после стотине нетачних гледишта и теориских назови-пројектата. Ови се не би никад појавили кад би писац био дужан да све ново што изнесе на

за поуком и убеђивањем. Зато такве алузије можемо сматрати само као украсе којима се покривају празнине и погрешке.

Била би бескрајно велика тековина поучавати о рату самим историским примерима, као што је намеравао Фекијер; такав би рад био довољан за цео један људски век, ако се још помисли да онај који то предузима ипак мора да има и сопствено и дugo ратно искуство.

Ко, надахнут унутрашњим снагама, хоће да се одлучи на једно такво дело, нека се спреми за овај озбиљан потхват као за далеко по-клоничко путовање. Нека жртвује своје време и нека се не плаши никаког труда, нека се не боји никакве пролазне силе и величине, нека се уздигне изнад сопствене сујете и лажног стида, да би, према изразу француског законника: казао истину, ништа друго до истину, сушту истину.

КЊИГА ТРЕЋА
О СТРАТЕГИЈИ УОПШТЕ

Глава прва

СТРАТЕГИЈА

Појам стратегије дефинисали смо у другој глави друге књиге. Она је употреба боја ради постизања ратног циља. Уствари, она има послу само са бојем, али њена теорија мора да узима у обзир и носиоца те делатности, оружану снагу као такву, и у њеним главним односима, јер она бије бој, а овај опет изражава своја дејства првенствено на њу. Сам бој стратегија мора да проучи у односу на његове могуће резултате, као и у односу на духовне и душевне снаге које су најважније при његовој употреби.

Стратегија је употреба боја за постизање ратног циља; она, дакле, мора целом ратном акту да постави циљ који одговара његовој сврси, тј. она пројектује ратни план и за овај циљ везује низ поступака који ће водити ка њему; тј., она пројектује поједине ратне операције и у њима распоређује поједине бојеве. Пошто се све ове ствари већином могу одредити само на основу претпоставки које се и не остварују, и пошто се многе друге одредбе, које залазе више у појединости, не могу уопште предвидети — то по себи излази да стратегија и у самом рату мора да изиђе на бојно поље да би одредила појединости на лицу места, и у целини плана извршила модификације које непрекидно изискују потребе. Стратегија, дакле, ни за један тренутак не може да дигне руке са после.

Да се на то, бар што се тиче целине, није увек тако гледало, доказује ранији обичај да стратегија дела у кабинету а не код војске, што би се могло допустити само онда, ако је кабинет тако близу војске, да се може сматрати њеним врховним штабом.

Теорија ће, дакле, у овом нашем нацрту поћи за стратегијом, или, правилније речено, она ће осветлити ствари по себи и у њиховим међусобним односима и истакнути оно мало што произилази као начело или правило.

Ако се сетимо из прве главе колико предмета од највеће важности додирује рат, појмићемо да обухватање свих ових премета претпоставља редак духовни поглед.

Владалац или војсковођа који уме рат да организује тачно према својим циљевима и средствима, и који не чини ни премного ни премало, тиме већ даје највећи доказ свога генија. Али се дејства ове генијално-

сти не показују толико у новопронађеним облицима поступака који би одмах пали у очи, колико у крајњем срећном резултату целине. Тачно испуњење прећутаних претпоставки и нечујна хармонија целокупног рада, то је оно чemu треба да се дивимо, а што се показује тек у укупном успеху.

Истраживач, који, полазећи од овог укупног успеха, не нађе на траг ове хармоније, тражиће генијалност можда тамо где је нема и где је не може бити.

Наиме, средства и облици којима се стратегија служи толико су прости и због свог сталног понављања толико познати, да здравом људском разуму може бити само смешно кад чује како критика о њима тако често говори бомбастом речитошћу. Хиљаду пута извршени заобилазак хвали се овде као потез најсјајније генијалности, тамо опет као потез најдубље оштроумности, па чак и највећег знања. Може ли бити неукуснијих настраница у књигама?

Још смешније је све то ако се при томе помисли да баш ова критика, по најобичнијем мишљењу, искључује све моралне величине из теорије и хоће да има посла само са материјалним, тако да се све своди на неколико математичких пропорција равнотеже и надмоћности, времена и простора и на неколико углова и линија. Кад не би постојало ништа друго до то, не би се из таквих трица могао честито саставити за ђачиће ни један задатак из неке науке.

Али признајемо: овде и није реч о научним облицима и задацима; односи међу материјалним стварима сви су врло прости; теже је ухватити духовне моћи које ту делују. Али, и код ових треба духовне за плете и велику сложеност елемената и односа тражити само у највишим областима стратегије, тамо, где се она граничи са политиком и државном управом, или боље, где се обе ове сједињују у стратегију, а ту оне, као што смо већ казали, имају више утицаја на начин но на облик извршења. Где овај преовлађује, као код појединих великих и малих ратних догађаја, тамо су духовни елементи већ сведени на мали број.

Тако је у стратегији све врло просто, али зато није све и врло лако. Када је из односа у којима се налази држава једном одређено шта рат треба и шта може да постигне, онда је пут за то лако наћи; али, ићи стално овим путем, извести план, не отступити од њега хиљаду пута из хиљаду узрока, то захтева, осим велике јачине карактера, још и велику јасноћу и душевну сигурност. Од хиљаду људи који могу бити одлични, један умом, други оштроумношћу, трећи опет смелошћу или јачином воље — неће можда ниједан имати у себи све особине које би га као војсковођу уздигле изнад нивоа осредње мере.

Чудновато звучи, али је несумњиво јасно за све оне који рат познају с те стране да је за једну важну одлуку у стратегији потребно више јачине воље но у тактици. У тактици заноси тренутак, ратник осећа како га вуче вртлог против кога се не сме борити без најштетнијих последица; он савлађује колебање које га спопада и храбро иде даље. У стратегији, где све тече много спорије, дато је

много више места својим и туђим колебањима, примедбама и разла-
гањима, а, према томе, и неумесном кајању. А пошто се ствари у страте-
гији не виде ни упола као у тактици сопственим очима, већ се све
мора нагађати и наслућивати, то је и убеђење мање снажно. После-
дица тога је да већина генерала, кад треба да делује, запада у по-
грешно колебање.

Бацитмо сада један поглед на историју; он пада на велике опе-
рације Фридриха Великог из 1760 године, чувене по својим лепим
маршевима и маневрима, право ремек дело стратегиског умења, како
нам их хвали критика. Треба ли овде да будемо ван себе од дивљења
што је краљ хтео да заобиђе час Дауново десно, час лево крило, а
затим опет десно крило, итд.? Треба ли у томе да видимо дубоку
мудрост? Не, то не можемо, ако хоћемо да судимо природно и без
увијања. Напротив, морамо се пре свега дивити краљевој мудrostи
што у тежњи за великим циљем, и поред својих ограничених снага,
није ништа предузимао што не би одговарало овим снагама, а упра-
во довољно да би постигао свој циљ. Ова мудрост војсковођина
очигледна је не само у овим операцијама, већ се она показује у сва
три рата великог краља.

Његов циљ је био да добро обезбеђеним миром склони Шлеску
у сигурну луку.

На челу једне мале државе, која је у врло многим стварима
била слична другим државама, а од њих се посебно истичала само
по неким гранама управе, Фридрих Велики није могао постати Алек-
сандар, а да је радио као Карло XII, он би себи, као и овај, сам раз-
мрскао главу. Зато у целом његовом ратовању налазимо ону суздр-
жљиву снагу која је увек у равнотежи, која није никада без енер-
гије, која се у тренутку велике невоље уздиже до величине достојне
дивљења, а у идућем тренутку опет мирно даље трепери, да би се
потчинила игри и најмањих политичких покрета. Ни сујета, ни часто-
љубље, ни жудња за осветом не могу га скренути са овога пута и
само тај пут га је довео до срећног исхода рата.

Колико је мало у стању ово неколико речи да достојно оцене
ту страну великог војсковође! Само ако пажљиво посматрамо диван
завршетак ове борбе, и ако потражимо узроке који су га изазвали,
доћи ћемо до дубоког убеђења да га је само краљев оштри поглед
срећно провео кроз све тешкоће.

Ово је једно, чemu се дивимо код овог великог војсковође у
походу 1760 године и у свима другим ратовима, али овде на првом
месту, јер он ни у једном другом походу није одржавао равнотежу
према толико надмоћној непријатељској снази и са тако незнатним
жртвама.

Друго се тиче тешкоћа у извршењу. Маршеви за заobilazak лево
и десно лако се пројектују; идеја да своје малобројне трупе треба
увек држати на окупу, да би свуда био драстаро растуреном непри-
јатељу и себе брзим покретима, такорећи, умногостручио — ту идеју
је исто тако лако наћи као и изрећи; оштроумље ту не може побудити

наше дивљење и код тако простих ствари не преостаје ништа друго но да се призна да су просте.

Али, нека покуша неки војсковођа да уради исто што је урадио Фридрих Велики! Дуго су после овога писци очевици говорили о опасности, па чак и о неопрезности која је била скопчана са постављањем краљевих логора, и ми не смо сумњати да се у тренутку, кад их је постављао, ова опасност чинила три пута већа него после.

Исто је било са маршевима пред противниковим очима, а често и пред топовима непријатељске војске. Фридрих Велики постављао је оне логоре и вршио оне маршеве зато, што је у Дауновом начину рада, у његовом начину распореда, његовој одговорности и његовом карактеру налазио ону сигурност која је његове логоре и маршеве чинила ризичним, али не и лакомисленим. Али, зато је била потребна краљева смелост, одлучност и јачина воље да би ствари тако посматрао и да се не би збунио и уплашио пред опасношћу о којој се још после 30 година могло писати и говорити. Мало би војсковођа тамо, на лицу места, веровало да се и оваква прста стратегиска средства могу применити.

Постоји још и друга тешкоћа у извршењу: краљева армија је у овом рату без престанка у покрету. Она, рђавим сеоским путевима са Елбе у Шлеску (почетком јула и почетком августа), у два маха креће за Дауном, а има за собом Ласија (Lascy). Она мора у сваком тренутку да је спремна за борбу и да своје маршеве вешто уреди, што има за последицу огромне напоре. Мада за војском иду хиљаде кола која коче њен покрет, њено је снабдевање ипак необично оскудно. Војска у Шлеској, до битке код Лигница, целих осам дана непрестано врши ноћне маршеве, стално се крећући дуж непријатељског фронта, час овамо, час онамо. То стаје огромних напора, то изискује велику оскудницу.

Може ли се веровати да је све ово ишло без јаког трења у машини? Може ли војсковођин дух да изводи такве покрете оном лакоћом, којом рука неког геометра окреће астролабијум? Зар поглед на ове муке јадних, гладних и жедних бораца не пробада по хиљаду пута срце сваког старешине и врховног команданта? Зар не допиру до његових ушију жалбе и сумње? Има ли обичан човек храбrosti да нешто слично захтева и зар таква напрезања неће неизбежно смањити дух војске, пореметити њен ред, укратко, поткопати њену војничку врлину ако све ово не поправи силен поверење у војсковођину величину и непогрешивост? Ту, дакле, има места за поштовање; овим чудесним стварима у извршењу морамо се дивити. Али све се ово осећа по својој пуној важности тек онда, кад осетимо понешто од свега тога на сопственом искуству. Ко познаје рат само из књига и са војног вежбалишта, за тога, уствари, не постоји сва ова противтеха у раду; и зато нека се оно, што се не може знати из личног искуства, верује нама на реч.

Овим примером хтели смо боље да објаснимо ток наших мисли, а сада, на крају ове главе, изјављујемо да ћемо у свом излагању стратегије окарактерисати на свој начин поједине њене елементе који нам

се чине најважнији, па били они материјалне или духовне природе, да ћемо са простог прелазити на сложено и да ћемо завршити повезивањем целокупног ратног акта, тј. ратним и операциским планом.

Примедба. — У рукопису једне раније разраде друге књиге налазе се следећи одељци писани пишчевом руком под ознаком: „Употребити за прву главу треће књиге“. Намеравана прерада ове главе изостала је; зато се и наведена места доносе са потпуном садржином.

Самим распоредом оружаних снага на некој тачки бој постаје тамо само могућ, али до њега стварно не долази увек. Треба ли ову могућност боја сматрати већ као стварност, дакле, као реалну ствар? Сvakако. Она то постаје по својим последицама, а њихова дејства, ма каква била, не могу никад изостати.

1. Могуће бојеве треба због њихових последица сматрати стварним

Ако се неки одред пошаље да непријатеља који отступа спречи у повлачењу и он се преда без даље борбе, непријатељ се на то решио само због боја који му нуди овај одред.

Ако један део наше војске заузме непријатељску област, а ова није била брањена, и тиме непријатељу одузме знатне снаге, које би иначе попуниле његову војску, онда остајемо у поседу те области само због боја, којим овај наш одред прети непријатељу у случају ако би хтео поново да заузме ову област.

У оба случаја, дакле, сама могућност неког боја имала је своје последице и тиме ступила у ред стварних догађаја. Претпостављајући да је непријатељ у оба случаја ставио насупрот нашим одредима трупу којој наши не би били дорасли и тиме их приморао да без боја напусте своју намеру, онда би, додуше, наша намера била осуђећена, али борба коју смо непријатељу понудили на овој тачки зато ипак не би остала без дејства, јер је привукла непријатељске снаге. Чак и онда, када цео потхват испадне штетан по нас, не може се рећи да су распоређивања, па и ови могући бојеви, остали без дејства; у том случају су ова дејства слична дејствима изгубљеног боја.

Ово показује да ће се до уништења непријатељских оружаних снага и савлађивања непријатељске моћи доћи само дејством боја, било да до њега стварно дође или да се он само понуди, а не прими.

2. Двојака сврха боја

Ова дејства су исто тако двојаке природе: непосредна и посредна. Посредна су дејства кад се друге чињенице ставе између циља и боја и постану сврха боја. Оне се саме по себи не могу сматрати као уништење непријатељских оружаних снага, већ томе тек имају да одведу, додуше, обилазним путем, али утолико и већом силом. Заузимање области, градова, тврђава, друмова, магацина итд. може да буде најнепосреднији циљ боја, али никад крајњи. Ови објекти морају се увек сматрати само као средство за постизање веће

надмоћности и да бисмо непријатеља најпосле приморали на бој у ситуацији, где му неће бити могуће да га прихвати. Све ове ствари треба зато сматрати као међукарике, такорећи, као спроводнике дејства, али никако као сам принцип дејства.

3. Пример

Када је 1814 године заузета Бонапартина престоница, циљ рата био је постигнут. Политичке несугласице, које су имале свој корен у Паризу, ступиле су у дејство, појавио се огроман јаз и императорова моћ се срушила. Али смо зато ипак принуђени да све ово посматрамо са гледишта да је тиме Бонапартина оружана снага и способност за отпор одједном јако смањена, а да се надмоћност савезника у истој мери повећала, те је сваки даљи отпор постао немогућ. Ова немогућност довела је до мира са Француском. Замисле ли се, међутим, савезничке оружане снаге у овом тренутку услед спољних околности у истој мери смањене — ишчезне ли надмоћност, тад ишчезава и цело дејство и важност заузимања Париза.

Овај низ мисли изнели смо да бисмо показали како је ово природно и једино тачно гледиште на саму ствар, откуда потиче и његова важност. То гледиште непрестано враћа на питање: какви ће, у поједињим тренуцима рата и операције, бити вероватни резултати великих и малих бојева које зарађене стране могу да нуде једна другој? Кад размишљамо о плану за један рат или поход, само ово питање одлучује о мерама које треба предузимати већ унапред.

4. Ако се ово тако не посматра, онда се даје погрешна вредност другим стварима

Ако се не навикнемо да сам рат и поједине операције у рату сматрамо као ланац који је састављен из самих бојева, од којих један увек повлачи за собом други; ако смо склони поверовати да је заузимање извесних географских тачака, заузимање небрањених области већ нешто само по себи, онда смо близу и томе да све то сматрамо као корист, до које се може доћи узгред. А када то посматрамо тако, а не као карику у целом низу догађаја, ми се не питамо да ли ово заузимање неће доцније довести до веће штете. Колико често наилазимо на ову грешку у историји ратова! Могло би се рећи: као што трговац не може оставити настрлану и на сигурно место добитак од једног посла, тако се ни у рату не може неки поједини успех издвојити из успеха same целине. Као што трговац мора увек радити са целокупним својим иметком, тако ће и у рату само крајњи резултат одлучити о користи и штети од појединих догађаја.

Али, ако је духовни поглед увек управљен на низ бојева, уколико се они могу унапред предвидети, он је увек на правом путу ка циљу, а при томе покрет снаге добија ону брзину, тј. волју и рад добијају ону енергију која одговара самој ствари и чије ометана туђим утицајима.

Глава друга

ЕЛЕМЕНТИ СТРАТЕГИЈЕ

Узроци који у стратегији условљавају употребу боја могу се згодно поделити на разноврсне елементе, и то: моралне, физичке, математичке, географске и статистичке.

У ред моралних елемената дошло би све оно што су изазвали духовни утицаји. У физичке елементе дошло би: величина оружаних снага, њихов састав, бројни однос родова војске, итд. У математичке елементе дошло би: углови операцијских правца, концентрични и ексцентрични покрети, уколико њихова геометријска природа добија вредност у самом рачуну. У географске елементе дошао би утицај земљишта, као: доминирајуће тачке, планине, реke, шуме, друмови. Најпосле, у статистичке елементе дошла би средства за издржавање итд. Да се ови елементи замисле и сваки за себе, то има своју добру страну што се тиме уноси јасност у претставе и што се одмах, на први поглед, оцени већа или мања вредност сваке поједине групе. Јер, кад се ови елементи замишљају сваки за себе, тад многи сами по себи изгубе од своје вредности као да су позајмљени. Одмах се, напр., види јасно да операцијска основица, и када код ње не бисмо ништа друго хтели да посматрамо сем положаја операцијских правца, њена вредност ипак, и при овом простом облику, много мање зависи од геометријског елемента угла, које правци образују између себе, него од природе путева и крајева кроз које воде.

Али, ако бисмо хтели расправљати о стратегији делећи њено градиво на ове елементе, онда би то била најнесрећнија помисао која се може узети у обзир, јер су ови елементи у појединим ратним актима већином многострук и тесно везани један с другим. Тад бисмо се изгубили у потпуно мртвој анализи, и, као у неком рђавом сну, узалуд бисмо вечно покушавали да са ових апстрактних основа засводимо лук ка појавама стварности. Нека небеса сачувају сваког теоретичара од такве намере! Држаћемо се у границама појава као целине и наша анализа неће ићи даље но што је потребно за разумевање мисли које желимо да саопштимо, мисли које нам се нису појавиле при спекултивном истраживању, већ под утиском свих појава у рату.

Глава трећа

МОРАЛНЕ ВЕЛИЧИНЕ

Морамо се вратити још једном на овај предмет, додирнут у трећој глави друге књиге, јер моралне величине спадају међу најважније елементе у рату. То су оне духовне моћи које прожимају целу стихију рата и које се ослањају пре или доцније јачим афинитетом на вољу, која сву масу сила ставља у покрет и њима управља, па се с њом, такарећи, сливају у једно, пошто је и сама воља извесна морална величина. Нажалост, духовне моћи теже да се ослободе сваке књишке мудрости, јер се оне не могу укалупити ни у бројеве ни у класе, па хоће да се виде и осете.

Духовна страна и остала моралне особине војске, војсковођа, влада, расположење становништва по областима у којима се води рат, морално дејство неке победе или пораза, то су ствари које су саме по себи врло различите, а у свом односу према нашем циљу и нашим околностима могу опет да утичу врло различито.

Иако се у књигама може о томе мало рећи или се уопште не може ништа рећи, зато, ипак, ове ствари спадају у теорију ратне вештине као и све друго што чини рат, јер морам још једном рећи: ипак је то јадна филозофија, када по старом начину завршава с начелима и правилима и не узима у обзир све моралне величине, те чим се оне појаве, почињемо да бројимо изузетке, које тиме, такарећи, научно конститујишемо, тј. сматрамо правилом; или ако се помажемо тиме што се позивамо на генија, који треба да је узвишен изнад свих правила, чиме, уствари, признајемо да се правила не само пишу за глупаке, већ стварно и сама морају бити глупа.

Ако теорија ратне вештине не би могла стварно ништа више учинити но да потсећа на ове предмете, да изнесе потребу да се моралне величине у својој пуној вредности цене и узимају у обзир, она би тиме већ обухватила ово духовно царство, и утврђивањем ових гледишта она би унапред осудила свакога који би се пред њеним судом хтео правдати само физичким односом снага.

Али, ни с обзиром на сва остала такозвана правила, теорија не сме да остави моралне величине ван својих граница, јер се дејства физичких снага сасвим спајају са дејствима моралних, и не могу се издвајати неким хемиским процесом као метална легура. Код сваког

правила, које се односи на физичке снаге, теорија мора имати пред очима учешће које при томе могу имати моралне величине, ако неће да се залети у категоричке поставке које су час сувише плашљиве и скучене, а час сувише охоле и обимне. Чак и теорије без икаквих духовних мотива морале су, несвесне тога, залазити у ово духовно царство, јер се не може, напр., ниједна победа бар донекле објаснити, у погледу дејства, ако се не узму у обзир морални утисци. Тако је и већина чињеница, којима се бавимо у овој књизи, састављена пола из физичких, пола из моралних узрока и дејстава, и рекло би се: физички изгледају скоро само као дрвене држаље, док су морални узроци и дејства племенити метал, оно право оштро, блиставо оружје.

Најбоље се доказује вредност моралних величина уопште, и износи њихов често невероватан утицај, помоћу историје; и то је најплеменитија и првокласна храна коју војсковођин дух извлачи из ње. Уз то треба приметити да ово семе мудрости, које треба да оплоди душу, не дају толико демонстрације, критичка испитивања и учене расправе, колико осећања, укупни утисци и поједине светле искре духа.

Могли бисмо претрести главне моралне појаве у рату и са брижљивошћу вредног доцента покушати да утврдимо шта се о свакој може изнети добро или рђаво. Али, пошто се човек код ове методе исувише губи у обичним фразама и свакодневним стварима, док правог духа брзо нестаје у анализи, то се неприметно долази дотле, да се препричавају ствари које сваки зна. Зато претпостављамо да овде још више него иначе останемо непотпуни и у границама одломака задовољавајући се тиме што смо уопште скренули пажњу на важност ствари и обележили оно духовно што влада у свима схватањима ове књиге.

Глава четврта

ГЛАВНЕ МОРАЛНЕ СНАГЕ

То су: војсковођин таленат, ратничка врлина војске и њен народни дух. Која од ових ствари има више вредности, нико, углавном, не може одредити, јер је већ тешко само по себи изрећи ма шта о њиховој величини, а још теже одмерити величину једне према другој. Најбоље је ниједну не потцењивати, чему је наклоњен људски суд у својој нешто ћудљивој несталности. Боље је навести довољне историске доказе за несумњиви утицај ове три ствари.

Међутим, истина је да су у новије време скоро све војске европских држава достигле исту тачку унутрашње спреме и обуке и да се ратовање, да се послужимо филозофским изразом, тако природно развило, поставши при томе неком врстом методике, коју примењују скоро све војске, да се не може више рачунати ни од стране војсковођа на

примену нарочитих вештина у ужем смислу (као што је, напр., коси борбени поредак Фридриха II). Не може се, дакле, спорити, да, како ствари сада стоје, народном духу и ратном искуству војске, преостаје утолико веће поље могућности. Дуг период мира могао би ово опет да измени.

Народни дух у војсци (одушевљење, слепа ревност, вера у победу, убеђење) најјаче се изражава у планинском ратовању, где је сваки остављен само себи, све до појединог војника. Већ и зато су планине за оружани народ најбоља војишта.

Ванредна извежбаност војске и прекаљена храброст која јединице спаја као да су изливене из једног комада, најбоље долазе до израза у широкој равници.

Таленат војсковође има највише могућности да се покаже на испресецаном и брежуљкастом земљишту. У планини он је премало господар над појединим деловима и управљање овима надмашује његове снаге; у широкој равници оно је опет просто и не исирпљује те његове снаге.

Сходно овим несумњивим једнаким природама ствари и људи требало би да буду састављени сви планови операција.

ГлавА ПЕТА

РАТНИЧКА ВРЛИНА ВОЈСКЕ

Она се по питању ратне сврхе разликује од просте храбости, а још више од одушевљења. Храброст је, истина, потребан састојак њен, али како она, иначе природна особина човека, код ратника као јединке у војсци може настати и из навике и вежбањем, тако она мора код њега да има другојачији правац него код осталих људи. Она мора да изгуби нагон ка необузданим поступцима и изливима снаге који јој је својствен код појединца, и мора да се потчини захтевима вишега реда: послушности, поретку, правилу и методи. Одушевљење за саму ствар даје ратничкој врлини неке војске живота и ватренији дух, али није неопходан саставни део.

Рат је нарочит одређен рад (и ма како да се посматра уопште, па и ако би у њему учествовали сви способни људи неког народа, он би ипак увек остао то), различан и одвојен од других послова који испуњују човечији живот. — Бити пројект духовном суштином тога посла, у себи вежбати, будити и прикупљати снаге које су у њему потребне, посао потпуно схватити разумом, вежбањем стечи сигурност и лакоћу у њему, сав се удубити у њу, од човека претворити се у улогу која нам је ту одређена — то је ратничка врлина војске изражена у појединцу.

Ма како брижљиво израженог грађанина и војника замислили у једном истом појединцу, ма колико национализоване замислили ратове

и ма како их у том смислу замислили супротним онима из доба кондотијера — никад се неће моћи укинути индивидуалност тога рада; и кад се то не може, онда ће увек они људи који се њиме баве, и докледог се њиме баве, себе сматрати неком врстом повезане заједнице; по њеним се правилима, законима и обичајима ратнички дух првенствено установљава. И тако ће уствари и бити. И при најкатегоричнијој склоности да се рат посматра са највише тачке гледишта, не би се имало нимало права гледати са потцењивањем на овај организовани дух војничке заједнице (*esprit de corps*) који се, више или мање, може и мора налазити у свакој војсци. Овај дух даје ономе што називамо ратничком врлином војске, такрећи, средство што спаја природне сile, које у њој делују. Уз овај дух војничке заједнице лакше пријањају кристали ратничке врлине.

Кад нека војска усрд ватре и пустошења сачува своју унутрашњу везу, кад никад није жртва неоснованог страха, него и онда када за њу има разлога, борећи се отступа само корак по корак свесна и поносна на своје победе; па чак и у нереду после пораза не губи снагу послушности ни поштовање, ни поверење према својим старешинама, — војска, чије су физичке снаге очврсле као мишићи код атлета услед оскудице и напора, а она те напоре сматра као средство за победу, а не као неко проклетство које је пало на њене заставе — и која се најпосле на све ове врлине потстиче вером у једну једину идеју — част оружја — онда таква војска дише моралом и духом правих ратника.

Једна војска може се одлично тући као Вандејци и постићи велике успехе као Швајцарци, Американци и Шпанци, а ипак не развити ове ратничке врлине; може се постићи пун успех чак и на челу сталних војски, као Евгеније и Малборо, а не уживати њихову нарочиту приврженост. Зато не треба рећи да се без ратничке врлине не може замислити један срећан рат, и ми на то скрећемо нарочиту пажњу, да бисмо појам, који овде износимо, више индивидуалисали, да се мисли не би изгубиле у општим појмовима и да се не помисли да је ратничка врлина на крају крајева све и сва. То није тако. Ратничка врлина неке војске појављује се као одређена морална снага, без које се рат ипак да замислити, чији се утицај, дакле, може проценити као оруђе, средство, чија се снага може прорачунати.

Пошто смо ратничку врлину овако окарактерисали, покушаћемо да изнесемо шта се може рећи о њеном утицају и о начину да се он искористи.

Ратничка врлина је за поједине делове војске свуда оно, што је геније војсковође за целину. Војсковођа може да управља само целином, а не сваким појединим делом, а где он не може да води део, ту ратнички дух мора да постане вођа. Војсковођа се бира по томе колико су на гласу његове одличне особине, а виши команданти великих јединица после бриљивих испита. Али овај испит постаје све незнатнији што се више иде ка низним командним положајима и у тој мери смемо мање и да рачунамо на индивидуалне способности; а уколико ових нема, треба да их надокнади ратничка врлина. Ту улогу и играју

природне особине народа спремног за рат, а то су: храброст, окретност, прекаљеност и одушевљење. Ове особине могу, дакле, заменити ратнички дух и обратно, а из тога излази ово:

1. — Ратничка врлина је својствена само сталним војскама; она је њима највише и потребна. Код народних војски и у рату је замењују природне особине које се тада брже развијају.

2. — Сталне војске у борби против сталних војски могу пре без ње, него сталне војске против народних војски, јер су у овом случају снаге више подељене, а делови више остављени сами себи. Али онде где се војска може држати на окупу, ту геније војсковође заузима више место и надокнађује оно чега нема у духу војске. Уопште, ратничка врлина постаје утолико потребнија, уколико боиште и друге околности рат више компликују и растурају снаге.

Једина поука која се може извући из ових истина, јесте та, да рат треба што простије организовати, ако војсци недостаје ова унутрашња снага или да се удвостручи старање за ѡстале ратне чиниоце и да се не очекује можда само од пуког назива „сталне војске“ оно, што само може да учини стварна вредност.

Ратничка врлина неке војске је, дакле, једна од најважнијих моралних снага у рату, и где ње није било, видимо или да је замењује нека друга снага, као што надмоћна величина војсковође замењује одушевљење народа, или налазимо дејства која не одговарају уложеним напорима. — Колико је много великих дела већ учинио овај дух, ова солидност војске, ово оплемењивање руде до сјајнога метала — видимо код Македонаца под Александром Великим, код римских легија под Цезаром, код шпанске пешадије под Александром Фарнезе, код Швеђана под Густавом Адолфом и Карлом XII, код Пруса под Фридрихом Великим и код Француза под Бонапартом. Морали бисмо намерно затворити очи пред свима историским доказима, ако не бисмо хтели признати да су изванредни успеси ових војсковођа и њихова величина у најтежим ситуацијама били могући само са једном морално тако јаком војском.

Овај дух може потицати само из два извора, а ови га могу само заједнички створити. Први изврј је низ ратова и срећних успеха, а други је делатност војске, повећана често до највећег напрезања. Само ту ратник упознаје своје снаге. Што је више војсковођа навикао да захтева од својих војника, то је сигурнији да ће се његовим захтевима удовољити. Војник се исто толико поноси савладаним тегобама колико и претрпљеним опасностима. Само на тлу сталног рада и напрезања успева, дакле, ова клица, али и то само на сунцу победе. Је ли се клица једном развила у снажно дрво, одоловаће највећим бурјама несреће и пораза, па чак и млитавој непокретности мира. Бар за извесно време. Ова клица може, дакле, да никне само у рату и под великим војсковођама, али трајати може, бар кроз неколико колена, па и под осредњим војсковођама и кроз подужа раздобља мира.

Са овим проширеним и оплемењеним осећањем заједнице једне трупе прекаљене и покривене ожиљцима не треба упоредити самосвест

и сујету сталних војски, које одржава на окупу само лепак службених и стројевих правила. Извесна дубока озбиљност и строга дисциплина могу дуже одржати ратничку врлину неке трупе, али је не стварају; оне зато увек имају своју вредност, али их не треба прецењивати. Ред, вештина, добра воља, па и известан понос и одлично расположење, то су особине војске, васпитане у миру, особине које се морају ценити, али које немају никакве самосталности. Целина држи целину, и као код стакла, када се пребразо охлади, једна једина пукотина раздроби целу масу. Нарочито при првој несрећи и најбоље расположење на свету преобраћа се исувише лако у малодушност и, могло би се рећи, у иеку врсту разметања страхом: у оно француско sauve qui peut.¹⁾) Таква војска у стању је да створи нешто само кроз свог војсковођу, а не сама собом. Ну треба водити двоструком опрезношћу док снага постепено, победама и напорима, не дорасте за тешки окlop и мач. Треба се, dakле, чувати бркања духа у војсци са њеним расположењем.

Глава шеста

СМЕЛОСТ

Које место и коју улогу заузима смелост у динамичном систему снага, где је она противтежа обазривости и опрези — о томе смо говорили у глави о сигурности успеха, да бисмо тиме показали како теорија нема никаквог права ограничавати је позивајући се на своју законодавну улогу.

Али ову племениту снагу полета, којом се човечја душа уздиже изнад најстрашнијих опасности, треба у рату сматрати и посебним активним принципом. Заиста, у којој би области људске делатности смелост требало да има право грађанства, ако не у рату!

Она је од возара и добошара па све до војсковође најплеменија врлина, прави челик који оружју даје његову оштрину и његов сјај.

Признајмо само: она има у рату штавише и своја првенствена права. Преко резултата, који се добија прорачуном простора, времена и количина, мора се њој допустити и известан удео, који она увек извлачи из слабости других, где год се покаже надмоћна. Она је, dakле, истински стваралачка снага. Ово чак ни филозофски није тешко доказати. Чим смелост наиђе на малодушност, она за себе има неминовно вероватност да ће успети, јер је малодушност сама већ по себи изгубљена равнотежа. Само тамо где смелост наиђе на разумну опрезност, која је, могло би се казати, исто тако смела, а у сваком случају исто

¹⁾ Нека се спасава ко може. — Прим. ред

толико снажна и јака као и она, смелост мора бити на штети; али то су већ ретки случајеви. У читавој гомили опрезних људи знатна већина њих опрезна је из малодушности.

Код великих војних маса смелост је снага чија јака израженост никад не може бити на штету других снага, јер је велика маса оквирима и костуром бојног поретка и службе везана за вишу вољу, те је води туђа мисао. Овде смелост остаје само опруга увек запета за окидање.

Што више идемо навише по старешинским положајима, то постаје потребније да се смелости пријудри мисаони дух, како она не би била бесциљна, како не би била слепи удар страсти; јер је тамо све мање у питању лично пожртвовање, а све се више за то везује опстанак других и добро једне велике целине. Оно, дакле, што код масе регулише дисциплина, поставши другом природом, то код старешине мора да регулише мишљење, и ту већ смелост у неком поједином акту лако може да постане погрешком. Али, ипак, то остаје лепа погрешка, која се не посматрати као свака друга грешка. Благо војсци у којој често у невреме избија смелост; она ту бујно расте, па је и знак плодног земљишта. Чак и луду смелост, тј. смелост без икаква циља, не треба посматрати са потцењивањем; у основи то је иста душевна снага, само испољена без икакве духовне сарадње, као нека врста страсти. Само тамо где се смелост усротиви послушности, где са омаловажавањем напушта вишу вољу, ту ваља с њом поступити као с опасним злом, не због ње саме, већ због непослушности, јер у рату није ништа прече од послушности.

Да се у рату при једнаком степену разборитости хиљаду пута више ствари упропашћује плашљивошћу неголи смелошћу, само то треба да кажемо, па да будемо сигурни да ће се читаоци сложити с нама.

Управо, постојање неке разумне сврхе требало би да олакша смелост, дакле, да је стварно смањи, — па ипак је баш обрнуто.

Појава јасне мисли, а поготово духовна надмоћност, одузима свима душевним снагама велики део њихове моћи. Зато смелост постаје све ређа што је виши чин старешине; јер и кад разборитост и памет не би расле са чиновима, то се ипак старешинама на њиховим различитим положајима споља тако много и јако на међу објективне величине, околности и спољни обзир да их све то тим више спутава, уколико мање одговара њиховом личном схватању. То је у рату главна основа оног животног искуства сачуваног у француској пословици: *tel brille au second, qui s'èclipse au premier.*¹⁾ Готово сви генерали, које нам историја приказује као осредње или чак неодлучне војсковође, одликовали су се у низим чиновима својом смелошћу и одлучношћу.

Код оних мотива за известан смео поступак, који потичу пол притиском нужде, мора се правити разлика. Ова нужда има своје степене. Ако је близу, ако ратник, тежећи своме циљу, мора да се изложи

¹⁾ У слободном преводу: утолико јаче засијаће онај који је у почетку био у сенци. — Прим. ред.

великим опасностима да би умакао другим исто тако великим опасностима, онда се можемо дивити само још одлучности која, међутим, та-које има своју вредност. Ако неки младић, да би показао своју вештину као јахач, прескочи дубоку провалију, онда је он смео; ако учини исти скок, гоњен четом јаничара који секу главе, онда је само одлучан. Али што је нужда даље од поступка, што је већи број околности о којима разум мора да просуђује како би их упознао, то ће мање она нашкодити смелости. Када је Фридрих Велики 1756. г. сматрао рат за неизбежан и могао избећи своју пропаст само тако, ако предухитри своје непријатеље, онда је било нужно да он сам отпочне рат, али у исто време заиста и врло смело; јер би се мало њих на његовом месту одлучили за то.

Ма да је стратегија само област војсковође, или команданата на највишим положајима, ипак за њу смелост свих других припадника војске претставља исто толико значајну ствар колико друге ратничке врлине. Са војском која је произашла из храбра народа и у којој је дух смелости увек негован, могу се предузимати сасвим друге ствари него са војском која се одвикла од ове ратничке врлине; зато смо је и поменули у вези са војском. Али прави је наш предмет војсковођина смелост, па ипак немамо много о томе да кажемо, пошто смо ову ратну врлину окарактерисали у општим цртама како смо најбоље знали.

Што је виши старешински положај, тим више преовлађују дух, разум и разборитост у раду, тим се више, -дакле, потискује смелост, која је душевна особина; зато је и налазимо тако ретко на највишим положајима, али утолико више је тада и достојна дивљења. Смелост коју води надмоћан дух обележје је јунака; ова смелост не састоји се у раду противу природе ствари, у грубој повреди закона вероватноће, већ у снажном помагању оног вишег рачуна, што га је геније, такт у расуђивању, муњевитом брзином и тек полуслесно решио, доносећи своју одлуку. Што смелост више даје крила духу и разборитости, тим даље стижу ови у своме лету, тим више шире њихов поглед, тим тачнији бива резултат; истина, увек само у томе смислу, ако су са већим циљевима скопчане и веће опасности. Обичан човек, да не говоримо о слабим и неодлучним људима, најпре ће још у фантазији, у својој соби, далеко од опасности и одговорности, доћи до тачна резултата, уколико је такав уопште и могућ без додира са стварношћу. Али, ако га одасвуд опколе опасности и одговорност, он губи преглед, а ако би му овај и остао захваљујући утицају других људи, онда би изгубио способност за одлучивање, јер му ту не може нико други помоћи.

Мислимо зато да се без смелости не може замислити ниједан одличан војсковођа, тј. да такав не може никад постати од човека коме није урођена ова душевна снага. Њу, дакле, сматрамо као први услов за једну такву каријеру. Друго је питање колико од ове урођене снаге, која се усавршава и модификује васпитањем и осталим животом, остаје када човек најзад достигне највећи положај. Уколико је још ова снага већа, утолико ће снажнији бити полет генија, утолико ће и лет бити виши. Ризик постаје све већи, али с њиме расте и циљ. Да ли смернице полазе од неке удаљене нужде са одређеним правцем

или теже завршном камену неке зграде, чији је нацрт дело честољубља, да ли ради Фридрих или Александар, то је за критичко посматрање скоро свеједно. Оно друго ће више дражити машту, јер је још смелије, а прво ће више задовољавати ум, јер има више унутрашње законитости.

Али сад се морамо сегити још једне важне околности.

Дух смелости може постојати у једној војсци било зато што се налази већ у народу или зато што је изграђен у једном срећном рату под смелим старешинама. У овом другом случају у почетку га неће бити.

У наша времена једва да има друго средство да се дух народа вaspita у овом смислу, сем самог рата, и то његовог смелог вођења. Само се ратом може сузбити оно душевно мекуштво, она тежња ка лагодности, које народ са појачаним благостањем и све живљим саобраћајем бацају на ниже.

Само ако се народни карактер и навикнутост на рат непрекидно узајамно подупиру, тад сме један народ да се нада јаком положају у политичком свету.

6

Глава седма

ИСТРАЈНОСТ

Читалац очекује да чује о угловима и линијама, а место ових грађана из научног света налази само људе из обичног живота, које среће свакога дана на улици. Па, ипак, писац се не може одлучити да иоле више зађе у математику, него што, по његовом мишљењу, залази сам његов предмет, а он се не плаши, ако би читалац према њему изражавао чуђење.

У рату, више но ма где у свету, појављују се ствари друкчије но што се замишљало, и оне изблиза изгледају друкчије него из даљине. Са колико мирноће може градитељ да гледа како му грађевина расте и како се слива са његовим нацртом! Лекар, ма да је много више изложен неодгонетним утицајима и случајностима него градитељ, ипак тачно познаје дејства и облике својих средстава. У рату, напротив, вођа једне велике целине налази се стално на таласима лажних и истинитих извештаја и грешака, које се чине из страха, немара и прењагљености, на таласима противности чији су узроци тачна или нетачна мишљења, зла воља, право или погрешно осећање дужности, лености или изнурености, на таласима случајности на које нико жив није помишљао. Укратко, он је изложен стотинама хиљада утисака, од којих већина има тенденцију да забрињује, а најмањи део да охрабрује. Дуго ратно искуство ствара такт, да се вредност ових појава брзо оцени; велика храброст и унутрашња отпорност одолевају им као стена

оимпреди и о је јакинајући да ће се ујаснијији тајца, који је хијечији ниједан од својих потхвата, и зато је истрајност у донетој одлуци, све док се не појаве најодлучнији противразлози, врло потребна противтежа. — Даље, у рату не постоји скоро ниједан славан подвиг који не би био извршен бескрајним напором, муком и тегобом; и како је овде слабост физичког и духовног човека увек готова на попуштање, опет само велика снага воље, изражена у истрајности, којој се диве и свет и потомство, може одвести циљу.

ГлавА ОСМА

БРОЈНА НАДМОЋНОСТ

Бројна надмоћност је у тактици и стратегији најопштији принцип победе; посматраћемо је овде као такву, и зато ћемо себи допустити ово разлагање.

Стратегија одређује тачку где ће бити бој, време када ће бити и снаге којима ће се борити; дакле, по овом тројаком опредељењу она има веома знатан утицај на исход боја. Када је тактика извела бој, када је резултат ту, био он победа или пораз, стратегија ће га употребити како најбоље одговара сврси рата. Овај ратни циљ је, наравно, често сувише удаљен и само у врло ретким случајевима врло близу. Низ других циљева потчињавају му се као средства. Ови циљеви, који су у исто време средства за више циљеве, у примени могу бити различите врсте; чак је и крајњи циљ, циљ целога рата, готово у сваком рату друкчији. Са овим стварима упознаваћемо се онолико, колико будемо упознавали поједине чињенице које оне додирују, и наша намера не може бити да овде пуним њиховим набрајањем обухватимо цео предмет, иако би то и било могуће. Остављамо, дакле, употребу боја засад на страну.

И оне ствари по којима стратегија има утицаја на исход боја, уколико га наређује (такорећи декретује), нису тако просте да би се могле обухватити једним јединим погледом. Одређујући време, место и снаге, стратегија то може учинити на разне начине, од којих сваки друкчије условљава бој како у погледу исхода, тако и у погледу успеха. И ово ћемо тек постепено увидети, наиме, кад будемо говорили о стварним чињеницама које ближе одређују примену на делу.

Ослободимо ли тако бој свих модификација, које по својој сврси и приликама из којих потиче може добити, одвојимо ли га најпосле од саме вредности трупа, јер ова претставља дату величину, онда остаје голи појам боја, тј. борба без облика у којој не разликујемо ништа друго до број бораца.

Овај ће број, према томе, одлучити о победи. Већ по мноштву апстракција које смо морали учинити да бисмо дошли до ове тачке,

види се да је бројна надмоћност у боју само један од чинилаца из којих се ствара победа, да је, дакле — сасвим далеко од тога, да би се бројном надмоћношћу добило све или чак и главно — можда тек врло мало тиме постигнуто, према томе да ли су околности, које садејствују, овакве или онакве.

Али надмоћност има своје степеновање, она се може замислiti два, три, четири, итд. пута већа, и свако ће схватити да она повећавајући се овако, мора све остало да савлада.

У овом погледу мора се признати да је бројна надмоћност најважнији фактор за резултат неког боја, само она мора бити довољно велика, да би са осталим околностима које садејствују одржала равнотежу. Непосредна последица тога јесте да се што је могуће већи број трупа у боју мора довести на отсудну тачку.

Биле ове трупе довољне или не, свакако се са те стране учинило све што су средства допуштала. То је прво начело у стратегији. Овако уопштено, како је овде изречено, оно би важило како за Грке и Персијанце, или за Енглезе и Марате, тако и за Французе и Немце. Али ми ћемо да гледамо само на наше европске ратне прилике, да бисмо при томе могли замислiti нешто одређеније.

У Европи су војске у погледу наоружања, организације и извежбаности сваке врсте, једна другој много сличније; постоји само још наизменично разлика у ратничкој врлини војске и таленту војсковође. Прегледамо ли историју ратова новије Европе, нећемо наћи ниједан пример једног Маратона.

Фридрих Велики тукао је код Лојтена са 30.000 људи 80.000 Аустријанаца, а код Росбаха са 25.000 људи неких 50.000 савезника. Али, то су и једини примери победе добијене против двапута и више од двапута јачег непријатеља. Карла XII у бици код Нарве не можемо навести као згодан пример. Руси су се тада једва могли сматрати за Европљане, а и саме главне околности ове битке врло су мало познате. Бонапарта је код Дрездена имао 120.000 људи противу 220.000, дакле, ни два пута мање. Фридрих Велики код Колина није успео са 30.000 људи противу 50.000 Аустријанаца, а ни Бонапарта у очајној бици код Лајпцига, где је имао 160.000 људи противу 280.000, где, дакле, надмоћност није ни издалека била двострука.

Из овога заиста излази да је у данашњој Европи и најдаровитијем војсковођи врло тешко извојевати победу над двоструком непријатељском снагом. А када видимо толику превагу двоструке надмоћности противу највећих војсковођа, не смео сумњати да ће у обичним случајевима код великих и малих бојева знатна надмоћност, која ипак не треба да пређе двоструку, бити довољна да обезбеди победу, ма како биле непогодне друге околности. Истина, може се замислiti теснац, где ни десет пута већа снага не би била довољна да га савлада, али у таквом случају о боју не може уопште више ни бити говора.

Мислимо, дакле, да је баш у нашим приликама, као и у свима сличним, главна ствар у јачини на отсудној тачки, и да је то у великој већини случајева управо најважније од свега. Јачина на отсудној тачки зависи од апсолутне јачине војске и од умешности при употреби.

Прво правило било би, дакле, поћи у рат са војском што је могуће јачом. То сувише звучи као нека обична ствар, али уствари није тако.

Да бисмо доказали како се дуго времена јачина оружаних снага није никако сматрала као главна ствар, треба само да приметимо да се у већини, па чак и у оширенijim историјама ратова XVIII века, јачина војски или никако не наводи или се спомиње само узгред, и да се никад на то не положе нарочита важност. Темпелхоф у својој Историји Седмогодишињег рата најранији је писац који наводи јачину војски редовно, али ипак само површно.

Чак и Масенбах у својим доста критичким разматрањима о пруским ратовима 1793 и 1794 г. у Вогезима говори много о брдима, долинама, путевима и стазама, али ни речи не каже о обостраној јачини.

Други доказ је у чудној идеји, која се појавила у главама неких писаца — критичара, по којој постоји извесна јачина војске која је најбоља, нека нормална јачина, док би бројно веће оружане снаге више сметале неко користиле.¹⁾

Најпосле, има много примера где се све употребљиве оружане снаге у рату или у бици нису стварно употребиле, јер се није веровало у важност бројне надмоћности, која јој припада по природи ствари.

Ако смо чврсто убеђени да се знатном надмоћношћу може постићи све, ово јасно уверење мора деловати на спремање за рат; да се, наиме, појавимо са што је могуће више снага, па или да сами добијемо надмоћност, или да бар спречимо непријатељску. Толико о апсолутној снази, са којом се мора почети рат.

Меру за ове апсолутне снаге одређује влада, и ма да овим одређивањем већ почиње права ратна делатност и ма да је то одређивање њен сасвим битан стратегиски део, ипак ће у већини случајева војсковођа, који у рату има да води ову оружану снагу, њену апсолутну снагу морати да сматра као дату, било да он није имао никаквог удела при њеном одређивању, било да су околности спречиле да јој се да довољна јачина.

Остаје, дакле, само да се вештом употребом створи релативна надмоћност на отсудној тачки, и тамо где се није могла постићи апсолутна.

Као главна ствар овде се појављује прорачун простора и времена, и ово је дало повода да се у стратегији овај предмет сматрао као нешто што обухвата скоро целокупну употребу оружаних снага. Штавише, ишло се у стратегији и тактици чак дотле да се великим војсковођама приписивао за то нарочит унутрашњи орган.

Али, ова сразмера односа у простору и времену, иако је свуда основа и, такорећи, најушни хлеб стратегије, није ипак оно најтеже, нити оно што највише одлучује.

Ако историју ратова прегледамо непристрасним очима, наћи ћемо да су случајеви, где су заиста погрешке у томе рачуну биле узроком

¹⁾ Темпелхоф и Монталамбер падају нам прво на памет. Темпелхоф на једном месту свог првог дела, страна 148, Монталамбер у својој кореспонденцији приликом разматрања руског операцијског плана за 1795 годину. -- Прим. писца.

знатних губитака, бар у стратегији веома ретки. Али, ако појам веште комбинације простора и времена треба да препрезентује све оне случајеве где је одличан и енергичан војсковођа брзим покретима, једном истом војском, тукао више противника (Фридрих Велики, Бонапарта), онда се бескорисно збуњујемо конвенционалним речима. За јасноћу и плодност идеја неопходно је да се ствари увек називају правим именом.

Правилна оцена њихових противника (Дауна, Шварценберга), ризиковање да оставе према њима неко време само незнатне оружане снаге, енергија усилених маршева, државост брзих напада, појачана активност коју велике душе стичу у тренутку опасности — то су разлози таквих победа, — а какве везе имају ови разлози са способношћу да се правилно упореде две тако просте ствари као што су простор и време!

Али чак и она рикошетирајућа игра снага, где победа код Росбаха и Монмираја дају полет за победе код Лојтена и Монтроа, у коју су велике војсковође у дефанзиви чешће имале поверења, ипак је, ако ћемо бити тачни и јасни, врло ретка ствар у историји.

Много чешће релативна надмоћност, тј. вешто вођење надмоћних оружаних снага ка решавајућој тачки има свог основа у правилној оцени ових чињеница и у подесном усмеравању које добију снаге услед тога од самог почетка; у одлучности која је потребна да се напусти неважно у корист онога што је важно, тј. да се снаге држе претежно концентрисано. У томе су особито карактеристични Фридрих Велики и Бонапарт.

Мислимо да смо овде бројној надмоћности опет дали ону важност која јој припада; она треба да се сматра као основна идеја и да се свуда на првом месту и према могућностима остварује.

Било би, међутим, потпуно неразумевање нашег разлагања, кад бисмо је зато сматрали неопходним условом за победу; напротив, резултат тога разлагања не показује ништа друго до вредност коју треба полагати у јачину оружане снаге у боју. Ако се ова јачина направи што је могуће већом, онда је начело доволно узето у обзир, и само поглед на укупне прилике одлучује да ли се због недовољне оружане снаге бој сме избећи или не.

Глава девета

ИЗНЕНАЂЕЊЕ

Већ из предмета у ранијој глави, из опште тежње за релативном надмоћношћу, излази друга тежња која, следствено, мора бити исто тако општа, то је изненађење непријатеља. Оно је више или мање основа за све потхвате, јер се без њега, уствари, не може ни замислити надмоћност на отсудној тачки.

Изненађење постаје, дакле, средство за надмоћност, али га, осим тога, треба сматрати и самосталним принципом, наиме због његовог духовног утицаја. Где оно у великој мери успе, последице су забуна и поколебана храброст код противника; а како ове повећавају успех, за то има доста и великих и малих примера. Овде није, дакле, реч о правом препаду, који спада у напад, већ о тежњи да се противник изненади извесним мерама уопште, а нарочито поделом снага; то се пак исто тако може замислiti и код одbrane, и нарочито је врло важна ствар у тактичкој одбрани.

Кажемо: изненађење је без изузетка основа свих потхвата, само у врло различитим степенима, према природи потхвата и других околности.

Ова се разлика појављује већ код особина војске, војсковође, па чак и владе дотичне земље.

Тајност и брзина су два чиниоца овог производа и оба претпостављају код владе и војсковође велику енергију, а код војске велику озбиљност у служби. Са лабавошћу и млитавим начелима узалудно је рачунати на изненађење. Али, ма како општа и заиста неопходна била ова тежња, и ма како било тачно да она никад неће остати без дејства, ипак је исто тако истина да она ретко успева савршено и да то лежи у природи саме ствари. Погрешна би, дакле, била помисао кад би се веровало, да у првом реду овим средством можемо у рату много постићи. По идеји оно нам се веома свиђа, али у извршењу оно већином запиње, због трења целе машине.

У тактици се дешава изненађење много чешће, то опет из сасвим природног узрока, што су, наиме, време и простор мањи. Зато ће се изненађење у стратегији и извести тим згодније, уколико су мере ближе области тактике, а тим теже што се више приближују области политике.

Припреме за рат трају обично више месеци, концентрација војске на главним тачкама развоја захтева већином устројавање магацина и депоа и велике покrete, чији се правац може наслутити доста рано.

Стога је веома ретко да нека држава другу изненади ратом или правцем својих снага у ширем смислу. У 17 и 18 веку, кад се рат много кретао око опсада, постојала је свестрана тежња, па и сасвим нарочито важно поглавље у ратној вештини у том да се неко утврђено место изненада опколи, па и то је успевало само ретко.

Напротив, код ствари које се могу десити само у току једног дана, може се изненађење много пре замислiti, зато често и није тако тешко престижи непријатеља једним маршем и тиме заузети неки положај, неку тачку у области, пут итд. Само је јасно, што изненађење у овом погледу добија у лакоћи, оно губи у своме дејству, као што ово дејство у обрнутом правцу стално расте. Ко мисли да се на такво изненађење у малом може често надовезати нешто велико, напр., добитак битке, заузимање неког важног магацина — тај верује у нешто што се свакако може лепо замислiti, али што историја не потврђује. Јер, укупно узев, врло мало има примера да је из таквих изненађења про-

изашло нешто велико, из чега би се са правом могло закључити о тешкотицама које се ту налазе.

Онај, додуше, који се обраћа историји у таквим стварима, не сме се држати извесних парадних примера из историске критике, њених сентенција и уображених терминологија, већ мора имати у виду саму чињеницу. Постоји, напр., један дан у шлеском походу од 1761 г. који је у овом погледу постао донекле чувен. То је 22. јула када је Фридрих Велики престигао генерала Лаудона у маршу за Носен код Најсе, чиме је, како се каже, онемогућено сједињење аустријске и руске армије у Горњој Шлезији, па је Фридрих добио у времену четири недеље. Ко овај догађај опширно прочита код главних историчара и размишља непристрасно, он неће никада у овом покрету 22. јула наћи тај значај, нити ће уопште у целом излагању које је по овој ствари прешло у моду, наћи друго до противречности, а у покретима Лаудоновим у овој славној доба маневровања и много безразложних ствари. А како би човек, тежећи за истином и јасним убеђењем, могао уважити овакав историски доказ!

Када се од принципа изненађења у току једнога рата очекују велика дејства, мисли се на врло велику активност, брзе одлуке и на усилјене маршеве који ће бити средства за то; али да ове ствари, и тамо где их има у великој мери, не пружају увек намеравано дејство, то видимо по примерима двају војсковођа, који заиста могу да важе као највећи виртуози у томе — Фридриха Великог и Бонапарте. Први, напавши у јулу 1760. г. онако изненада из правца Бауцена на Ласија, окренувши се према Дрездену, целим овим интермецијом није постигао ништа. Штавише, његова се ситуација тиме знатно погоршала, јер је Глац, међутим, пао.

Године 1813. Бонапарта се у два маха, из правца Дрездена, изненада окренуо против Блихера, а да и не говоримо о његовом упаду из Горње Лужице у Чешку, и оба пута сасвим без очекиваног дејства. То су били удари у ваздух, који су га стали само времена и снаге, а код Дрездена могли бити и врло опасни.

Изненађење са великим успехом не потиче, дакле, ни у овој области само из активности, снаге и одлучности у вођењу, него мора бити потпомогнуто другим околностима. Нећемо овај успех никако оспоравати, већ га само везујемо за потребу погодних услова, који се, међутим, не налазе тако често, а које војсковођа ретко може да створи сам.

Баш поменуте војсковође пружају сваки по један згодан пример за ово. Најпре Бонапарта, својим славним подвигом противу Блихерове армије 1814. г., када се ова, одвојена од главне армије, кретала низ Марну. Изненадни дводневни покрет не би могао дати веће резултате. Блихерова армија, раззвучена на три дана марша, тучена је по појединачним деловима и претрпела губитке који су били равни изгубљеној великој бици. То је било чисто дејство изненађења, јер би Блихер, да је веровао у тако близку могућност Бонапартиног напада, организовао свој марш сасвим другачије. На ову Блихерову грешку надовезао се успех. Бонапарта, истина, није познавао ове околности и тако је за њега то био срећан случај који се ту умешао.

Исто је тако са битком код Лигница 1760. г. Фридрих Велики добио је ову лепу битку, јер је ноћу опет променио свој положај који је тек био заузео; тиме је Лаудон потпуно изненађен и резултат је био да је изгубио 70 топова и 10.000 људи. Ма да је Фридрих Велики у ово време био усвојио начело да се много креће у свима правцима да би тиме онемогућио битку, или бар пореметио непријатељеве планове — то се, ипак, промена положаја ноћу 14/15 није извршила баш са том намером, већ, као што и сам краљ каже, зато што му се положај од 14 није свидео. И овде је, дакле, случај играо велику улогу. Да није постојала веза између напада, ноћне промене положаја и не-приступачног земљишта, успех не би био исти.

И у вишеј и највишеј области стратегије има неколико примера изненађења богатих последицама. Потсетићемо само на сјајне походе Великог Курфирста против Швеђана од Франачке до Помераније и од Марке до Прегела, на рат 1757 и на чувени Бонапартин прелаз преко Алпа 1800 године. Овде је једна војска капитулацијом предала цело своје војиште, а 1757 мало је требало да једна друга војска преда и војиште и саму себе. Најпосле, може се као пример потпуно неочекиваног рата навести упад Фридриха Великог у Шлеску. Успеси су овде свуда велики и јаки. Али таквих појава има у историји врло мало, ако се наиме са њима не поброја случајеви кад нека држава, услед неактивности и неенергичности (1756 Саксонија, а 1812 Русија) није била готова са својим припремама за рат. (Biblio Jugoslavie - 5550)

Остало нам је још једна примедба, која се тиче суштине ствари. Само онај може изненадити који другоме прописује закон, а закон прописује онај ко је у праву. Ако противника изненадимо наопаком мером, онда ћемо место добрих последица можда имати да сносимо један осетан неуспех; у сваком случају непријатељ тада треба мало да хаје за наше изненађење, јер у нашој погрешци налази средства да зло одбије. Пошто се у нападу налази много више позитивних поступака него у одбрани, то је и изненађење природније са нападачеве стране, али, као што ћемо касније видети, не искључиво. Могу се сусрести узајамна изненађења нападача и бранионаца, а тада би морао имати право онај који је ствар боље погодио.

Тако би требало да буде, али се практичан живот не држи тако тачно ове линије, и то из једног простог разлога. Духовни потреси, који собом доносе изненађење, преокрећу ономе старешини који се њима користи често најгору ситуацију у добру, а његовом противнику не допуштају да дође до честитог решења. Више но ма где имамо овде у виду не само највише старешине, већ и сваког појединца, јер дејство изненађења има особину да јединство целине јако поремети, тако да се при томе лако истакне свака поједина индивидуалност.

Овде много зависи од општег односа у коме се, једне према другој, налазе обе зараћене стране. Ако је једна страна општом моралном надмоћношћу способна да обесхрабри и претекне другу, она ће се изненађењем моћи послужити са више успеха и обраће добре плодове чак и тамо где би управо требало да пропадне.

Глава десета

ЛУКАВСТВО

Лукавство претпоставља скривену намеру и супротно је правом, простом, тј. непосредном поступку, као што досетка стоји према непосредном доказу. Зато оно нема ничег заједничког са средствима наговарања, интереса и насиља, али има много заједничког са обманом, јер ова исто тако скрива своју намеру. Лукавство је чак само по себи обмана, кад је свршило свој посао, али се ипак разликује од оног што се обично тако назива, тиме што реч не гази непосредно. Лукав човек пушта онога, кога хоће да превари, да сам греши, док му те грешке, стичући се најпосле у једно дејство, изненада пред његовим очима не измене суштину ствари. Зато се може рећи: као што је досетка опсена идејама и претставама, тако је лукавство опсена поступцима.

На први поглед чини се да није било неоправдано што је стратегија своје име добила од лукавства, и да упркос свима правим и привидним променама које је велики склоп рата претрпео од доба Грка, ово име ипак још увек указује на њену праву природу.

Ако се извршење насиљног удара, тј. сами бојеви препусте тактици, а стратегија сматра као вештина, да би се моћ за то употребила са умешношћу, онда се чини да осим душевних снага, као што су жарко частољубље, које стално гони напред као нека опруга, и јака воља која тешко уступа, итд., нема ниједне субјективне природне особине тако погодне да управља стратегиским послом и да га оживљава, као што је лукавство. Већ општа потреба за изненађењем, о којој смо говорили у прошлoj глави, упућује на то, јер се у основи сваког изненађења налази извесна, макар и незнатна, мера лукавства.

Али, ма колико да човек осећа, такорећи, потребу да види како се војсковође у рату надмећу у подмуклом деловању, окретности и лукавству, ипак се мора признати да се ове особине у историји мало показују и да су се ретко могле пробити кроз масу околности и разних односа.

Разлог је за то доста јасан и, углавном, своди се на исто као и предмет у претходној глави.

Стратегија не зна ни за какав други рад до за одређивање бојева и мерâ које се односе на њих. Она не зна за поступке који се састоје у голим речима, тј. у изразима, објашњењима итд., као што је иначе

у животу. А баш овим средствима, која много не стају, лукав човек првенствено обмањује.

Оно чега у рату има сличног, као што су привидни пројекти и заповести, лажни извештаји намерно дотурени непријатељу итд., за стратегиско поље рада је обично тако слабог дејства да се може употребити само у појединим приликама које се нуде саме од себе, те се не може сматрати као слободан поступак онога који жели да обмане.

Али радње, као што је организација борбеног поретка, извршити до те мере, да би на непријатеља учиниле утисак, то тражи већ знатан утрошак времена и снага, и то тим више што је ствар обимнија. Пошто за ово обично неће толико да се жртвује, то су такозване демонстрације у стратегији у најмањем броју случајева од жељеног дејства. Заиста је опасно употребити знатније снаге за дуже време само за привидно дејство, јер увек постоји опасност да то буде узалуд и да ове снаге тада недостају на отсудном месту.

Војсковођа у рату осећа увек ову сушту истину, и зато га проплази воља за лукаво покретљиву игру. Сушта збиља нужности већином толико задире у непосредне поступке, да за ону игру не остаје нимало места. Једном речи: фигурама на стратегиској шаховској табли недостаје окретност, која чини елеменат лукавства и препредености.

Изводимо овај закључак: тачан и правилан поглед нужнија и кориснија је особина војсковође, него лукавство, ма да и ово неће шкодити, ако није на штету потребних душевних особина, што је, међутим, и сувише чест случај.

Али, што су слабије снаге, које су потчињене стратегиском руководству, тим ће вођење бити приступачније лукастvu, тако да се сасвим слабом и малом, за кога није довољна више ни опреза ни мудрост, на оној тачки где изгледа да га оставља сва вештина, лукавство намеће као последња помоћ. Што је његова ситуација безизлазнија, што се више сабија све у један једини очајнички удар, утолико ће радије његовој смелости ступити у помоћ лукавство. Напуштајући свако даље рачунање, ослобођени сваке доцније одмазде, могу смелост и лукавство једно друго да уздижу и да тако једва приметну искру наде сконцентришу на једну једину тачку, у једну једину зраку, која је још у стању да запали.

Глава једанаеста

ПРИКУПЉАЊЕ СНАГА У ПРОСТОРУ

Најбоља стратегија је: увек бити врло јак, пре свега у целини, а потом на отсудној тачки. Зато осим напора који ствара снаге, и који не потиче увек од војсковође, нема вишег закона за стратегију него: своје снаге држати сконцентрисано. Ништа не треба одвајати од главне масе, што не би тражила неопходна сврха. Овог се критеријума чврсто држимо и сматрамо га за поузданог вођу. Постепено ћемо упо-

знати и оправдане разлоге за поделу снага. Тада ћемо видети и то да ово начело не може имати у сваком рату исте опште последице, већ да се ове мењају према циљу и средствима.

Звучи невероватно, па ипак се сто пута дододило, да су оружане снаге дељене и раздвајане само по мутном осећању традиционалног начина рада, не знајући јасно зашто.

Ако се концентрација целокупне оружане снаге призна као норма, а свако дељење и цепање као оступање које се мора мотивисати, онда ће се сасвим не само избеги она глупост, већ ће се онемогућити и многи погрешан разлог за цепање снага.

Глава дванаеста

СЈЕДИЊЕЊЕ СНАГА ПО ВРЕМЕНУ

Овде имамо посла са појмом, који, тамо где се уствари појави у животу, условљава ширење разних илузија; зато нам је потребно јасна дефиниција и јасно излагање мисли, те се надамо да ће нам се опет допустити једна мала анализа.

Рат је сукоб супротних снага из чега само по себи излази да јача слабију не само уништава, већ да је и у свом правцу са собом помера. Ово не допушта, уствари, никакво постепено (сукцесивно) дејство снага, већ једновремена употреба свих снага, одређених за сукоб, мора бити један од основних закона рата.

И заиста је то тако, али само дотле, док борба заиста личи на механички удар; али где се ова састоји из трајног обостраног дејства уништавајућих сила, ту се мора, свакако, замислiti постепено дејство снага. Ово је случај у тактици, углавном, зато, што је пушчана ватра главна основа целе тактике, али и из других разлога. Ако се у борби ватреним оружјем употребе 1.000 људи против 500, то величина њихових губитака претставља сразмер величина непријатељских и својих снага. 1.000 људи гађају два пута колико 500. Али, против 1.000 људи погађају и више зрна но противу 500, јер се може претпоставити да су они гушће распоређени него оних 500. Ако бисмо смели претпоставити да ће и број погодака код њих бити два пута толики, то би губитак обеју страна био једнак. Од 500 људи било би, напр., 200 онеспособљено за борбу, а од 1.000 исто толико. Кад би иза оних 500 људи стајало њих још исто толико, који су дотле били сасвим ван ватре, то би обадва дела имала 800 људи здравих, али од њих би једна страна имала 500 људи сасвим свежих са потпуном муницијом и у потпуној снази, а друга само 800 људи који су сви у истој мери растројени, морално ослабљени и без довољно муниције. Претпоставка да ће 1.000 људи само због овог броја изгубити два пута толико, колико би 500 људи изгубили на њиховом месту, свакако није тачна. Треба, дакле,

код оног првобитног распореда сматрати као чисту штету већи претрпљен губитак од стране онога који је половину своје снаге оставио позади. Исто тако мора се у великој већини случајева признати да 1.000 људи у првом тренутку могу себи створити повољну ситуацију тиме што ће непријатеља избацити из његовог положаја и принудити на повлачење. Да ли су сад обе ове користи у равнотежи према штети, која је у томе што се налазимо са 800 људи растројених борбом против непријатеља који није приметно слабији, а има 500 људи сасвим свежих — то даља анализа више не може пресудити, већ се ту морамо ослонити на искуство. Ту, међутим, неће бити ниједног официра који иоле има ратног искуства да у великој већини случајева неће припинати надмоћност ономе који има свежих снага.

Овако ће бити јасно како употреба превеликих снага у борби може постати штетна; јер, ма колико да нам може користити надмоћност у првом тренутку, можда ћемо због тога у следећем испаштати.

Али, ова опасност иде само дотле, докле иду неред, стање растројства и слабљења, једном речју криза коју и код победиоца доноси собом свака борба. Док трају појаве ове ослабљености, од пресудне је важности појава сразмерне количине свежих трупа.

Али тамо где престаје ово растројавајуће дејство победе, а остаје само морална надмоћност коју даје свака победа, ту свежа снага није више у стању да поправи оно што је изгубљено; тамо и њу понесе потучени део. Потучена војска сутрадан се више не може помоћу јаке резерве довести у стање победника. Овде се налазимо на извору врло битне разлике између тактике и стратегије.

Наиме, тактички успеси, успеси у боју и пред његов свршетак, налазе се већином још у сferi оне растројености и слабости; стратегиски успеси, dakле, успех целокупног боја, готова победа, велика или мала, ма каква била, лежи већ ван ове сфере. Тек кад су се успеси појединих бојева повезали у једну независну целину, наступа стратегиски успех, али, тада престаје стање кризе, снаге добијају опет свој првобитни облик, а ослабљење постоји само код оног дела који је стварно уништен.

Последица је ове разлике у томе, што тактика може вршити поступну и трајну употребу снага, а стратегија само једновремено.

Ако у тактици не могу да решим првим успехом све, ако се морам бојати следећег тренутка, то излази само по себи да ћу за постизање успеха у првом тренутку употребити само онолико снага, колико изгледа за то потребно, а остале снаге ћу држати далеко од сфере уништавања, како ватре, тако борбе прса у прса, да бих свежим снагама супротставио свеже, или да бих свежим снагама могао савладати ослабљене. Али у стратегији то није тако. Као што смо баш сада показали она, после постигнутог успеха, нема толико да се плаши реакције, јер тим успехом престаје криза, а делом не морају да ослабе све снаге које имају стратегиски карактер. Само оно што је са непријатељском снагом тактички у судару, тј. обухваћено у делимичном боју, претрпи од ње слабљење, dakле, ако тактика не расипа узалудно, већ само онолико колико је неизбежно, а никако све што је с њом стратегиски у

судару. Трупе које су се због надмоћности снага мало или нимало бориле и које су самим својим присуством имале своју улогу при решењу саме борбе, оне су и после решења исто што су и пре њега биле, и исто тако употребљиве у нове сврхе као да нису биле ни употребљене. Али по себи је јасно колико могу такве трупе, стварајући надмоћност, допринети укупном успеху. Није чак тешко схватити ни то да оне могу знатно да смање и сам губитак наших снага, употребљених у тактичком судару.

Ако, дакле, у стратегији губитак не расте са величином употребљених снага, него се штавише због тих снага често и смањује, и ако је, као што се по себи разуме, решење тиме више осигурано у нашу корист, то излази по себи да се никад не може употребити сувише снага и да се, према томе, снаге, које стоје на расположењу за употребу, морају једновремено употребити.

Али ми морамо ову поставку још на једном другом пољу одбрањити. Досада смо говорили само о борби као таквој; то је права ратна радња, али се људи, време и простор, који се јављају као носиоци те радње морају при томе узети у обзир, а резултати њихових утицаја унети у разматрање.

Тегобе, напори и оскудица чине у рату посебан принцип уништавања, који по суштини не припада борби, али је с њоме мањевише неиздвојно везан, и то принцип који првенствено припада стратегији. Има тога, додуше, и у тактици и можда тамо у највећем степену, али пошто тактичке радње трају мање, то незнатна дејства напора и оскудице у њима и мање долазе у обзир. Али у стратегији, где су време и простори већи, ови утицаји постају ће само увек осетни него често и потпуно пресудни. Није необично да нека победоносна војска изгуби много више људи од болештина него у борбама.

Посматрамо ли ову сферу уништавања у стратегији, као што смо посматрали у тактици сферу ватре и борбе прса у прса, то можемо, свакако, замислiti да ће све што је њој изложено, на крају ратног похода или неког другог стратегиског периода, запасти у стање слабости, које ће проузроковати да ће свежа снага која се појави донети решење. Можда би, дакле, у стратегији као и у тактици постојао разлог да се први успех тражи са што мањом снагом како би се баш ова свежа снага сачувала за свршетак.

Да бисмо ову мисао, која ће у многим примењеним случајевима много личити на истину, тачно и правилно оценили, морамо погледати поједине њене идеје. Пре свега, не сме се појам самог појачања помешати са свежом, неначетом снагом. Има мало похода при чијем завршетку и победилац и побеђени је би јако желео нов прираст снага који би чак изгледао као одлучујући. Али овде није реч о томе, јер овај прираст снага не би био потребан, ако би ове одмах у почетку биле за толико веће. Но кад би се једна војска, која свежа креће у рат, по својој моралној вредности више ценила од оне која је већ у рату, као што тактичку резерву заиста треба више ценити него трупу која је већ много претриела у борби, — то би било противно сваком искуству. Као што један несрћан ратни поход одузима трупама много храбrosti

и моралне снаге, исто тако срећан поход повећава њихову вредност са те стране, тако да се ови утицаји у великој већини случајева потишу и онда још ратно искуство остаје као чиста добит. Сем тога, овде се мора обратити пажња више на срећне него на несрећне ратове, јер тамо где се несрећан рат може предвидети са више вероватноће и иначе недостају снаге, па се на остављање неког њиховог дела ради доцније употребе не може ни помислiti.

Ако је ова тачка пречишћена, остаје питање: расту ли губици, које оружана снага трпи од напора и оскудице, сразмерно њеној величини, као што је то случај у боју? На ово питање треба одговорити „не“.

Напори настају већином из опасности, којима је сваки тренутак ратног акта више или мање прожет. Свуда се супротставити овим опасностима, у својим поступцима ићи сигурно напред, — то је суштина великог броја радњи, које чине тактички и стратегиски посао војске. Овај посао постаје тежи што је војска слабија, а лакши што више расте њена надмоћност над непријатељском. Ко у то може посумњати? Рат против много слабијег непријатеља стаће и мањих напора него против исто толико јаког, или још јачег.

Толико о напорима. Нешто друкчије стоји са оскудицом. Ова се, углавном, састоји из две ствари: из оскудице у намирницама и оскудице у склоништима, било у кантонманима или у згодним логорима. Обе ће, свакако, бити тим веће, што је многобројнија војска на истом месту. Али, зар баш сама надмоћност не пружа и најбоље могућности да се расширимо и нађемо више простора, дакле, и више средстава за издржавање и станововање?

Кад је Бонапарта 1812 године, при продирању у Русију, на нечувен начин сконцентрисао своју војску у велике масе на једном друму и тиме изазвао исто тако нечувену оскудицу, мора се то приписати његовом начелу: не може се никад бити доста јак на решавајућој тачки. Да ли је он овде с овим начелом претерао или не, питање је које овде не долази у обзир, али је сигурно, да је само било потребно да наступа у већој ширини, па да избегне оскудицу која је тиме изазвана. У Русији за то није оскудевао у простору, а и оскудеваће се само у најмањем броју случајева. Из овога се, дакле, не може извести никакав разлог да би се доказало како је једновремена употреба врло надмоћних снага морала изазвати и веће слабљење. Али претпостављајући да би ветар, непогоде и неизбежни ратни напори изазвали ипак смањивање и код оног дела војске који би се као сувишак снаге могао евентуално сачувати за доцнију употребу, упркос олакшању које овај део чини целини, — ипак се цела ствар мора опет обухватити погледом на целину и међусобне односе, и ваља се запитати: да ли ће ово смањивање изнети толико, колико и добит у снагама, коју можемо својом надмоћношћу створити на више путева, а не само на једном?

Али треба се дотаћи још једне врло важне тачке. У појединачном боју може се без великих тешкоћа отприлике одредити снага, која је потребна за већи успех коме се тежи, па и утврдити шта би било сувишно. У стратегији је ово, такорећи, потпуно немогуће, јер страте-

гиски успех јема ни један одређен предмет и тако уске границе. Што се, дакле, у тактици може сматрати као сувишак снага, у стратегији се мора сматрати као средство за повећање успеха, ако се за то укаже прилика. Али са величином успеха расту и проценти добитка и надмоћност у снагама на овај начин може брзо доћи до тачке, коју никад не би достигла ни најближљијија економија снага.

Користећи се својом огромном надмоћношћу, Бонапарта је 1812 године успео да продре до Москве и да заузме ову престоницу. Да му је још успело да помоћу ове исте надмоћности потпуно разбије руску војску, он би, вероватно, закључио у Москви мир, који се на сваки други начин могао теже постићи. Овај пример треба само да објасни ову мисао, а не да доказује, за што би било потребно његово опширно развијање, чemu овде није место.

Сва ова разматрања тичу се само претстава о постепеној употреби снага, а не само појма резерве који она, истина, стално додијирује, али који по себи, као што ћемо видети у наредној глави, стоји у вези и са другим претставама.

Што смо овде хтели да пречистимо то је ово: ако у тактици оружана снага већ самим трајањем стварне употребе трпи слабљење, те се, на овај начин, време јавља као чинилац у производу, у стратегији то уствари није случај. Разорни утицаји који настају услед временског дејства и у стратегији наоружане снаге, смањују се делом услед њихове масе, а делом се надокнађују на други начин, те у стратегији зато и не може бити намере да се време, због њега самог, учини савезником тиме што се снаге постепено уводе у употребу.

Кажемо „због њега самог“, јер вредност коју време може, па чак неминовно и мора да има за једну од зарађених страна због других околности које изазива, али које се од њега самог разликују, та вредност сасвим је нешто друго, нипошто баш беззначајна или мала, и биће предмет другог разматрања.

Закон, који смо покушали да поставимо, овај је: све снаге, које су одређене и расположиве за један стратешки циљ, треба за њега употребити једно времено, а та ће употреба утолико бити савршенија, уколико се све сабије у један акт и у један моменат.

Али зато ипак постоји у стратегији једна трајна сила и један трајан утицај и ми их можемо тим мање предвидети што су они главно средство за крајњи успех, наиме, трајно развијање нових снага. И ово је предмет једне од осталих глава, а ми га само помињемо, како бисмо спречили читаоца да мисли на ствари о којима и не говоримо.

Сада прелазимо на предмет који је врло сродан са нашим досадањим разматрањима, чијим се тек утврђивањем може потпуно расветити целина. Мислимо на стратешку резерву.

ГлавА ТРИНАЕСТА

СТРАТЕГИСКА РЕЗЕРВА

Резерва има две сврхе које се врло добро могу разликовати: с једне стране, продужење и обнављање борбе, а с друге, употребу за не предвиђене случајеве. Прва сврха претпоставља корист од постепене употребе снага и зато у стратегији не може доћи у обзир. Случајеве где се нека јединица упућује ка некој тачки којој прети опасност да падне, очигледно треба ставити у категорију друге сврхе, пошто отпор који има овде да се да није био у довољној мери предвиђен. Међутим, јединица, која је одређена само за продужење борбе и због тога остављена позади, била би постављена само ван сфере ватреног дејства, а придата и потчињена команданту који руководи борбом — те би стога била тактичка, а никако стратегиска резерва.

Потреба да се располаже снагама за непредвиђене случајеве може се појавити и у стратегији, дакле, може постојати и стратегиска резерва, али само тамо, где се могу замислiti непредвиђени случајеви. У тактици пак, где се мере које предузима непријатељ већином сазнају тек извиђањем, и где сваки шумарак и сваки набор таласастог земљишта може да сакрије те мере, морамо, наравно, увек више или мање, бити спремни на те непредвиђене случајеве, да бисмо могли накнадно појачати оне тачке своје целине, које се покажу сувише слабе и уопште боље подешавати распоред својих снага према непријатељским.

И у стратегији се морају дешавати такви случајеви, јер се стратегиски акт непосредно надовезује на тактички. И у стратегији се понека мера предузима тек после извиђања, после несигурних извештаја добијених с дана у дан, од часа до часа, и, најзад, после стварних резултата бојева. Битни је, дакле, услов стратегиског вођења да се, према томе колика је неизвесност, оружане снаге држе позади ради доцније употребе.

При одбрани уопште, а нарочито при одбрани извесних земљишних отсека, као река, планина итд., ово се, као што је познато, дешава стално.

Али ова неизвесност опада, уколико се стратегиски рад више удаљава од тактичког и престаје готово сасвим у оним његовим подручјима где се он граничи са политиком.

Куда непријатељ води своје колоне за битку, може се сазнати само извиђањем; где ће он прећи реку, може се закључити из неколико припрема, које ће се дознати непосредно пре тога; на којој ће страни он напасти нашу државу, то обично објављују већ све новине пре но што опали иједна пушка. Што су обимније мере које се предузимају, то оне могу мање изненадити. Време и простор су тако великих сразмера, односи из којих потиче деловање толико познати и мало променљиви, да се последице или довољно благовремено могу сазнати или испитати са сигурношћу.

Са друге стране би употреба резерве, ако би стварно постојала, у овој области стратегије имала мање утицаја уколико се ствар више односи на целокупност.

Видели смо да исход једног појединачног боја по себи не значи ништа, већ да сви почесни бојеви тек у исходу битке налазе своје решење.

Али и ово решење кроз целокупност свих бојева има само релативан значај у врло различитим степенима, према томе, да ли је оружана снага, која је побеђена, сачињавала мањи или већи и значајнији део целине. Изгубљени бој једног корпуса може се поправити победом армије, па чак изгубљена битка неке армије могла би се добијеном битком једне јаче армије не само поправити, већ штавише претворити у срећан догађај (оба дана код Кулма 1813. г.). У ово не може нико да сумња; али је исто тако јасно да значај сваке победе (срећан резултат свих бојева укупно) постаје тим самосталнији, што је побеђени део био већи и да могућност, да се изгубљено надокнади неким доцнијим догађајем, у овом смислу, све више опада. Како се ово ближе одређује разматраћемо на другом месту; овде нам је довољно да скренемо пажњу на несумњиво постојање ове прогресије.

Ако, најзад, овим двама разматрањима додамо још и треће, нанме ово: док у тактици постепена употреба оружаних снага увек помера главно решење крају целога акта, закон једновремене употребе снага у стратегији, обрнуто, скоро увек главно решење (које не мора да буде и крајње) ставља на почетак великог акта, — то ћемо у ова три резултата имати довољно разлога да стратегиску резерву сматрамо све више излишном, бескорисном и опасном, уколико је њена сврха обимнија.

Није тешко одредити тачку на којој идеја о стратегиској резерви почиње да постаје противречна; она лежи у главном решењу. Употреба свих снага мора се стећи у главном решењу, а свака резерва (опремљене оружане снаге), која би се употребила тек после овог решења, бесмислена је.

Ако, дакле, тактика у својим резервама има средство којим ће не само одолети непредвиђеним непријатељским мерама, већ и никад сигуран резултат боја опет поправити, у случају да је несрещан, то се стратегија, бар што се тиче главног решења, мора одрећи овог средства. Она може, обично, поправити неуспехе, који се појаве на једној тачки, само успесима које буде имала на другим, а само у малом броју случајева пребацивањем снага са једне тачке на другу. Али она никад

не треба нити сме да дође на мисао да таквом неуспеху унапред стане на пут снагом спремљеном позади фронта.

Идеју стратегиске резерве која неће учествовати у главном реšењу, назвали смо бесмисленом, и она је то тако несумњиво, да не бисмо никако ни покушавали да је подвргавамо анализи. Овако смо то учинили у обе ове главе, да наиме, она, скривена међу другим претставама, не изгледа нешто значајнија и да се тако често не појављује. Један гледа у њој врхунац стратегиске мудрости и обазривости, други је одбације, а с њом одбације и идеју сваке, па и тактичке резерве. Ова збрка идеја прелази у стварност, и ако хоћемо да видимо сјајан пример за то, онда се треба потсетити да је Пруска 1806. г. држала резерву од 20.000 људи под принцем Евгенијем Виртембершким у кантонима у Марки, која после није више могла на време стићи на реку Салу, и да су других 25.000 људи ових снага остали у источној и јужној Пруској, које је као резерву тек доцније требало спремити за борбу.

После ових примера, вероватно, нико нас неће окривити да смо се рвали са ветрењачама.

Глава четрнаеста

ЕКОНОМИЈА СНАГА

Стаза размишљања, како рекосмо, може се ретко када сузити до просте линије помоћу начела и гледишта. Увек остаје известан слободан простор. То је тако у свима практичним вештинама у животу. За линије лепоте не постоје ординате и апсцисе, круг и елипса не постоју помоћу својих алгебарских формулa. Човек се у раду час мора препустити суптилнијем такту суда, који, потичући из природног оштроумља и образован размишљањем, готово несвесно погађа оно што је правилно, а час мора сводити закон на најбитније ознаке које чине његова правила, час опет уобичајена метода мора постати палицом које ће се држати.

Као такву упрошћену ознаку, као механички покрет духа сматрамо гледиште да увек треба пазити на садејство свих снага или, другим речима, да стално треба имати у виду да ниједан део снага не буде незапослен. Ко задржава снаге тамо где их непријатељ не апсорбује до волно, ко један део својих снага пусти да маршују, тј. да буду неискоришћене, док се непријатељске снаге туку, тај рђаво газдује својим снагама. У том смислу постоји расипање снага, што је чак горе од њихове нецелисходне употребе. Ако треба да се дејствује, прва је потреба да сви делови дејствују, јер ће деловање са најмање предвиђеним циљем ипак запослiti и ломити неки део непријатељских снага, док су потпуно незапослене снаге за то време сасвим неутралисане. Очевидно да ово гледиште стоји у вези са начелима из три последње главе. То је иста истина, само гледана са нешто више тачке гледишта и збијена у једну једину претставу.

ГлавА ПЕТНАЕСТА

ГЕОМЕТРИСКИ ЕЛЕМЕНАТ

Колико може геометрички елеменат или облик у распореду оружаних снага овладати као принцип у рату видимо по фортификацији, где се геометрија брине скоро и о највећим и о најмањим стварима. И у тактици она игра велику улогу. У тактици у ужем смислу, према правилу о кретању трупа, она претставља основу, а у пољском утврђивању, као и у теорији положаја и напада на њих, геометрички углови и линије су као судије које имају да реше спор. Понешто је овде погрешно примењивано, а друго је опет било само играчка, али ипак је баш у данашњој тактици, где се у свакој борби тежи обухвату непријатеља, геометрички елеменат поново добио велики утицај; додуше, у врло простој, али стално понављању примени. При свем том у тактици, где је све покретније, где су више од утицаја моралне снаге, индивидуалне црте и случајности него у тврђавском рату — геометрички елеменат не може да преовлађује толико као у овоме. Још је мањи његов утицај у стратегији. Истина, и ту су од великог значаја облици у распореду оружаних снага, облик земља и држава, али геометрички принцип није овде одлучујући као у фортификацији и ни издалека тако важан као у тактици. — На који се начин показује тај утицај рећи ћемо тек постепено на оним местима где се буде појавио и заслужио пажњу. Овде ћемо, међутим, указати на разлику која при томе постоји између тактике и стратегије.

У тактици се време и простор брзо своде на своју апсолутно најмању меру. Ако непријатељ неку трупу обухвати с бока и с леђа, брзо наступа моменат где јој повлачење није више могуће. У таквом положају скоро је апсолутно немогућа даља борба и трупа се мора из овога положаја ослободити или га предупредити. Свима комбинацијама које теже таквом обухвату, ово даје још у почетку велико дејство, а ово се састоји већим делом у страховању које оне уливају непријатељу због својих могућих последица. Зато је геометрички распоред оружаних снага тако битан чинилац у самом производу.

Због велике сразмере у пространству и времену стратегија од свега тога добија само слаб рефлекс. Не може се одјурити са једног војишта на друго, стога често прођу недеље и месеци пре но што се оствари један намеравани стратегички заобилазак. Даље, простори су

тако широки, а да ће се, најзад, погодити право место, вероватноћа је врло мала и поред најбоље предузетих мера.

У стратегији је, dakле, утицај оваквих комбинација, тј. геометриског елемента, много ређи, и зато је и дејство снога што се понекад стварно постигне на неком месту, много веће. За ову предност има времена да дође до потпуног изражaja пре него што је противне мере у томе поремете или чак униште. Стога не зазирено кад сматрамо да је савршено тачно: стратегији је више стало до броја и обима победничких бојева, него до самог облика великих потеза којима су повезани.

Међутим, управо обрнуто гледиште било је омиљена тема новије теорије, јер се мислило да се стратегији тиме даје већа важност. У стратегији се опет гледало на вишу духовну функцију, па се мислило да се рат тиме облагорди и, као што се новим бркањем појмова говорило, да се направи научнијим. Ми, међутим, сматрамо главном користи једне потпуне теорије то, да она таквим настраницама убија углед, а пошто је геометрички елеменат главна идеја из које ове обично потичу, то смо ову тачку нарочито и истакли.

Глава шеснаеста

О ЗАСТОЈУ У РАТНОМ АКТУ

Ако се рат сматра као акт узајамног уништења, онда се обе заражене стране морају неминовно замислiti као да, углавном, наступају, али се у исто време, узев у обзир сваки појединачни тренутак, мора скоро исто тако неминовно једна страна замислiti у ишчекивању, а само друга у наступању, јер прилике неће никад на обема странама бити једнаке или остати потпуно једнаке. Временом ће настati промена, из чега онда излази да је садашњи тренутак повољнији за једну страну него за другу. Ако се код обе војсковође претпостави потпуно познавање ових околности, онда из тога произилази за једнога разлога за наступање, што ће у исто време постати другоме разлог за ишчекивање. Према овоме не могу обе стране у исто време имати интереса за наступање, али, у исто доба не могу имати ни интерес за ишчекивање. Ово узајамно искључивање истог циља није овде изведенено због опште супротности (поларитета) и, према томе, није то никаква противуречност тврђењу у петој глави друге књиге, већ то потиче од околности, да овде за обе војсковође заиста иста ствар постаје разлогом за одлучивање, тј. вероватност побољшања или погоршања њихове ситуације у будућности.

Али, ако се и допусти могућност потпуно једнаких околности у овом погледу, или ако се узме у обзир да недовољно познавање узајамних ситуација обема војсковођама може створити слику да је тако, ипак, разлика у политичким намерама отклања могућност застоја. По-

литички узето, једна од зарађених страна мора бити нападач, јер из узајамне одбранбене намере не може настати рат. Али нападач има позитиван циљ, а бранилац само негативан; — нападач има да поступа позитивно, јер само тиме може да постигне позитиван циљ. У случајевима да се обе стране налазе у сасвим једнаким околностима, нападач ће, dakле, својим позитивним циљем бити изазват да наступа.

Тако је у смислу оваквог излагања застој у ратном акту, строго узев, противан природи саме ствари, јер две војске, као два непријатељска елемента, морају једна другу непрестано да уништавају, као што ватра и вода не могу никад бити у равнотежи, већ једна на другу дејствује дотле, док једна од њих не ишчезне сасвим. Шта би се рекло за два рвача који би часовима стајали ухваћени у коштац, а не би учинили ниједан покрет? Требало би, dakле, да је ратни акт у сталном кретању као навијен часовник. Али ма како да је природа рата дивља, она је ипак везана за ланац људских слабости, и никога неће чудити противречност која се овде показује: да човек тражи и ствара опасност, које се ипак боји.

Ако погледамо ратну историју уопште, наћи ћемо толико супротности у сталној тежњи ка циљу, да је доиста у застоју и нераду основно стање војске усред рата, а да је рад само изузетак. Ово би нас скоро преварило у погледу тачности наше претставе. Али, ако историја ратова то чини у маси својих догађаја, онда последњи низ ових догађаја доводи сам од себе опет до нашег гледишта. Револуционарни рат исувише доказује његову реалност, исувише доказује његову неминовност. У овом рату, а нарочито у ратовима Бонапартиним, ратовање је достигло безусловни степен енергије, који смо утврдили као природни закон самог елемента. Овај степен је, dakле, могућ, ако је могуће, онда је и потребан.

Заиста, како би се пред очима разума могао оправдати утрошак снага који се чини у рату, ако рад не би био активно дејствовање? Пекар ложи своју пећ само онда кад хоће да убацује хлеб; коњи се запрежу у кола само онда кад треба да се вози; па зашто онда вршити она огромна напрезања у једном рату, ако се тим неће произвести ништа друго, него слична напрезања код непријатеља?

Толико ради оправдања општег принципа — а сад о његовим модификацијама, уколико оне леже у природи ствари, а не зависе од појединачних случајева.

Овде треба истакнути три узрока, који се појављују као унутрашња противтежа и спречавају сувише брзо или нездржivo одвијање механизма у догађајима.

Први узрок, који ствара сталну наклоност ка оклевашњу и тиме постаје принцип задржавања, јесте природна боажљивост и нерешивост људског духа, нека врста теже у моралиом свету, али коју не изазивају привлачне, већ одбојне снаге, тј. зазирање од опасности и одговорности.

У пламеном елементу рата обичне нарави морају постати теже покретљиве, а треба ли да буде покрет сталан, тад морају потпицји бити јачи и чешћи. Ретко је довољна само претстава о сврси оружашња, да

би савладала ову тежу, и ако на челу не стоји ратнички и предузимљив дух, који се у рату налази у свом правом елементу као риба у води, или ако не притискује велика одговорност одозго, онда ће застој бити свакодневна ствар, а наступање изузетак.

Други је узрок несавршено људско сазнање и суђење, које је у рату веће но ма где, јер се једва зна и сопствено стање у сваком тренутку, док се стање код противника мора нагађати из ситница, зато што је у магли. Ово често доводи до случаја да обе зараћене стране сматрају једну те исту ствар по себе корисном, ма да је интерес по једну ипак претежан. Тако ће свака страна моћи веровати да мудро ради ако сачека други моменат, као што смо већ казали у петој глави друге књиге.

Трећи је узрок већа снага одбране, — узрок који захвата у рат као кочница у механизам часовника и с времена на време производи потпуни застој. „А“ се може осећати слаб да нападне „Б“, али, из тога не излази да је „Б“овољно јак да нападне „А“. Повећање снаге које даје одбрана, нападом се не само губи, већ се оно даје противнику као што је, сликовито изражено, разлика $(a + b) - (a - b) = 2b$. Зато се може десити да се обе зараћене стране не само осећају преслабим за напад, већ да су и заиста такве.

Тако брижна мудрост и страх од превелике опасности налазе у самој ратној вештини угодних становишта, да би они дошли до изражaja и укрутили елементарну жестину рата.

Међутим, ови узроци би једва могли без усилјавања објаснити дуге застоје што су их у ранијим ратовима, који нису потицали ни из каквих великих интереса, трпели подухвати, и где је беспосличење заузимало девет десетина времена проведеног под оружјем. Ова појава долази првенствено од утицаја који имају на вођење рата потребе једне зараћене стране и стање и расположење друге, као што је већ речено у глави о природи и сврси рата.

Ове ствари могу да добију тако претежан утицај, да рат учине полутанским. Често ратови нису ништа друго до наоружана неутралност или претећи став радњи потпомагања у преговорима или неки осредњи покушај да се задобије нека мала корист и онда ишчекује шта ће бити даље, или пак непријатна савезничка обавеза која се испуњава што је могуће мање.

У свима овим случајевима где је потстицај самих интереса мален, принцип непријатељства слаб, где се противнику неће много шкодити, а нема се ни њега много плашити, укратко, где никакав велики интерес не наваљује и не тера, а кабинети неће много да ставе на коцку, те отуда и настаје ово питомо ратовање, у коме се непријатељски дух правога рата држи на ланцу.

Што више рат на овај начин постаје полутански, утолико више његовој теорији недостају потребна упоришта и ослонци за размишљање. Оно што је неминовно појавиће се све мање, а случајно све више.

При свем том биће и код овог начина ратовања неке мудrosti, може бити да је његова игра овде многостручнија и обимнија него

код другог начина. Хазардна игра у велике новце као да је претворена у ћифтинску игру у грошеве. И баш на овом пољу, где ратовање испуњава време многим малим ситницама, као: претстражарским борбама, које су у средини између озбиљности и шале, дугим диспозицијама које ништа не дају, положајима и маршевима који се после тога зову ученим само зато, што се њихов ситан и мален узрок загубио, а здрав разум при томе себи не може ништа да замисли — управо на овом пољу проналазе понеки теоретичари праву ратну вештину. У овим зачкољицама, парадама, полу- и четвртударима стarih ратова налазе циљ свеколике теорије, превласт духа над материјом, док им се последњи ратови, напротив, чине као груби удари песницима, из којих се нема шта научити и који се морају сматрати као назадовање ка варварству. Ово је гледиште исто тако ситничарско као и њихов предмет. Истина, где нема великих снага и великих страсти, лакше је да окретна мудрост покаже своју игру; али, зар вођење великих снага, управљање бродом у бури и великим таласима, само по себи није већи духовни рад? Зар ону вештину мачевања не обухвата и не садржи овај други начин ратовања? Зар се она не односи према њему као покрети људи на једној лађи према покретима саме лађе? Она може постојати само под прећутним условом да и непријатељ не чини боље. А знамо ли докле ће он овај услов да испуњава? Зар нас француска револуција није изненадила усред уображене сигурности наших стarih вештина и потиснула од Шалона до Москве? И зар није већ Фридрих Велики на сличан начин изненадио Аустријанце у спокојству њихових стarih ратних на-вика и потресао њихову монархију? Тешко оној влади, која са политиком полумера и укоченом ратном вештином наиђе на непријатеља, који као суррова стихија не познаје никакве друге законе, до законе своје унутрашње снаге! Тада сваки недостатак активности и напрезања постаје један тег више на противниковим теразијама; тада више није тако лако да се из положаја за мачевање пређе у став рвача, и често је довољан најмањи удар, па да целину тресне о земљу.

Из свих наведених разлога излази, да ратни акт неког похода није у сталном кретању, већ на махове, и да између појединих крвавих радњи наступа неко време осматрања у коме се обе зараћене стране налазе у одбрани, и да ће обично виши циљ код једне од зараћених страна дати превагу принципу напада, те исту, углавном, оставити у стању напредовања, чиме се понешто модификује и њено држање.

Глава седамнаеста

О КАРАКТЕРУ ДАНАШЊИХ РАТОВА

Обзири које морамо имати према карактеру данашњих ратова имају великог утицаја на све пројекте, првенствено стратегиске.

Откад су сва ранија уобичајена средства развијена Бонапартином срећом и смелошћу, и државе првога реда брисане су готово једним ударом; откад су Шпанији својом истрајном борбом показали шта су у

стању да учине народна војска и народни устанци у великом, упркос својој слабости и порозности у појединостима; отако је Русија својим ратом 1812 године показала прво, да се држава великих димензија не може освојити (што се лако и пре тога могло знати), друго, да ве-роватноћа у успех не опада у свим случајевима утолико, уколико се губе битке, престонице и области (што је раније свима дипломатима било необориво начело, па им је зато и био одмах при руци привре-мен рђав мир) — већ да је положај често у средини своје земље нај-јачи, ако је противникова нападна снага већ иссрпљена, и са таквом огромном снагом одбрана онда прелази у напад; откад је, даље, Пру-ска 1813 показала да нагла напрезања могу обичне снаге неке војске ушестостручити путем стварања народне милиције, и да се ова наро-дна војска може употребити исто тако добро ван земље као и у земљи; откад су сви ови случајеви показали, какав су огроман чинилац у ства-ралаштву државних, ратних и оружаних снага срце и дух народа, откад су владе упознале сва ова помоћна средства, — отада не треба очеки-вати да ће оне та средства у будућим ратовима оставити неупотребљена, било да прети опасност њиховом опстанку, или да их нагони јако ча-стољубље.

Лако је увидети да ратови, који се воде и с једне и с друге стране целом снагом националне моћи, морају бити организовани по другим начелима, него што су они у којима је све било срачунато по узајам-ним сразмерама сталних војски. Сталне војске у своме односу према осталој држави личиле су на морнарице, а сувоземна сила поморској, те је зато и ратна вештина на суву имала нечега од поморске тактике, што је, међутим, сада сасвим изгубила.

Глава осамнаеста

НАПРЕЗАЊЕ И МИРОВАЊЕ

Динамички закон рата

У шеснаестој глави ове књиге (страна 188) видели смо како је у већини ратова време затишја и мировања било много веће од времена акције. Иако сада, као што је у прошлој глави речено, у данашњим ратовима опажамо сасвим други карактер, ипак је извесно да ће права акција увек бити прекидана дужим или краћим паузама и то нам ука-зује на потребу да изближе размотримо суштину оба ова стања.

Ако у ратном акту наступи застој, тј. ако ниједна зарађена страна не жeli ништа позитивно, онда настаје мировање и, следствено, рав-нотежа, — али равнотежа у најширем значењу где улазе у рачун не само физичке и моралне оружане снаге, већ и сви односи и интереси. Чим једна од зарађених страна себи постави нов позитиван циљ и почне

да ради на његовом остварењу, па било то само припремама, и чим се противник овоме усротиви, настаје напрезање снага. Ово траје дотле, док не падне решење, тј. док једна страна није напустила свој циљ или му га друга не уступи.

После овог решења, чији се узроци увек налазе у дејствима обостраних бојних комбинација, настаје кретање у једном или другом правцу.

Када се ово кретање исцрпе, било у тешкоћама које су биле при томе, било услед властитог трења, или због нових противтежа, наступа или опет мир или нова напрегнутост и решења, а затим ново кретање, у већини случајева у супротном правцу.

Ово шпекулативно разликовање равнотеже, напрегнутости и кретања важније је за практични рад него што то на први поглед изгледа.

У стању мировања и равнотеже може бити свакојаке делатности, наиме, оне која потиче само из случајних узрока, а није изазвана у циљу неке велике промене. Таква делатност може обухватити и бојеве знатних размера, па чак и битке, али је зато ипак сасвим друге природе; стога већином и друкчијег дејства.

Ако постоји напрезање, решење ће увек имати више дејства, делом зато што ће се кроз њега изразити више снаге и воље и већи притисак самих околности, а делом зато, што је већ све припремљено и удешено за велики покрет. Решење ту личи на дејство добро затворене и набијене мине, док је неки, сам по себи исто тако велики догађај, за време мировања више или мање сличан барутној маси која сагорева на слободном ваздуху.

Стање напрегнутости мора се, уосталом, као што се по себи разуме, замишљати у разним степенима и може, према томе, до мировања прелазити толико нијанса да ће се у последњим мало разликовати од њега.

Главна корист коју извлачимо из овог разматрања јесте закључак: свака мера која се предузима у стању напрегнутости важнија је, успешија него што би била иста мера у стању равнотеже и, ова важност бескрајно се повећава у највишим степенима напрегнутости.

Канонада код Валми-а више је одлучила него битка код Хохкирха.

У покрајини, коју нам непријатељ препушта зато што не може да је брани, сасвим друкчије размештати него у случају да се непријатељ повукао само у намери да до решења доведе под бољим условима. Кад непријатељ врши стратегиски напад, може погрешан положај, један једини погрешан покрет да буде од одлучних последица, док би у стању равнотеже ове ствари морале бити врло упадљиве, па да уопште и потстакну противника на активност.

Као што смо већ казали, код већине ранијих ратова највећи део времена испуњавало је ово стање равнотеже, или бар тако незнатне, удаљене и слабо активне напрегнутости, да су дугађаји, који су се у њој збивали, ретко били од великог успеха. То су биле често пригодне битке у част рођендана неке владарке (Хохкирх), често само задовољштина за част оружја (Кунерсдорф), или војсковођина сујета (Фрајберг).

Да војсковођа дозна ова стања како ваља, да, наиме, поседује такт који ће му омогућити да се понаша у њиховом духу, то сматрамо као велики захтев,— а у рату 1806 године искусили смо у коликој га мери понекад нема. У оној огромној напрегнутости, где су све околности гониле ка главном решењу, — а требало је да оно са свима својим последицама обузме целу војсковођину душу — предлагане су, а делом и примењене (рекогносцирање ка Франачкој), мере које су највише још у стању равнотеже могле послужити за лакшу игру у одмеравању. Поред свих ових збуњујућих мера и гледишта, која су упила сву активност, пропале су оне мере које су једино могле донети спас.

Ово наше спекултивно разликовање, које смо овде учинили, потребно нам је и за даље развијање наше теорије, јер све што имамо да кажемо о односу напада и одбране и о извршењу овог двостраног акта, односи се на стање кризе у коме се налазе снаге за време напрегнутости и покрета, а и зато што ћемо сваку делатност, која може наступити у стању равнотеже, посматрати и сматрати само као другостепену последицу. Јер ова криза је прави рат, а ова равнотежа само је његов рефлекс.

КЊИГА ЧЕТВРТА
БОРБА

Глава прва

ПРЕГЛЕД

Пошто смо у прошлој књизи размотрили предмете који се могу сматрати активним елементима у рату, сада ћемо прећи на бој, као право ратно деловање, које својим физичким и духовним утицајима, час простије час сложеније, обухвата сврху рата. У овом деловању и његовим утицајима морају се, дакле, налазити они елементи о којима смо говорили.

Конструкција боја је тактичке природе; њу ћемо прегледати само у општим цртама да бисмо је упознали у њеној укупној појави. Ближи циљеви дају у примени сваком боју посебан облик; ове ближе циљеве упознаћемо тек доцније. Али ове особености су, упоређене са општим својствима боја, већим делом беззначајне, тако да их је већина врло слична. Принуђени смо, дакле, да бој разматрамо још пре него што буде говора о његовој ближој примени, ако нећемо да на сваком месту понављамо оно што је опште.

Зато ћемо, пре свега, у следећој глави са неколико речи окарактерисати данашњу битку у њеном тактичком току, јер је она основа нашим представама о боју.

Глава друга

КАРАКТЕР ДАНАШЊЕ БИТКЕ

Према појмовима тактике и стратегије, које смо усвојили, само се по себи разуме да ће промена тактике имати утицаја и на стратегију. Ако тактичке појаве у једном случају имају* сасвим други карактер но у другом, мораће га имати и стратегиске, ако треба да остану доследне и разумне. Зато је важно окарактерисати главну битку у њеном новијем облику пре него што прећемо на њену употребу у стратегији.

Шта се сад обично ради у великој бици? Мирно се поставе, по ширини и дубини, оружане снаге у великим масама, развије се само

сразмерно мали део целине који часовима води борбу пушчаном ватром, прекиданом понекад мањим ударима — јуришими, бајонетским и коњичким нападима и тиме се врше мала померања. Када се овај део трупа на овај начин постепено иссрпе у своме борбеном жару, тако да му од овога не остане ништа сем пепела, онда се он повлачи и замењује другим.

На овај начин лагано изгара битка, умерено и стихиски као влажан барут, а кад вео ноћи принуди на починак, јер нико ништа више не види, и нико не жељи да се изложи слепој случајности, тада се оцени колико је могло да преостане на једној и другој страни војске која се још може сматрати употребљивом, тј. која се још није срушила сама у себе као сагорели вулкан; оцењује се шта је добијено у простору или пак изгубљено и како стоји са сигурношћу позадине; своде се резултати са појединим утисцима о храбrosti и кукавичности, мудrosti и глупости, које су примећене код себе и код противника, у један једини главни утисак, те се на основу њега онда доноси одлука да се бојиште напусти или да се сутрадан борба обнови.

Овај опис, који није жива слика данашње битке, већ који треба само да покаже њену основну боју, пристаје и нападачу и браниоцу, и у ту слику могу се унети поједине црте, које јасније показују предвиђену сврху битке, земљиште итд., а да она не мења битно своју боју.

Али, данашње битке нису такве случајно, већ зато, што се зарећене стране налазе приближно на истој висини војне организације и ратне вештине, и што је ратни елемент, потстакнут великим народним интересима, продро, нашавши своје природне путеве. Под ова два услова битке ће задржати увек овај карактер.

Ова општа претстава о данашњој бици биће нам доцније више него једном корисна када будемо хтели да одредимо вредност поједињих кофицијената: снаге, земљишта итд. Овај опис важи само за опште, велике и отсудне битке и бојеве сличне њима; мали бојеви изменили су свој карактер такође у овом правцу, али мање него велики. Доказ за ово спада у тактику, али ми ћемо, ипак, имати прилике да доцније још са неколико црта боље објаснимо ову ствар.

Глава трећа

О БОЈУ УОПШТЕ

Бој је права ратна делатност; све остало само њему служи. Осмотримо зато пажљиво његову природу.

Бој је борба, а њему је сврха: уништење или савлађивање противника; противник је у сваком поједином боју она оружана снага која нам се супротстави.

Ово је проста претстава о боју, и ми ћемо се на њу још вратити; али пре него што будемо у тој могућности, морамо унети низ других претстава.

Ако замислимо државу и њену ратну силу као целину, онда је најприродније да претставимо и рат као један једини велики бој, а у простим односима дивљих народа то заиста и није много друкчије. Наши ратови састоје се, међутим, из мноштва великих и малих, једновремених или узастопних бојева, и то рашиљивање ратне делатности на толике поједине радње има свој узрок у великој разноврсности односа из којих рат код нас потиче.

Ни сам крајњи циљ наших ратова — политички — није увек свим прост; а и да јесте то, ипак, ратна делатност везана је за толико много услова и обзира, да се циљ не би могао више постићи једним јединим великим актом, већ само мноштвом већих или мањих радњи, повезаних у једну целину. Свака од ових појединих радњи је, дакле, део једне целине, има према томе, свој посебан циљ, којим је везана за целину.

Раније смо казали да се сваки стратегиски поступак може свести на претставу о боју, јер је бој употреба оружане снаге, а то увек почива на идеји о боју. У области стратегије можемо, дакле, сву ратну делатност свести на скуп појединих бојева и бавити се само њиховим циљевима. Ове нарочите циљеве упознаћемо тек постепено, говорећи о узрочницима који их изазивају. Овде се задовољавамо да кажемо ово: сваки бој, велики или мали, има свој нарочити циљ који је потчињен целини. Ако је то случај, онда уништење и савлађивање противника треба сматрати само као средство за овај циљ. Свакако да је тако.

Али овај резултат је само по својој форми тачан, а важан само због међусобне повезаности претстава, и, управо, да бисмо се ослободили ове везе, ми смо га и потражили.

Шта је то: савлађивање противника? Увек само уништење његових оружаних снага, било смрћу или рањавањем, или на ма који други начин, било сасвим или само у толикој мери да он борбу више не жели да продужи. Доклегод, дакле, не узимамо у обзир све посебне циљеве бојева, можемо потпуно или делимично уништење противника сматрати као једини циљ свих бојева.

Међутим, тврдимо да је у већини случајева, а нарочито код великих бојева, онај посебни циљ којим се бој индивидуалише и везује за општу целину, само незната на модификација овог општег циља; или је пак то споредан циљ везан за њега, довољан да би индивидуалисао бој, али увек само незната у поређењу са општим циљем, тако да би био испуњен само незната део сврхе када би се имао постићи само онај споредан циљ. Ако је ово тврђење тачно, увидеће се да је претстава, по којој је уништење непријатељских оружаних снага само средство, а циљ увек нешто друго, само формално тачна, и да би она довела до погрешних закључака, ако не бисмо имали на уму да се исто уништење непријатељске оружане снаге налази и у оном посебном циљу и да је он само слаба модификација уништења.

Како се на то заборављало, настала су пре последње ратне епохе потпуно погрешна гледишта, тежње и фрагменти система са којима се теорија, како је сама веровала, издигла изнад занатске примене уто-

лико више, уколико је мање сматрала да јој је потребан прави инструмент, — уништење непријатељских оружаних снага.

Истина, такав систем не би се могао појавити да при томе нису употребљене друге погрешне претпоставке и да на место уништења непријатељских оружаних снага нису стављене друге ствари, којима се приписивала лажна ефикасност. Ми ћемо се разрачунати с њима, где нам предмет за то буде дао повода, али не можемо говорити о боју, а да не упозоримо на његову важност и праву вредност и не одвратимо од странпутице на коју би могла навести чисто формална истина.

Али како да докажемо да је у већини случајева, и то у најважнијим, уништење непријатељских оружаних снага главна ствар? Како да обеснажимо изванредно префињену представу која замишља могућност да се нарочито вештим начином, уз незнатно непосредно уништење непријатељских оружаних снага, може постићи посредно веће уништење, или да се помоћу малих, али нарочито вешто нанетих удара, може произвести тако онеспособљење непријатељских снага и такав утицај на непријатељеву вољу, да би се овакав поступак могао сматрати као велико скраћивање пута? Свакако да бој на једној тачки има већу вредност него на некој другој, и свакако да постоји хијерархичан ред бојева и у стратегији, јер ова и није ништа друго до вештина која утврђује овакав ред. Није нам намера да то поричемо, али тврдимо да свуда преовлађује непосредно уништење непријатељских оружаних снага. Овде желимо да извођујемо принципу уништавања ову претежну важност, и ништа друго.

Међутим, морамо потсетити на то да се налазимо у области стратегије, а не тактике, да не говоримо, дакле, о средствима која може имати стратегија да са мало напора уништи много непријатељских оружаних снага, већ да под непосредним уништењем разумемо тактичке успехе, и да наше тврђење гласи: само велики тактички успеси могу довести до великих стратегиских, или, као што смо већ једном одређеније рекли, да су у ратовању од претежне важности тактички успеси.

Доказати ово тврђење изгледа нам прилично просто. Доказ зависи од времена које захтева свака сложена (вештачка) комбинација. На питање да ли већа дејства производи прост или сложенији и вештији удар, може се, без сумње, одговорити у корист сложеног, док се противник замишља као пасиван објект. Али сваки сложен удар захтева више времена, и ово време мора му се дати, а да се при томе у припремама за дејство ниједним противударом на један њен део не поремети целина. Одлучи ли се противник на простирији удар, који је за кратко време изведен, он добија преимућство и ремети дејство великог плана. При оцени сложеног удара морају се зато узети у обзир све опасности којима смо изложени за време припремања, и можемо га применити само ако не треба да се бојимо да ће га противник пореметити краћим ударом. Кад год је то случај, треба изабрати краћи удар, и у овом погледу ићи све дотле, докле то захтевају оцена о противнику, прилике код њега и друге околности. Напустимо ли слабе утиске апстрактних појмова и спустимо ли се у стварност, то нам брз, храбар и одлучан противник неће оставити времена за далекосежне, веште комбинације,

а баш против таквог противника било би нам потребно највише вештине. Чини нам се да је овим већ дата већа важност простим и непосредним успесима него сложеним.

Наше мишљење није, dakле, да је прост удар најбољи, већ да се не сме замахнути више но што то допуштају могућности и да ће ово све више водити непосредној борби што је непријатељ ратоборнији. Далеко од тога да се са противником смемо надметати у погледу сложених планова; напротив, морамо тежити да у супротном смислу будемо увек испред њега. Ако испитамо крајње основе ових супротности, наћи ћемо да се у једној налази мудрост, а у другој храброст. Веома је примамљиво веровати да ће умерена храброст, удружена са великом мудрошћу, учинити више него умерена мудрост са великим храброшћу. Ако, међутим, ове елементе не замислимо у нелогичним несразмерама, онда немамо права да мудrosti признамо ово преимућство над храброшћу на подручју које се зове опасност и које се мора сматрати правим царством храбости.

После овог апстрактног разматрања казаћемо само још то, да је искуство, далеко од тога да дади другојачији резултат, напротив, једини узрок који нас је нагнао да пођемо овим правцем и да дођемо до ових мисли.

Ко непристрасно чита историју, биће убеђен да је од свих ратничких врлина енергија у ратовању увек највише допринела слави и успеху оружја.

На који ћемо начин своје начело, — да је, наиме, главна ствар уништење непријатељских оружаних снага не само у целом рату, већ и у поједином боју, — применити и прилагодити свима облицима и условима, које неминовно захтевају односи из којих рат потиче, то ће се видети из даљих излагања; засада нам је било стало само до тога да му извојујемо општу важност. Постигавши тај резултат, опет се враћамо боју.

Глава четврта

НАСТАВАК

У прошлој глави застали смо на томе да је уништење непријатеља сврха боја, а нарочитим излагањем покушали смо да докажемо да је ово у већини случајева и код већих бојева заиста тако, јер је у рату уништење непријатељских оружаних снага увек главно. Друге сврхе, које се могу придружити овој главној, уништењу непријатељске оружане снаге, и имати више или мање преваге, окарактерисаћемо у општим цртама у следећој глави, а доцније ћемо их постепено и изближе упознавати. Међутим, овде ћемо ослободити бој сасвим од ових сврха, и посматрати уништење противника као потпуно довољан шиль сваког појединог боја.

Шта треба разумети под уништењем непријатељске оружане снаге? Њено смањење које ће бити сразмерно веће него оно наших сопствених снага. Ако смо у великој бројној надмоћности над непријатељем, онда ће, наравно, иста апсолутна величина губитака за нас бити мања него за њега, па ће се већ моћи сматрати као извесна корист. Понекад овде посматрамо бој апстрахујући га од свих сврха, морамо искључити и ону сврху, где се бој употребљава само посредно ради већег уништења непријатељских оружаних снага; према томе, може се сматрати као сврха само онај непосредни добитак који смо постигли у узајамном процесу уништавања. Овај добитак је апсолутан, преноси се кроз обрачун целога похода и показује се на крају рата увек као чист добитак. Свака пак друга врста победе над нашим противником имала би свој узрок или у другим сврхама, на које се овде не осврћемо, или би дала само привремену, релативну корист. Ово нека нам објасни један пример.

Ако смо свога противника вештим вођењем борбе довели у тако неповољно стање, да он бој не може да продужи без опасности, те се после извесног отпора повуче, тада можемо рећи да смо га на овоме mestu савладали. Али ако смо при овом савлађивању претрпели губитке управо у истој сразмери као и он, онда при завршном обрачуни рата од ове победе, ако се овакав резултат тако може назвати, неће остати ништа. Савлађивање непријатеља, тј. његово довођење у такав положај да борбу мора да напусти, по себи, дакле, не долази у обзир, и не може се зато ни обухватити дефиницијом сврхе, те према томе, како рекосмо, не остаје ништа друго до непосредни добитак, који смо постигли у процесу уништавања. Али ту не спадају само губици који се претрпе у току боја, већ и они који настају као његова непосредна последица после повлачења побеђеног dela.

Позната је ствар да губици у физичким оружаним снагама у току боја ретко показују велику разлику између побеђеног и победиоца, често и никакву, а понекад и обрнуто, и да највећи губици код побеђеног наступају тек при повлачењу, наиме, они које победилац не дели са побеђеним. Слабе остатке већ растројених батаљона покоси коњица, уморни људи падају успут, поломљени топови и каре заостају, други не могу довољно брзо да се повлаче по рђавим путевима па их стиже непријатељска коњица. Поједине трупе залутају ноћу и без одбране падају непријатељу у руке, и тако победа добија своје обличје тек пошто је одлучена. То би била противречност, кад се не би могла објаснити на овај начин:

Губитак физичких оружаних снага није једино што обе зараћене стране трпе у току боја, већ се оне и морално потресају, ломе и пропадају. Није то само губитак у људима, коњима и топовима, већ губитак и у поретку, храбrosti, поверењу, узајамној вези и плану, што све долази у обзир код питања: да ли се бој још може продолжити или не. Овде првенствено одлучују моралне снаге, и само су оне одлучивале у свима случајевима где је победилац исто толико изгубио колико и побеђени.

Однос у физичком губитку у току боја и онако је тешко оценити, али однос у моралном губитку не. Две ствари га пре свега износе на видело. Прво је губитак земљишта на коме се бори, а друго надмоћност непријатељских резерви. Што више нестају наше резерве у односу према непријатељским, тиме смо више утрошили снага да одржимо равнотежу. Већ у томе се види јасан доказ моралне надмоћности противникова, који ретко када неће изазвати у души војсковође извесну горчину и потцењивање сопствених трупа. Али главна је ствар да све трупе које су се дуго бориле личе, мање или више, на сагорео пепео; оне су потрошиле своју муницију, бројно се смањиле, њихова физичка и морална снага је исцрпљена, а добрым делом и њихова храброст сломљена. Таква трупа, dakle, и без обзира на смањење њенога броја, посматрана као органска целина, ни издалека није више оно што је била пре боја, а отуда произлази да се губитак у моралним снагама познаје по утрошеним резервама као на каквом кантару.

Изгубљено земљиште и оскудица у свежим резервама су, dakле, обично два главна узрока, који доводе до повлачења; али тиме нећемо да искључимо или запоставимо друге узроке који могу лежати у међусобној повезаности појединих делова, у плауне целине итд.

Сваки бој је, dakле, крваво и разорно изјединачење физичких и моралних снага. Кome на свршетку остане већи збир једних и других, тaj је победилац.

У боју је губитак моралних снага био главни узрок за решење; пошто је ово пало, губитак моралних снага расте и тек на kraју целога акта достиже своју кулминацијону тачку. Тaj губитак постаје, dakле, и средство да се постигне онај успех у уништавању физичких оружаних снага, који је и био прави циљ боја. Нестајањем реда и јединства често се утиче штетно и на сам отпор појединача; морал целине је сломљен, првобитна напречност због губитка или добитка, у којој се на опасност било заборавило, попустила је, и код већине се опасност не јавља више као изазвивање храбости, већ као тешка казна. Тако је инструмент у првом тренутку непријатељске победе ослабљен и отуپљен, а зато и неспособан да на угрожавање одговори угрожавањем.

Победилац мора искористити ово време да би задобио стварни добитак од уништавања физичких снага. Само оно што у овоме погледу постигне, остаје му сигурно; моралне снаге код противника враћају се постепено, ред се обнавља, храброст се поново враћа, и у већини случајева остаје само врло мали део од стечене надмоћности, често и ништа, а у појединим, ма да ретким случајевима, постиже се обрнуто дејство, услед освете и јачег распиравања непријатељства. Напротив, оно што је добијено у мртвима, рањеним и заробљеницима и отетим топовима, не може никад ишчезнути из рачуна.

Губици у бици састоје се више у мртвима и рањенима, а они после битке више у изгубљеним топовима и заробљеницима. Прве губитке, више или мање, дели победилац са побеђеним, ове друге не дели, и зато се они обично налазе само на једној страни боја, или бар само тамо у знатнијем броју.

Топове и заробљенике сматрали су зато у сва времена правим трофејима победе и у исто време и као мерило за њу, јер се по њима не сумњиво познаје њен обим. Чак и степен моралне надмоћности види се ту боље но из ма ког другог односа, нарочито, ако се са тиме сравњује број погинулих и рањених, и на тај начин настаје нова могућност моралног дејства.

Казали смо да се моралне снаге, упропашћене борбом и њеним првим последицама, мало помало опорављају и често не остављају никаквог трага од онога што су претрпеле; то је случај код малих делова целине, ређе код великих; може тако бити и код великих јединица у војсци, али ретко или никада у држави или влади којима ова војска припада. Овде се тај однос цени са више непристрасности и са једне више тачке гледишта, а у размери трофеја који су непријатељу пали у руке и у њиховом односу према губитку у погинулима и рањенима познаје се и сувише лако и добро степен властите слабости и немоћи.

Уопште, не смео потцењивати изгубљену равнотежу моралних снага зато што она нема никакве апсолутне вредности и што се у крајњем збирлу успеха не мора појавити. Она може постати од тако претежне важности да све обара неодољивом снагом. Она може зато да постане често и главни циљ свега деловања, о чему ћемо говорити на другом месту. Овде морамо да се осврнемо још на неке њене првобитне односе.

Морално дејство победе расте са размером оружаних снага не само у равној мери, него у све већем степену, и то не само по обиму, већ и по интензивној јачини. У једној потученој дивизији лако је опет повратити ред. Као што се поједини замрли део тела лако опет загреје на осталом телу, тако се и храброст једне потучене дивизије лако поново враћа поред храброг држања остале војске, уколико се она овој опет придружи. Иако, дакле, дејства мале победе не ишчезавају сасвим, она ће ипак за непријатеља бити делимице изгубљена. Али то није тако, ако сама војска подлегне у некој несрћеној бици, ту се руши све заједно. Велика ватра достиже сасвим други степен топлоте него више малих.

Један други однос, који би имао да одреди моралну вредност победе, јесте однос оружаних снага које су се бориле једна са другом. Бројно малим снагама победити веће, није само двострука добит, већ указује и на већу, а нарочито општу квалитативну надмоћност, које се побеђени мора стално плашити. Ипак је уствари овај утицај у таквом случају једва приметан. У тренутку деловања убеђење о стварној противникој јачини обично је тако неодређено, а оцена сопствене обично тако нетачна, да је онај јачи или далеко од правилне оцене или никако не признаје несразмеру, чиме, већином, избегне моралну штету која би се одатле за њега појавила. Тек доцније, у историји, обично избија на видело та снага из замраченог стања, у коме су је држали незнაње, сујета, или можда и смишљена опрезност. Тада она, истина, прославља војску и њеног вођу, али тада за одавно минуле догађаје не може више ништа да учини својом моралном вредношћу.

Ако су заробљеници и отети топови оне ствари у којима се победа углавном одликује, ако су то њене праве кристализације, тад ће и план за бој имати првенствено то у виду. Уништавање противника убијањем и рањавањем, овде изгледа тек као просто средство.

Какав утицај има ово на распоред и рад у боју, то се стратегије не тиче, али чињеница самог боја стоји са тим већ у вези, и то путем обезбеђења сопственог и угрожавањем непријатељског залеђа. Од тога зависи у великој мери број заробљеника и отетих топова, а у понеким случајевима сама тактика у том погледу не може задовољити, ако су јој стратегиске прилике сувише супротне.

Опасност да ће се морати борити на две стране и још већа, наиме, да се неће обезбедити отступница, коче покрете и снагу отпора и утичу на алтернативу — победа или пораз. Даље, код пораза оне повећавају губитке и доводе их често до крајњих граница, тј. до уништења. Угрожена отступница чини, дакле, пораз у исто доба и вероватнијим и одлучнијим.

Из овога искрсава прави инстинкт за цело ратоводство, а нарочито за велике и мале бојеве, наиме, сигурност сопствене, а пресецање непријатељске отступнице. Овај инстинкт потиче из појма о победи, који је, као што смо видели, нешто сасвим друго него просто убијање.

Са оваквом тежњом долазимо, дакле, до прве ближе одредбе борбе, и то сасвим опште. Ниједна се борба не може замислiti у којој не би та тежња у свом двојаком или простом виду ишла напоредо са самим ударом сile. Ни најмање одељење неће се бацити на противника, а да не помишља на своју отступницу, а у већини случајева оно ће потражити непријатељску отступницу.

Далеко би нас одвело испитивање колико је пута у замршеним случајевима овај инстинкт спречен да иде правим путем, колико пута мора у тешкоћама да уступи место другим, вишим погледима. За нас је довољно да га поставимо као општи природни закон за бој.

Овај инстинкт делује свуда, он свуда врши притисак својом природном тежином и постаје тако тачка око које се окрећу готово сви тактички и стратегиски маневри.

Ако сада бацимо још један поглед на цео појам победе, у њему налазимо три елемента:

1. — већи противников губитак у физичким снагама,
2. — већи противников губитак у моралним снагама,

3. — отворено признање свега овога тиме што он одустаје од своје намере.

Обострани извештаји о губицима у погинулима и рањенима нису никад тачни, ретко су истинити, а у већини случајева пуни намерних изопачења. Чак и број трофеја саопштава се ретко као сасвим поуздан, а где их нема у знатном броју, то може још изазвати сумњу у победу. У погледу губитка у моралним снагама, не може се дати никаква друга права мера, осим трофеја. У многим случајевима остаје напуштање борбе једини прави доказ за победу. Према овоме, признање слабости треба сматрати као спуштање заставе, чиме се противнику признаје право и надмоћност у овом појединачном случају, и ова страна пони-

жења и срама, коју треба разликовати од свих других моралних последица померене равнотеже, јесте битан део победе. Овај део једини је који утиче на јавно мишљење изван војске, на народ и владу у обема зарађеним државама и у свима другим које су тим ратом заинтересоване.

Али напуштање намере није потпуно идентично са повлачењем са бојишта, чак ни тамо где је борба вођена упорно и трајно. Нико неће казати о претстражама које се повлаче после упорног отпора да су напустиле своју намеру. Чак ни у бојевима чији је циљ уништење непријатељских оружаних снага, повлачење са бојишта не може се увек сматрати као напуштање ове намере, напр., код унапред предвиђених повлачења, код којих се земљиште брани стопу по стопу. Све ово спада тамо где ћемо говорити о нарочитим циљевима борева. Овде ћемо само скренuti пажњу на то да се у већини случајева напуштање намере тек шко разликује од отступања са бојишта и да утисак, који оно ствара и у војсци и изван ње, не треба потцењивати.

За војсковође и војске, које нису на великом гласу, ово је нарочито тешка ствар код извесних поступака, који су иначе оправдани околностима, где низ бојева, који се свршавају повлачењем, може личити на низ пораза, а да то уствари и није, и где ова привидност може имати врло штетног утицаја. Страни, која се у овом случају повлачи, није могуће да изношењем своје праве намере стане свуда на пут моралном утиску, јер, да би то учинила са успехом, морала би потпуно да открије свој план. Ово би, разуме се, и сувише било супротно њеном главном интересу.

Да бисмо упозорили на нарочиту важност овог појма победе, потсетићемо само на битку код Сора, где трофеји нису били богзна како велики (неколико хиљада заробљеника и двадесет топова) и где је Фридрих Велики наговестио победу тиме, што је остао на бојишту још пет дана, ма да је његово повлачење у Шлеску било већ готова ствар и основано на целокупној његовој ситуацији. Мислио је да се моралним успехом ове победе приближи миру, као што то сам каже. Иако је било потребно још неколико других успеха, наиме, бој код Католиш-Хенерсдорфа у Лужици и битка код Кеселдорфа, пре но што је закључен мир, ипак се не може рећи да је морално дејство битке код Сора било ништавно.

Ако је победом поколебана поглавито морална снага, и ако је тиме број трофеја порастао до необичне висине, онда изгубљена битка постаје пораз, који се, према томе, не појављује уз сваку победу. Пошто је код таквог пораза у много већем степену растројена морална снага побеђеног, то често настаје потпуна неспособност за отпор и свака се делатности састоји само у повлачењу, тј. бекству. Јена и Бел-Алијанс су порази, Бородино није. Ма да се овде не може без цепидлачења дати никаква посебна ознака као граница, јер се чињенице разликују само по степену, то је, ипак, битно да се појмови утврде као средишња тачка за јасност теориских представа. Недостатак је наше терминологије што у случају пораза само једном речју можемо да означимо победу која њему одговара, а исто тако и у случају обичне победе непријатељеву немоћ која одговара њој.

Глава пета

О ЗНАЧАЈУ БОЈА

Пошто смо у прошлoj глави посматрали бој у његовом апсолутном облику, такође, као смањену слику целокупног рата, сада се враћамо на односе у којима он стоји као део веће целине према осталим деловима. Упитајмо се најпре за ближи значај који може имати бој.

Пошто рат није ништа друго до узајамно уништавање, то изгледа најприродније у мислима, а можда и у стварности, да се свеукупне снаге сваке зараћене стране обухватају једну велику масу, а сви резултати у један велики удар ових маса. Извесно је да у овој замисли има много истине, а изгледа да је уопште врло пробитачно ако се ми чврсто држимо ње, и ако незнатне борбе због тога сматрамо у почетку као неминовне отпадке, такође, као струготину. Међутим, ствар ипак није тако проста.

По себи је јасно да до увећавања броја бојева долази услед расподеле оружаних снага. Зато ће о блијким сврхама поједињих бојева бити говора код расподеле оружаних снага. Али ове сврхе, а са њима и цела маса бојева, могу се уопште расподелити у извесне класе, а наше мисли добиће више јасноће ако се сада с њима упознамо.

Уништење непријатељских оружаних снага, истина, циљ је свих бојева, само што се за то могу везати и други циљеви, а шта више, они могу и надвладати. Морамо, dakле, разликовати такав случај где је главна ствар уништење непријатељске оружије снаге, и други, где је оно више средство. Осим уништења непријатељске оружије снаге може општи циљ, који може имати бој, бити још и поседање неког краја или освајање неког предмета и то или само један од ових циљева или више њих заједно, у ком случају обично је ипак један од њих главни. Оба-два главна вида рата: напад и одбрана, о којима ћемо ускоро говорити, не модификују, међутим, први од ових циљева, али свакако оба друга; и тако би преглед, који бисмо о томе начинили, изгледао овако:

Офанзивни бој

1. — Уништење непријатељских оружаних снага
2. — Освајање неког краја
3. — Освајање неког предмета

Дефанзивни бој

1. — Уништење непријатељских оружаних снага
2. — Одбрана неког краја
3. — Одбрана неког предмета

Међутим, изгледа да ови циљеви не обухватају тачно целу област, ако се потсетимо на рекогносцирања и демонстрације, код којих очигледно ниједан од она три назначена предмета није сврха боја. Ово нас приморава да призnamо још и четврту класу. Код рекогносцирања, где би било потребно осмотрити непријатеља, код узбуњивања где га треба замарати, код демонстрација, где га треба везати за неку тачку или га окренuti ка другој, сви се ови циљеви постижу, ако се тачно посматра, само посредно и уколико само привидно тежимо једноме од она три горе наведена циља, обично другоме. Јер, непријатељ са намером да рекогносцира мора да се прави као да хоће стварно да нас нападне, потуче или отера итд. Само ово обманјивање није прави циљ, а ми смо баш њега и тражили. Морамо зато оним трима циљевима код нападача придружити још четврти, наиме, циљ да се противник наведе на погрешне мере, или, другим речима, да се изведе демонстративан бој. У природи је ствари да се овај циљ може замислити само као офанзиван.

С друге стране, морамо напоменути да одбрана неког места може бити двојака: или апсолутна, ако се та тачка уопште не сме напуштати, или релативна, ако је она потребна само за извесно време. Ово последње дешава се стално у бојевима претстраже и заштитнице.

По себи се разуме да природа ових разних сврха боја има битног утицаја на начин његовог вођења. Друкчије ће се поступити ако треба само да се нека непријатељска претстражка потисне са њеног положаја, него ако је треба потпуно потући; друкчије ако ће се неко место бранити по сваку цену, него ако се жели да се непријатељ задржи само неко време. У првом случају не маримо много за повлачење, у последњем оно ће бити главна ствар, итд.

Ова разматрања, међутим, спадају у тактику и овде се износе само као пример, ради бољег разумевања. Шта стратегија има да каже о разним сврхама боја, изнећемо у главама које се баве овим сврхама. Овде, пак, дајемо само неке опште примедбе. Прва је да важност сврхâ опада отприлике оним редом како су горе наведене. Затим, да прва од ових сврха увек треба да преовлађује у главној биши; и, најпосле, да су обе последње сврхе код дефанзивног боја уствари такве да не доносе никакве користи, тј. оне су потпуно негативне и могу постати корисне само посредно, уколико олакшавају ма шта било друго позитивно. Зато је рђав знак стратегиске ситуације ако бојеви ове врсте постану сувише чести.

Глава шеста

ТРАЈАЊЕ БОЈА

Посматрамо ли бој не више сам за себе, већ у односу према осталим оружаним снагама, онда његово трајање добија посебан значај.

Трајање боја треба унеколико сматрати другим, подређеним резултатом. Победиоцу никад не може бој решен довољно брзо, а побе-

ћеноме никад доста дуго трајати. Брза победа је виши степен саме победе, а доцније решење код пораза накнада за губитке.

Ово је, углавном, тачно, али практично добија своју важност приликом примене на оне бојеве који имају значај неке релативне одбране.

Овде је често цео успех у самом трајању. То је разлог што ово стављамо у ред стратегских елемената.

Трајање боја мора бити у вези са битним односима његовим. Ови су: апсолутна величина снаге, однос обостраних снага и родова војске и природа земљишта. 20.000 људи неће се тако брзо узајамно сатрти као 2.000; два или три пута надмоћијем непријатељу не одупирено се толико дуго као противнику једнаке јачине. Коњичка борба решава се брже од пешадиске, а борба са самом пешадијом брже него кад је ту и артиљерија. У планинама и шумама не наступа се тако брзо као у равници. Све је ово само по себи разумљиво.

Из овога излази да се морају узети у обзир јачина, сразмера родова војске и распоред, ако треба да бој одговори некој намери својим трајањем. Али, код овог специјалног разматрања, ово правило нам је било мање важно, но што нам је било стало да за његово одмах главне резултате које нам даје искуство у овој ствари.

Отпор једне обичне дивизије од 8.000 до 10.000 људи, састављене од свих родова војске, траје више часова, чак и против знатно јачег непријатеља, и на мање повољном земљишту, а ако је непријатељ мало или нимало јачи, и пола дана. Корпус од 3 до 4 дивизије добија два пута толико времена, а армија од 80.000 до 100.000 људи око три до четири пута више. Толико времена, дакле, могу се масе оставити саме и неће настati никакав засебан бој, ако се у овом времену могу привући остале снаге, чије ће се дејство брзо спојити у једну целину са успехом већ вођеног боја.

Наведене бројеве узели смо из искуства, али нам је у исто доба важно да окарактеришемо моменат решења и слетствено завршетка боја.

Глава седма

РЕШЕЊЕ БОЈА

Ниједан бој не решава се у једном једином моменту, иако у свакоме има момената од велике важности, који, углавном, доводе до решења. Губитак боја је, дакле, постепено претезање једне стране. Али у сваком боју постоји тренутак, кад се он може сматрати решеним тако, да би понован његов почетак био нов бој, а не продолжење старог. Врло је важно имати јасну претставу о овом тренутку како би се могло оценити да ли има изгледа на успех ако пристигну појачања и бој се обнови.

Често се у бојевима, који се не могу поправити, узалуд жртвују нове снаге; често се пропусти да се решење преокрене, где се то још може учинити са оправдањем. Ту имамо два примера да не могу бити бољи.

Кад је кнез Хенлое 1806 године код Јене са 35.000 људи против 60.000 до 70.000 људи под Бонапартом примио битку и изгубио је, али тако изгубио да су се тих 35.000 људи могли сматрати потпуно разбијеним — генерал Рихел је са неких 12.000 људи предузео да обнови битку. Последица је била да је он за трен ока исто тако био разбијен.

С друге стране, истога дана, код Ауерштета све до подне борило се 25.000 људи противу Давуа који је имао 28.000 људи, истина несрећно, али не у стању растројства и без већих губитака но што их је имао непријатељ који је потпуно оскудевао у коњици, — а пропуштење је да се употреби резерва од 18.000 људи под генералом Калкројтом, па да се битка преокрене у сопствену корист, јер ју је под овим околностима било немогуће изгубити.

Сваки бој чини целину у којој се појединачне борбе сједињују у један укупан успех. У овом укупном успеху је решење боја. Овај успех не мора баш да буде победа, како смо је обележили у шестој глави, јер често зато нема подлоге; често нема прилике, ако се непријатељ повуче сувише рано. У већини случајева, чак и тамо где је одбрана била упорна, решење наступа раније него онај успех који, углавном, чини појам победе.

Питамо, dakле: који је то обично тренутак који доноси решење, тј. онај тренутак где нова, разуме се не несразмерна, оружана снага не може више преокренути пораз у успех?

Ако пређемо преко демонстративних бојева који су по својој природи стварно без решења, онда је:

1. — Губитак неког покретног објекта уједно је и решење, ако је његово освајање био циљ.

2. — Решење већином у губитку неког земљишта, ако је заузимање овога било сврха боја; али то није увек, већ само уколико је земљиште нарочито јако. Лако приступачно земљиште, ма како иначе било важно, може се поново заузети без великих мука.

3. — Али у свима другим случајевима где обе ове околности нису већ решиле бој, dakле, нарочито у случају кад је уништење непријатељске оружане снаге главни циљ, решење пада оног тренутка кад победилац престаје да се налази у стању растројства и извесне неспособности, где би, dakле, била бескорисна даља примена постепеног напрезања снага о којој смо говорили у дванаестој глави треће књиге. Из овог разлога смо и пренели у овај параграф стратегиско јединство боја.

Не може се уопште више поправити бој у коме нападач уопште није изашао из поретка и борбене способности, или само једним малим делом својих снага док се наша снага више или мање растројила; још мање кад је противник већ поново успоставио своју способност. Што је мањи део оружане снаге који се стварно борио, и што је већи онај који је као резерва самим својим присуством допринео решењу, тим

мање нам нова непријатељска оружана снага може отети победу из руку. Онај пак војсковођа и она војска који су највише у стању да воде сам борб је са највећом економијом снага и да свуда делују морално дејствујући са јаким резервама, иду најсигуријим путем ка победи. У новије доба мора се у томе признати велика вештина Французизма, нарочито кад их је водио Бонапарт.

Даље, тренутак када код победиоца престаје стање кризе у боју, а стара се способност враћа, наступиће утолико раније што је трупа мања. Коњичко одељење на стражи, које у стопу гони свога противника, повратиће за неколико минута опет свој стари поредак, а дуже не траје ни криза; целом коњичком пуку зато треба већ више времена; још дуже траје то код пешадије ако се развила у стрељачке стројеве, а још дуже код здружених одреда, ако је један део узео овај, а други онај слу чајни правац, те је борб је на тај начин проузроковао поремећај у поретку, који се обично још погоршава тиме што ниједан део не зна тачно где се налази други. Тако, кад је победилац опет нашао инструменте којима се служио, помешане и делом у нереду, кад их је опет мало уредио, поставио на згодно место и ратну радионицу опет довео у ред, за тај тренутак кажемо да наступа увек тим доцније што је већа трупа.

Доцније наступа тај тренутак и ако ноћ затекне победиоца у кризи, и, најзад, ако је земљиште испресецано и покривено. Али уз обе ове тачке мора се приметити да ноћ претставља и велику заштиту, јер су околности само врло ретко подесне да се од ноћних напада може очекивати добар успех, као 10 марта 1814 године код Лаона, где је Јорк против Мармона дао за ово врло добар пример. Исто тако ће покривено и испресецано земљиште бити заштита против реакције и за ону страну која се налази у дужој победној кризи. Како ноћ тако и покривено и испресецано земљиште отежавају, дакле, обнову истог бора, место да је олакшају.

Досада смо помоћ која долази оној страни која губи посматрали само као умножавање оружане снаге, дакле, као појачање које долази из позадине, што је обично и случај. Сасвим друга је ствар, међутим, ако појачање удари на противника у бок или позадину.

О дејству бочних и леђних напада, уколико спадају у стратегију, говорићемо на другом месту; такав напад, какав овде имамо у виду, напад ради обнове бора, углавном, спада у тактику и само зато га спомињамо што овде говоримо о тактичким резултатима, а наше мисли морају залазити и у област тактике.

Правац удара извесне оружане снаге ка непријатељевом боку и позадини може јако да повећа његово дејство, али то не мора увек бити, већ удар може због тога и да ослаби исто толико. Околности, под којима се води борб, одлучују о овој тачки његовог плана, али се у то овде не можемо упуштати. За наш предмет су при томе важне две ствари: прво, да бочни и леђни напади редовно дејствују повољније на успех после решења него на само решење. Међутим, при обнови неког бора треба, пре свега, тражити повољно решење, а не величину успеха. С обзиром на ово требало би

проверовати да је помоћ, која хита к нама ради обнове боја, мање ефикасна ако удари противника у бок и с леђа, дакле, одвојено од нас, него ако се прво са нама сједини. Истина, има случајева где тако и бива, али се, ипак, мора рећи да ће се већина случајева наћи на другој страни, и то због друге тачке која нам је овде важна.

Та друга тачка је: морална снага у изненађењу коју редовно има помоћ која придолази ради обнове боја. А дејство услед изненађења на боку и у позадини увек је веће, и она страна која се задеси у победиој кризи, у свом разглобљеном и расутом стању мање је у могућности да му се одупре. Ко не осећа да бочни или леђни напад, који би мало значио у почетку боја кад је снага прикупљена и кад се на такве случајеве увек унапред мисли, у последњем тренутку боја добија сасвим другу важност?

Морамо, дакле, без размишљања признати да ће у већини случајева помоћ, која удара на бок или у леђа противника, имати много јаче дејство; да ће деловати као иста тежина на дужој полузи, тако да се под таквим околностима може обнова боја предузети истом снагом, а која не би била довољна директним путем. Овде где дејство измиче готово сваком прорачуну, јер моралне снаге добијају потпуну превагу, ту је право поље смелости и ризика.

Све се ове ствари морају, дакле, имати у виду, сви ови моменти садејства снага морају се узети у обзир, ако у сумњивим случајевима треба одлучити да ли се неуспешан бој може поправити или не.

Ако бој још не треба сматрати свршеним, онда ће се нови бој, који се почиње помоћу пристиглог појачања, са ранијим спојити уједно, дакле, у један заједнички резултат; и први неуспех тада сасвим ишчезава из рачуна. Али то није тако, ако је борба већ била решена; тада постоје два, један од другог одвојена, резултата. Ако је појачање само умерене јачине, ако није само по себи дорасло непријатељу, онда је тешко рачунати на повољан исход овог другог боја; али, ако је то појачање тако јако да се нови бој може предузети без обзира на први, онда оно може једним добрым успехом онај бој да поправи, па и надмаши, али га никад не може избрисати из рачуна.

У бици код Кунерсдорфа Фридрих Велики заузео је у првом налету лево крило руског положаја и отео 70 топова; на крају битке било је обоје опет изгубљено и цео резултат овог првог боја нестао из рачуна. Да је било могуће овде се зауставити и други део битке одложити до другог дана, то би се предности из првога дана свакако могле сачувати чак да је краљ и изгубио битку.

Али кад се неповољан бој прихвати и преокрене још пре свршетка, онда не само што за нас ишчезава из рачуна његов негативни резултат, већ он постаје и основом за већу победу. Наиме, кад се тачно замисли тактички ток боја, онда се лако увиђа да су, до његовог свршетка, сви успеси делимичних бојева само одложене пресуде, које се главним резултатом могу не само поништити, већ се могу преобразити и у супротне. Што су више наше оружане снаге упропашћене, то су се и непријатељске снаге више истрошиле у борби, услед тога ће бити већа криза код непријатеља, а тим и већа надмоћност наших све-

жих снага. Окрене ли се сада укупни резултат у нашу корист и отмено ли поново непријатељу боиште и трофеје, онда ће све снаге које је он утрошио ради њих постати чист добитак за нас, а нашим ранијим поразом добиће се степен ка већем тријумфу. Најсјајнији борбени подвизи, који би у случају победе били за непријатеља тако важни да не би обраћао пажњу на снаге које је ради њих изгубио, сада за собом не остављају ништа друго до кајање због ових жртвованих снага. На тај начин чар победе и проклетство због пораза мењају специфичну важност елемената.

Дакле, чак и онда кад смо отсудно јачи, и кад бисмо се непријатељу за његову могли осветити још већом својом победом, увек ће бити боље да свршетак неког неповољног боја, ако је иоле значајан, предухватимо, с тим да га преокренемо, него да бијемо други бој.

Фелдмаршал Даун покушао је 1760 године код Лигница да притече у помоћ генералу Лаудону, док је овај још био у борби. Али кад је бој испао неповољно, он није покушао да сутрадан нападне Фридриха Великог, ма да није оскудевао у оружаним снагама.

Из овог разлога крваве борбе претходнице, које претходе бици, треба сматрати само као нужно зло и избегавати их тамо где нису неминовне.

Треба да размотримо још један други закључак.

Ако је крај боја свршена ствар, он не може постати узроком за нов бој, већ одлука за нов бој мора потећи из осталих околности. Али овом закључку стаје на пут једна морална снага коју морамо узети у обзир: то је тежња за осветом и одмаздом. Ова тежња постоји код врховног војсковође као и код последњег добошара, и зато трупа није никад боље расположена него кад треба да спере љагу. Само, ово претпоставља да потучени део није превише знатан део целине, иначе ће се ова тежња изгубити у осећању немоћи.

Сасвим је природна тежња да се искористи ова морална снага, те да се сместа надокнади изгубљено, и зато треба првенствено, ако то остale околности допуштају, покушати други бој. У том случају, у природи је саме ствари да ће овај други бој морати већином да буде у виду напада.

У низу мање значајних бојева налазимо много примера за овакве освете; али велике битке имају обично сувише других разлога за опредељивање, а да би их привукао овакав мотив мањег значаја.

Неоспорно је такво осећање одвело племенитог Блихера 14 фебруара 1814 године са трећим корпусом на исто боиште код Монмираја, где су три дана раније била потучена два његова корпуса. Да је знао да ће наићи и на самог Бонапарту, то би га, наравно, претежно јаки разлози морали определити да одложи своју освету; али, он се надао да ће се осветити Мармону, и место да пожње користи племените жудње за осветом, он је подлегао штетним последицама погрешног рачуна.

Од трајања бојева и момента њихових решења зависи удаљеност у којој се смеју налазити, једне од других, масе одређене да се заједнички боре. Овај распоред биће утолико тактичка мера, уколико је намењен једном те истом боју; али он се може ипак сматрати та-

квим само тамо где су положаји тако близу да се два одвојена боја при томе не могу замислiti, и тамо где се простор који заузима целина, према томе, стратегиски може сматрати само као тачка. Међутим, у рату су чести случајеви где се и оне снаге које су одређене да се заједнички боре морају једне од других толико одвојити, да је њихова концентрација за заједничку борбу, додуше, главна намера, али ипак да остаје могућност и за појаве посебних бојева. Такав распоред је, дакле, стратегиски.

Мере ове врсте су: покрети у подвојеним масама и колонама, претходнице и побочнице које више но само једној стратегиској тачки имају да служе као заштита, концентрација појединих корпуса из далеких кантонмана итд. Види се да оваквих мера има непрекидно и да оне, такорећи, претстављају ситан новац у стратегиском газдинству, док су главне битке, и све оно што је са њима у истој линији, златници и талири.

ГлавА ОСМА

ОБОСТРАНО ПРИСТАЈАЊЕ НА БОРБУ

Ниједан бој не може настати без узајамне сагласности, и полазећи од те мисли, која претставља целу основу двобоја, потиче извесна фразеологија код историчара, а која одводи на многе неодређене и погрешне мисли.

Разматрања писаца крећу се, наиме, често око тачке, као да је један војсковођа другом понудио битку, а овај је није примио.

Али бој је јако модификован двобој и његова основа се састоји не само у узајамној вољи за борбу, тј. у пристанку, већ и у циљевима који су везани за бојеве. Ови циљеви припадају увек већим целинама, и то утолико више, уколико цео рат, замишљен као борбена јединка, има политичких циљева и услова, који се односе на већу целину. Тако код обе стране сама драж за победом ступа у сасвим други ред, или, шта више, сасвим престаје да буде нешто само по себи, већ се мора сматрати само као нерв који покреће неку вишу вољу.

Код старих народа, па и у прво време сталних војски, имао је израз „непријатељу се узалуд нудила битка“ ипак још више смисла него у наше доба. Код старих народа све је, наиме, било удешено тако да се један са другим мери на отвореном пољу без икаквих препрека, а сва се ратна вештина састојала у распореду и саставу војске, дакле, у борбеном поретку.

Пошто су се њихове војске редовно утврђивале у својим логорима, то се положај у логору сматрао као нешто неприкосновено и битка је била могућа тек онда кад би противник напустио свој логор и изшао на приступачно место, такорећи, на мегдан.

Кад се, дакле, каже да је Ханибал узалуд нудио битку Фабију, онда то, што се тиче Фабија, не казује додуше ништа друго до да битка није била у његовом плану, и по себи не доказује ни физичку ни моралну Ханибалову надмоћ; али што се тиче Ханибала, израз је ипак тачан, јер каже да је он заиста хтео битку.

У прво време новијих војски постојали су слични односи у великим бојевима и биткама. Велике масе бачене су у борбу и у њој су управљане помоћу борбеног поретка, коме је као огромној и незграпној целини била потребна више или мање равница, те он није био погодан ни за напад, ни за саму одбрану на врло испресецаном или покривеном земљишту, а поготово не у планини. Бранилац је и овде у извесној мери имао начина да избегне битку. Ове прилике одржале су се, иако све слабије, све до првих Шлеских ратова и тек у Седмогодишњем рату постао је напад на противника све више могућ и у неприступачним крајевима и ушао све више у обичај. Земљиште није престало, додуше, да буде и даље принципијелна чињеница за ојачавање онога за кога је било погодније, али оно није било више ни чаробни круг који је спутавао природне ратне снаге.

Од 30 година на овамо рат се још много више развио у овом смислу, и ономе, који заиста хоће да постигне решење бојем, ништа више не стоји на путу да свог противника потражи и нападне. Ако ово не учини, онда се не може сматрати да је хтео борбу, а израз да је понудио битку, коју његов противник није примио, сада не значи ништа друго него да није нашао доста повољне прилике за борбу, а за такво признање не одговара овај израз, тако да он уствари жели само да прикрије своје признање.

Истина, бранилац и сада може извесну борбу, ако не одбити, оно ипак избећи; наиме, ако напусти свој положај и улогу која је са њиме у вези. Али тада се за нападача у овоме успеху налази половина победе, као и признање његове надмоћности у том часу.

Овај, дакле, начин, који личи позивању на двобој, не може се сада више употребљавати с тим да таквим тријумфалним речима улепша неактивност онога који треба да је активан, тј. нападача. Бранилац, док се не повуче, мора да важи као онај који жели битку и може свакако, ако није нападнут, рећи да ју је нудио, уколико се то већ само по себи не би подразумевало.

Али, с друге стране, не може, углавном, бити принуђен на борбу онај који жели и може да се повуче. Пошто нападачу често нису дољне предности које добија овим избегавањем, и стварна победа биће му прека потреба, тад се, понекад, често на нарочито вешт начин, тражи а и примењује оно мало средстава помоћу којих се и такав противник може принудити на борбу.

Главни методи за ово су: прво, опкољавање противника како би му се онемогућило или тако отежало отступање да ће се радије упустити у борбу, а друго, изненађење противника. Овај последњи начин, који је раније имао свог основа у тромости целокупног кретања, постао је у новије време врло неефикасан. При гипкости и покретљивости садашњих војски не устручавамо се, ни на очиглед непријатеља, да

отпочнемо своје повлачење, и само нарочито неповољне прилике на земљишту могу ту изазвати знатније тешкоће.

Један такав случај могла би бити битка код Нересхайма, где се надвојвода Карло, 11 аугуста 1796 године, у кршевитим Алпима, тукао против Мороа једино у намери да себи олакша повлачење, ма да ради признајемо да овде нисмо никад потпуно разумели резоновање овога славног војсковође и писца.

Битка код Росбаха пружа други пример, јер би се могло претпоставити да командант савезничке војске доиста није имао намеру да нападне Фридриха Великог.

Сам краљ каже о бици код Сора да ју је примио само зато, што му се повлачење на очиглед непријатеља чинило опасно; међутим, краљ, ипак, наводи и друге разлоге за битку.

Изузев праве ноћне препаде, уопште ће такви случајеви увек бити ретки, а случајеви где је противник откољавањем принуђен на борбу дешаваће се, углавном, само код појединачних корпуса као, напр., Финковог код Максена.

Глава девета

ГЛАВНА БИТКА

Њено решење

Шта је главна битка? Борба главним снагама, али заиста не беззначајна борба за известан споредан циљ, не сам покушај који се напушта чим се благовремено опази да ће се циљ тешко постићи, већ борба са потпуним напрезањем за праву победу.

И у главној бици могу се главном циљу придружити споредни, и она ће добити по неку нарочиту боју од оних околности из којих и потиче; јер и главна битка стоји у вези са извесном већом целином, чији је она само део. Али, пошто је суштина рата у борби, а главна битка је борба главне снаге, то се главна битка мора увек сматрати као право тежиште рата. Зато је уопште њен карактер по чему се она познаје у том што се она, више но ма који други бој, догађа сама за себе.

То има утицаја на начин њеног решавања, на учинак победе која се садржи у њему, и одређује вредност коју јој теорија мора дати као средству за постизање циља. Ми ћемо се зато њоме нарочито позабавити, и то пре њо што поменемо нарочите циљеве који са њом могу бити скопчани, али њен карактер битно не мењају. Тим она стварно заслужује име главне битке.

Ако се главна битка поглавито дешава сама за себе, морају и узорци за њено решење лежати у њој самој, другим речима: у њој се мора тражити победа доклегод зато још има могућности, и не треба је, да-

кле, напуштати због појединих околности, већ једино онда кад се снаге покажу потпуно недовољне.

Како се може овај моменат приказати поближе?

Ако је известан вештачки распоред и склоп војске главни услов под којим храброст војске може извојевати победу, као што је то дugo времена било случај у новијој историји ратова — онда је разбијање овога распореда и само решење. Једно потучено крило које се повлачи, одлучује и о ономе које стоји. Кад је, у друго доба, суштина одбране стојала у тесној вези војске са земљиштем као бојиштем и препрекама на њему, тако да су војска и положај били само једна целина, онда је и заузимање неке важне тачке на овом положају само по себи решење. Каже се: изгубљен је кључ тога положаја, овај се даље не може бранити и битка се не може продужити. У оба случаја потучене војске личе отприлике на покидане жице неког инструмента, које не служе више својој сврси.

И онај геометрички, као и овај географски принцип, чија је тенденција била да пренесу војске које се боре као у неку кристализацију, која није допуштала да се расположиве снаге употребе до последњег човека, изгубили су од свог утицаја бар толико да више не преовлађују. И сад се војска уводи у борбу у извесном распореду, али он више не одлучује; и сад се још користе препреке на земљишту за ојачање отпора, али оне нису више једини ослонац.

У другој глави ове књиге покушали смо да башмо општи поглед на природу данашње битке. Према слици коју смо себи о њој створили, поредак за битку је само распоред снага за згодну употребу, а ток битке је узјамно и полагано трошење ових снага, да би се видело ко ће раније иссрпсти свог противника.

Одлука да се борба напусти потиче, дакле, у главној бици више него ма у ком другом боју из односа свежих резерви које преостају. Јер само ове имају још све моралне снаге, а остаци разбијених и одбачених батаљона, већ измождених стихијом разарања не могу се мерити са њима. Изгубљено земљиште је, такође, мерило за изгубљене моралне снаге, као што смо то већ казали. Оно долази, дакле, у обзир, али више као знак претрпљеног губитка, него као сам губитак; тако број свежих резерви остаје увек главна ствар за обе војсковође.

Битка обично добија одмах свој правац, ма да на мало уочљив начин. Шта више, често је овај правац дат на врло одлучан начин заповестима издатим за битку, и зато је кривица у недостатку разборитости код војсковође, ако битку почне под рђавим условима, а да их није свестан. Али где то и није случај, у природи је ствари да је ток битки више лагано поремећавање равнотеже, које ускоро настаје, али, како рекосмо, у почетку није врло приметно, а после сваким новим тренутком постаје јаче и видљивије, — неголи колебање које титра тамо и овамо, као што то обично замишља читалац, заведен неистинитим описима битки.

Али, нека и буде да је равнотежа дugo времена мало поремећена, или да се чак, пошто је на једној страни изгубљена, враћа да би се на другој страни изгубила, — ипак је извесно да у већини случајева

побеђени војсковођа опажа ово већ одавно пре отступања и ако негде ма каква појединост неочекивано јако утиче на ток целине, ту је, већином, реч само о улепшавању, чиме се служи сваки ко описује своју изгубљену битку.

Овде се можемо освртати само на суд непристрасних искусних људи, који ће нам сигурно дати за право и заступати нас код оног дела наших читалаца који не познају рат из сопственог искуства. Да из саме природе ствари развијемо неопходност овога тока битке, одвело би нас сувише далеко у област тактике, којој и припада овај предмет, док се нас овде тиче само резултат.

Ако кажемо: побеђени војсковођа види рђав исход обично још много пре него што се реши да битку напусти, — допуштамо и противне случајеве, јер би иначе, наравно, износили једно по себи противречно тврђење. Кад би се сваким отсудним преокретом у некој бици морала ова сматрати изгубљеном, онда се не би морале више истављати никакве снаге да би тиме ствари пошли обрнутим правцем, па ни тај отсудни преокрет не би могао за дуже времена претходити тренутку повлачења. Истина, има случајева да се нека битка била већ врло отсудно окренула на једну страну, па је ипак решење било на другој, али то нису обични случајеви, већ ретки. Међутим, на ове ретке случајеве рачуна сваки војсковођа противу кога се окрене срећа, и он мора на њих рачунати док му преостаје ма каква могућност за преокрет. Он се нада да ће јачим напрезањем, појачањем преосталих моралних снага, превазилажењем самог себе или и неким срећним случајем још обрнути ситуацију, и он то тера дотле докле год се код њега у том слажу храброст и разборитост. О томе ћemo рећи мало више, али ћemo пре тога показати који су знаци пољуљање равнотеже.

Резултат целокупне битке састоји се из збира резултата свих поједињих бојева. Ови успеси поједињих бојева установљавају се по трима различитим стварима.

Прво, по самој моралној снази у свести старешине. Када командант дивизије види да су његови батаљони подлегли, ово ће утицати на његово држање и његове извештаје, а ови ће опет имати утицаја на мере вишег команданта. Према томе, чак и они несрћни делимични бојеви, по изгледу, опет изравнати, не губе се по својим резултатима, него се њихови утисци скупљају у души војсковође без много труда и чак против његове воље.

Друго, по бржем десетковању наших трупа, које се, код полагањог, не много бурног тока наших битки дâ врло лако проценити.

Треће, по изгубљеном земљишту.

Све ове ствари служе војсковођином оку као бусола, да упозна правац који узима брод његове битке. Ако је изгубио читаве батерије, а ниједну непријатељску није отео; ако су му батаљони сачрвени непријатељском коњицом, док непријатељски претстављају свуда непробојне масе; ако се ватрена линија његовог борбеног поретка повлачи невољно са једне тачке на другу; ако се ради заузимања извесних тачака чине узалудна напрезања; ако батаљоне у нападу свакипут разбије убиствен град од картеча; ако његова артиљерија у својој ватри

противу непријатељске почне да малаксава; ако му батаљони у ватри необично брзо нестају, јер се са рањеницима повлаче и гомиле нерањених; ако су услед поремећеног плана за битку поједини делови отсечени и заробљени; ако отступање почиње да бива угрожено, — тад војсковођа мора у свима овим стварима да уочи стање у коме се налази са својом битком. Што дуже траје ово стање, што оно постаје отсудније, тим је теже битку обрнути и тим се више приближује тренутак кад се она мора напустити. О овоме тренутку ћемо сада говорити.

Казали смо већ више пута да је размера преосталих свежих резерви већином главни узрок потпуног решења. Онај војсковођа, који види да је његов противник апсолутно надмоћан у томе погледу, одлучује се на повлачење. Баш је особина новијих битки да се све незгоде и губици који се десе у току борбе могу поправити свежим снагама, јер организација новијег борбеног поретка и начин како се трупе уводе у борбу допуштају њихову употребу готово свуда и у свакој ситуацији. Докле год, дакле, онај војсковођа, против кога се, изгледа, окреће исход битке, има још надмоћност у резервама, он неће ствар напуштати. Али, од оног тренутка кад његове резерве почињу да буду слабије од непријатељских, решење треба сматрати готовим, и оно што он још чини зависи делом од нарочитих околности, делом од степена храбости и истрајности којима је обдарен, али које се, истина, могу изродити и у неразумно јогунство. Колико војсковођи успева да правилно оцени сразмер обостраних резерви, ствар је умешности у сналажењу, која ни у ком случају не спада овамо; ми се држимо само онога резултата како га је утврдио његов суд. Али ни овај резултат није још прави тренутак за одлуку, јер неки мотив, који постаје само постепено, није за то погодан, већ је он само општа смерница за одлуку, а њој су потребни и нарочити узроци. Од ових узрока, углавном, постоје два и они се увек понављају, — а то су: угроженост отступања и ноћ која наступа.

— Ако повлачење постане, после сваког новог корака који учини битка у своме току, све угроженије, и ако су се резерве тако смањиле да нису више довољне да поврате ситуацију, тада не преостаје ништа друго него се потчинити судбини и уредним повлачењем спасити оно што би прошло при дужем задржавању, губећи се у поразу и бекству.

Али ноћ чини редовно крај свима бојевима, пошто ноћна борба обезбеђује корист само под нарочитим условима. А пошто је ноћ погоднија за повлачење од дана, то ће онај, који има да сматра повлачење као потпуно неизбежно или као сасвим вероватно, претпоставити да за то употреби ноћ.

Разуме се само по себи, да осим ова два обична и главна узрока могу постојати и још много других мањих, индивидуалних и непрегледнијих, — јер што битка више нагиње потпуном преокрету у равнотежи, утолико осетљивије дејствује на њу и сваки делимични успех. Тако губитак једне батерије, срећан напад неколико коњичких пукова итд. може потпуно остварити већ зrelu одлуку за повлачење.

На завршетку овог излагања морамо се још за један тренутак задржати на оној тачки, где у војсковође храброст и разборитост имају једна са другом да издрже неку врсту борбе.

Ако на једној страни гордост и понос победоносног освајача, несавладива воља урођеног југунства и грчевито стремљење за племеним одушевљењем, неће да се повуку са бојишта, где треба да оставе своју част — са друге стране увиђавност саветује да се не харчи све, да се не ставља на коцку и последње, већ да се ипак толико задржи колико је потребно за уредно повлачење. Ма колико високо мора да се цени вредност, храбrosti и постојаности у рату, и ма како мало да има изгледа на победу онај који не може да се одлучи да је потражи уз крајње напрезање снага, ипак, има једна тачка преко које се даља истрајност може назвати само очајном глупошићу, па је не може одобрити никаква критика. У најчувенијој од свих битки, у бици код Бел-Алијанса, Бонапарта је уложио своје последње снаге да обрне у своју корист битку која се више није могла обрнути; дао је и последњу пару, а затим је као просјак отишао са бојишта и из — државе.

Глава десета

НАСТАВАК

Дејство победе

Према томе какво гледиште заузмемо, можемо се исто толико чути изванредним успесима које су имале понеке велике битке, као и недостатку успеха код других. Сад ћемо се за један тренутак позабавити природом дејства које има једна велика победа.

Овде можемо лако разликовати три ствари: дејство на саме инструменте, тј. на војсковође и њихове војске, дејство на државе које учествују у сукобу и прави успех, који ова дејства показују у даљем току рата.

Ко мисли само на незнатну разлику која обично постоји између победиоца и побеђеног на самом бојишту у погледу мртвих, рањених, заробљеника и изгубљених топова, томе се последице које се развијају из ове незнатне ствари често чине потпуно непојмљиве, па ипак се све дешава и сувише природно.

Већ у седмој глави казали смо да се величина победе пење не само сразмерно броју побеђених оружаних снага, већ и још више. Морална дејства која има исход једне битке већа су код побеђеног него код победиоца; она су повод за веће губитке у физичким снагама, који тада опет утичу на моралне снаге и тако се узајамно подижу и повећавају. На ово морално дејство треба, дакле, нарочито полагати. Оно се код обе зараћене стране јавља у противположеном правцу: као што

снаге побеђеног уништава, тако оно појачава снаге и активност победиоца. Али главно дејство ипак је код побеђеног, јер ту оно постаје непосредан узрок нових губитака, а осим тога, оно је исте природе са опасношћу, напрезањима и тегобама, уопште са свима отежавајућим околностима у којима се креће рат. Оно ступа са њима у савез и расте уз њихову сарадњу, док код победиоца све ове ствари отежавају виши полет његове храбрости. Видимо, дакле, да побеђени много дубље пада испод линије првобитне равнотеже него што се победилац уздиге изнад ње. Зато, кад говоримо о дејству победе, имамо, углавном, у виду дејство које се показује код побеђене војске. Ако је оно у боју великих сразмера јаче него у малом боју, оно је у главној бици много јаче него у борби ниже га реда. Главна битка је ту сама за себе, ради победе коју она треба да даде и која се кроз њу тражи са највећим напрезањем. Овде, на овом месту, у овом часу победити противника, то је намера у коју се стиче цео ратни план са свима својим концима; у њој се налазе све далеке наде и тамне претставе о будућности. Пред нас ступа судбина да нам даде одговор на држко питање. То је душевна напрегнутост не само код војсковође, већ и код његове целе војске до последњег возара, истина, у све мањој јачини, али и са све мањом важношћу. У сва времена, и по природи ствари, главне битке нису биле никад неприпремљене, неочекиване, слепе званичне радње, већ величанствен акт који се, из месе обичних радњи делом сам од себе, делом по намери војсковође, довољно истиче да би што више повећао напрегнутост свих духова. Што је веће ово напрегнуто ишчекивање исхода, то јаче мора бити и његово дејство.

Морално дејство победе у нашим биткама, опет, веће је него што је било у ранијим биткама новије ратне историје. Ако су оне, како смо то рекли, право исцрпљивање снага, то више одлучује збир ових снага, физичких као и моралних, него поједине заповести или чак случајности.

Учињена погрешка може се други пут поправити, од среће или случајности може се други пут очекивати више наклоности. Али збир моралних и физичких снага обично се не мења тако брзо и тако је оно, што је резултат неке победе о њима одлучио, од много већег значаја за целу будућност. Додуше, можда од свих људи који у војсци и изван ње учествују у некој бици, мало њих размишља о тој разлици, али ток саме битке намеће осећањима свих учесника такав резултат, и опис битке у извештајима, ма како да је и улепшан појединим уметнутим околностима, показује више или мање осталом свету да су узроци више у самој целини него у појединостима.

Ко се није никад нашао у једној изгубљеној великој бици, имаће потешкоћа да је себи живо и, према томе, сасвим верно претстави, док апстрактне замисли о овом или оном малом губитку неће никад створити прави појам о једној изгубљеној бици. Останимо један тренутак код те слике.

Прво што у несрећној бици обузима машту, — а можда се може рећи и разум — јесте десетковање маса, затим губитак земљишта који више или мање наступа увек, па и код нападача уколико није срећан;

затим поремећај првобитног реда, мешање јединица, опасности од по-
влачења, које се са мало изузетака појављују увек час слабије час
јаче. Најзад, долази повлачење које већином почиње ноћу, или се бар
продужава преко целе ноћи. Одмах при овом првом покрету мора се
оставити много уморних и заосталих војника, и то често најхрабријих,
који су најсмелије ишли напред и који су најдуже истрајали. Осећање
да смо побеђени, које је на боишту обузимало само више официре,
пролази сада кроз све чинове, све до борца, појачано страшним ути-
ском да толико храбрих другова, које смо тек у бици најбоље оценили,
морамо оставити у непријатељским рукама, а појачано и пробуђеним
неповерењем према војству, које сваки потчињени више или мање
окривљује за своје узалудно напрезање. И ово осећање — бити побе-
ђен — није само уображење које би се могло савладати, то је оче-
видна истина да је противник јачи од нас, истина која је у узроцима
могла бити тако скривена, да се раније није могла приметити, али која
се при исходу битке увек јасно и разговетно истиче, — истина која се
можда и раније уочавала, али којој се, у недостатку нечега стварнијег,
морала супроставити нада у случајност, поверење у срећу и провиђе-
ње, и смео ризик. Све се ово сада показало недовољно и озбиљна исти-
на ступа пред нас строго и неумитно.

Сви су ови утисци још врло далеко од паничног страха, који код
војске са ратним врлинама никад, а код сваке друге војске само изу-
зетно бива последица изгубљених битака. Ови утисци морају постојати
и код најбоље војске; иако их дуга навика на рат и победу и велико
поверење у војсковођу овде-онде помало ублаже, они у првом тренут-
ку никад потпуно не изостану. Они нису ни обична последица губље-
ња трофеја; ови се, наиме, обично губе тек доцније и за њих се не са-
знаје тако брзо. Они ће се зато појављивати и при најлаганијем и нај-
одмеренијем преокрету равнотеже и ствараће увек оно дејство победе
на које се у сваком случају може рачунати.

Већ смо казали да количина трофеја повећава ово дејство.

Колико је ослабљена војска у овом стању, посматрана као инстру-
мент! Колико мало се може очекивати да ће она у овом ослабљеном
стању, које, као што смо већ казали, у свима обичним ратним тегобама
налази нове непријатеље — бити у могућности да оно што је изгубље-
но опет поврати новим напрезањем! Пре битке постојала је стварна
или замишљена равнотежа обеју зараћених страна; сада је ова равно-
тежа изгубљена; потребан је спољни узрок да се она опет добије, а
свако ново напрезање снага без таквог спољашњег ослонца водиће само
новим губицима.

Тако је и у најумеренијој победи главне снаге већ дат основ за
стално нагињање равнотеже у њену корист док нове спољне околности
не доведу до преокрета. Ако ове нису близу, ако је победилац неумо-
ран противник, који, жудан славе, јури за великим циљевима, онда је
потребан одличан војсковођа и солидан ратнички дух војске очеличен
у многим ратовима, па да не допусти набујалој реци надмоћности да са-
свим провали, већ да малим и учестаним отпором умери њену бујицу,
док се победничка сила не буде исцрпља на крају извесног пута.

А тек дејство изван војске, код народа и владе! То је изненадни слом највећих нада и пораз сваког самопоуздана. На место уништених снага струји у насталу празнину страх са својом штетном експанзивном снагом и довољава узетост. То је прави живчани удар, који један од двојице атлета добија електричним варницима главне битке. И ово дејство, ма како да је различито у својим степенима, никад потпуно не изостаје. Место да сваки одлучно притеће да несрећу предухитри, сваки се боји да ће његово напрезање бити узалудно и оклевати тамо где треба да хита, или чак потпуно обесхрабрен спусти руке, остављајући све судбине.

Али последице које изазива ово дејство после победе у току самога рата делом зависе од карактера и талента победничког војсковође, а још више од прилика из којих произилази победа и у које уводи. Без смелости и предузимљивости војсковође, ни најсјајнија победа неће дати велики успех, а још брже се ова снага исцрпљује у среде много јачих околности које јој се усротиве. Како би Фридрих Велики свим друкчије користио победу код Колина него Даун, а какве би друге последице могла дати Француска једној бици код Лојтена, но што их је дала Пруска!

Услове, који чине да се од велике победе могу очекивати велике последице, упознаћемо код предмета са којима они стоје у вези, и тек тада моћи ће се објаснити несразмера која на први поглед може постојати између величине једне победе и њених последица; ову смо разлику увек готови да припишемо недостатку енергије у победиоцу. Овде, где имамо посла са главном битком као таквом, рећи ћемо само да описана дејства после једне победе никад не изостају, и да расту са интензивном јачином победе, уколико је битка више главна битка, тј. уколико је у њој више прикупљена цела оружана снага, уколико ова оружана снага претставља целокупну ратну силу, а у овој ратној сили целу државу.

Али, сме ли теорија да узме ово дејство победе као сасвим неминовно? Зар она не мора, напротив, тежити да пронађе довољно противсредство и да тако дејство осујети? Изгледа природно да се на ово питање одговори потврдно. Али нека нас небеса сачувавају од ове странпунтице код већине теорија, на којој се појављује „*pro*“ и „*contra*“, а који се сами собом потишу.

Истина, то дејство је потпуно неминовно, јер је основано на самој природи ствари, а постоји и онда кад нађемо средства за рад у супротном правцу, исто онако као што и даље постоји кретање једног топовског зrna у правцу окретања земље, иако зрно, избачено од истока ка западу, овим супротним кретањем, уништава један део опште близине.

Цео рат претпоставља људску слабост и уперен је противу ње.

Ако, dakле, доцније, другом приликом, будемо разматрали шта има да се ради после изгубљене битке, ако будемо узели у обзир средства која би и у најочајнијем стању још могла преостати, ако и у овом стању будемо још веровали у могућност да све опет повратимо, тим не мислимо да дејства таквог пораза мало помало сведемо на нулу, јер

снаге и средства која се употребе за повраћање равнотеже, могла су се употребити за позитивне циљеве. Ово важи како за моралне, тако и за физичке снаге.

Друго је питање да ли се губитком неке главне битке неће можда разбудити снаге које се иначе не би ни појавиле. Овај се случај свакако може замислiti, и он се већ стварно дешавао код многих народа. Али да се створи оваква појачана реакција, то више не припада области ратне вештине; она је мора само имати у виду тамо где се њена појава може претпоставити.

Ако има случајева да последице једне победе могу бити и штетне услед реакције снага које је пробудила, — случајева који, истина, спадају у најређе изузетке, — онда се тим сигурније мора претпоставити различитост у последицама, које према карактеру побеђеног народа или државе може изазвати једна иста победа.

Глава једанаеста

НАСТАВАК

Употреба битке

Ма какво било вођење рата у поједином случају, и ма шта доцније од тога за нас остало битно, — треба само да се потсетимо на појам рата како бисмо са уверењем рекли ово:

1. — Уништење непријатељских оружаних снага је главни принцип рата и у свим правцима позитивних радњи главни пут ка циљу.
2. — Ово уништење оружаних снага дешава се, углавном, само у боју.
3. — Само велики и општи бојеви дају велике успехе.
4. — Највећи успеси настају ако се бојеви сједине у једну велику битку.
5. — Само у главној бици војсковођа управља радом лично, својом руком, а и у природи је саме ствари што он тај рад најрадије поверава својим рукама.

Из ових истина излази двострук закон чији се делови узајамно подржавају у смерању, а то је: да уништење непријатељских оружаних снага, углавном, треба тражити у великим биткама и њиховим успехима, и да главни циљ великих битки мора да буде уништење непријатељских оружаних снага.

Истина, принцип уништавања налази се више или мање и у другим средствима; истина, има случајева где се под повољним околностима у неком малом боју може уништити несразмерно много непријатељских оружаних снага (Максен), а с друге стране, може у једној великој бици заузимање или одбрана једног положаја бити често на првом месту, као

врло важан циљ. Али, углавном, остаје претекна истина да се велике битке бију само ради уништења непријатељских оружаних снага и да се ово постиже само великим битком.

Зато главну битку треба сматрати као концентрисан рат, као тежиште целог рата или похода. Као што се сунчани зраци концентришу у жижки издубљеног огледала у своју савршену слику и највећи жар, тако се сједињују снаге и околности рата у главној биши у једно збијено, највеће дејство.

Прикупљање оружаних снага у једну велику целину, што се дешава више или мање у свима ратовима, већ наговештава намеру да се са овом целином изврши главни удар или по својој вољи као нападач, или, кад за то други даје поттицај, као бранилац. Где се овај главни удар не деси, ту су се првобитном мотиву непријатељства придржали други, умеренији и задржавајући мотиви и покрет ослабили, изменени или сасвим укочили. Али чак и у овом стању узајамне неактивности, које је у толиким ратовима било основни тон, идеја могуће главне битке остаје за обе зарађене стране увек тачка смера, сасвим удаљена жижка за конструкцију њихових путева. Што више рат постаје прави рат, што више постаје излив непријатељства, мржње и узајамног савлађивања, тим се више сједињују све радње у крваву борбу и тим се јаче истиче и главна битка.

Свуда где је циљ велика и позитивна сврха, која дубоко задире у интересе противника, главна битка се јавља као најприродније средство. Зато је она и најбоље средство, као што ћемо доцније још ближе показати, а избегавање од ње из страха од великог решења редовно се љуто свети.

Позитивна сврха припада нападачу, и тако је главна битка првенствено његово средство. Али и не опредељујући овде ближе појмове напада и одбране, ипак, морамо рећи да чак и бранилац у већини случајева има само ово једно ефикасно средство, да би раније или доцније помоћу њега одговорио потребама својих прилика, да би решио своје задатке.

Главна битка је најкрвавији пут ка решењу; она додуше, није само узајамно убијање, њено дејство је да више умртви непријатељску одважност него непријатељске ратнике, као што ћемо то ближе изнети у следећој глави — само је увек њена цена у крви, а клање, убијање је њен карактер, као и њено име; пред тим се згражају човечанска осећања у војсковође.

Али још више задрхти човечији дух пред помиšљу на решење једним јединим ударом. Овде је цео рад усредређен у једној тачки простора и времена, и у таквим тренутцима буди се у нама тамно осећање као да се наше снаге у овом уском простору неће моћи развити и дејствовати, као да бисмо самим временом већ много добили, иако нам ово време баш ништа не би било од користи. То је гола обмана, али и као обмана ипак је нешто, и баш ова слабост коју човек осећа код сваке друге велике одлуке може се у војсковође јаче пробудити кад треба да постави на саму ивицу предмет тако огромне тежине.

Тако су владе и војсковође у сва времена тражиле начина да избегну одлучну битку и да циљ постигну или без ње или да га се неопажено одрекну. Историчари и теоретичари трудили су се тада да код ових похода и ратова нађу неким другим путем не само еквивалент пропуштеном решењу битком, већ чак и неку вишу вештину. На овај начин смо у наше време били близу тога да у економији рата сматрамо главну битку као нужно зло, настало погрешком, као знак болести, коме никад не би смео водити правилан и опрезан рат. Само оне војсковође имале би да заслуже ловорике које би умеле да воде рат без проливања крви, а теорија рата, прави брамански обредник, имала би нарочити задатак да нас овоме поучи.

Историја нашег времена срушила је ову заблуду, али ниједан човек не може јемчiti за то, да се она ту и тамо неће на краће или дуже време повратити и да неће одвући управљаче ка оваквим изопаченостима које повлађују слабости, дакле, самом човеку. Може бити да ће се кроз неко време Бонапартини походи и битке сматрати као суворости и полуглупости и да ће се још једном са задовољством и поверењем гледати на салонске шпаде застарелих и преживелих начина и манира. Ако теорија може да одврати од тога, онда је она учинила велику услугу онима који слушају њену опомену. Нека нам успе да онима, који су у нашој драгој отаџбини позвани да имају утицајно мишљење у овим стварима, пружимо руку, да бисмо им послужили као вођ на овом пољу и позвали их на савесно испитивање суштине овога предмета.

Не само појам рата, већ и искуство нас доводи до тога да крајње решење тражимо само у великој бици. Одувек су само велике победе водиле велиkim успесима и то код нападача безусловно, а код браниоца више или мање. И сам Бонапарта не би доживео Улм, који је јединствен по својој врсти, да се плашио проливања крви; пре би се тај случај могао сматрати као последица победа из његових ранијих ратова. Нису само смеле, одважне, упорне војсковође тежиле да своје дело заврше велиkim смелим чином одлучних битки, — то су чиниле све срећне војсковође; а њихов одговор могао би нам бити довољан код овако важног питања.

Нећemo да чујемо за војсковође које побеђују без људске крви. Ако је крваво клање страшан призор, нека то буде само разлог да ратове озбиљније схватамо а не да мачеве, којима замахујемо, мало по-мало из човечности тупимо, док се једнога дана опет не појави неко са оштрим мачем, па нам отсече обе руке са тела.

Велику битку сматрамо као главно решење, али не и као једино које је потребно за један рат или поход. Само су у новије време били чести случајеви да је велика битка решила цео поход; случајеви где је она решила цео рат спадају у најређе изузетке.

Решење створено великим битком не зависи, наравно, од ње саме, тј. од масе оружаних снага које су у њој прикупљене и од интензивне јачине победе, већ и од многих других односа обостраних ратних снага и држава којима оне припадају. Али, тиме што се главна маса расположиве оружане снаге води на велики двобој, почиње и ве-

лико решење, чији се обим, додуше, у извесном погледу може унапред предвидети, али не у свему, и које је, иако не једино, ипак прво решење, те као такво остаје од утицаја и на доцнија. Зато намеравану главну битку по њеним односима треба више или мање, а до извесног степена увек, сматрати као привремено средиште и тежиште целог система. Уколико више војсковођа улази у борбу обузет правим духом рата као и сваке борбе, улази са осећањем и мислима, тј. свестан да мора свог противника да победи и да ће га победити — утолико ће више све ставити на коцку у првој бици и надати се и тежити да у њој и постигне све. Бонапарт вељда ни у један рат није пошао без замисли да свог противника потуче одмах у првој бици. И Фридрих Велики мислио је исто тако, само у мањим размерама и ограниченијим кризама, кад је на челу једне мале војске хтео себи за леђима да створи одушке против Руса или Аустријске армије.

Казали смо да решење које доноси главна битка зависи делом од ње саме, тј. од количине оружаних снага које у њој учествују и од величине успеха.

По себи је јасно како војсковођа у односу на прву такчу може повећати важност главне битке; ми ћemo само приметити да са обимом главне битке расте и број ствари које се њоме истовремено решавају, и да су зато војсковође, које су, верујући у себе, волеле велика решења, увек подешавале да у главној бици употребе највећи део својих оружаних снага, а да тиме битно не занемарују друге моменте.

Што се тиче успеха или, тачније речено, интензивности саме победе, углавном, зависи од четири околности:

1. — од тактичке форме у којој се битка бије;
2. — од природе земљишта;
3. — од сразмере родова војске и
4. — од сразмере снага.

Битка са паралелним фронтовима и без заобиласка даће ретко када толики успех као битка у којој се побеђени заобиђе или коју је морао водити више или мање са обрнутим фронтом. У испресецаном или брдовитом земљишту успех је исто тако мањи јер је ударна снага свуда слабија.

Ако побеђени има коњицу једнаку или надмоћнију, отпада дејство гоњења, а тиме и велики део победе.

Најзад, јасно је само по себи да ће победа, добијена јачом снагом, дати већи успех, ако се ова употреби за заобилазак или промену фронта, него кад је победилац слабији од побеђенога. Битка код Лојтена могла би, додуше, дати повода да се посумња у практичну тачност овога начела, али нека нам је допуштено да овде једном кажемо оно што иначе не волимо: нема правила без изузетака.

Све ово, дакле, пружа војсковођи средства да својој бици дâ одлучан карактер; истина, са тиме расту опасности којима се он излаже, али овом динамичком закону опште моралности света потчињен је цео његов рад.

Тако се у рату не може по важности ништа упоредити са главном битком; и највећа мудрост у стратегији огледа се у стварању сред-

става за њу, у њеном вештом утврђивању места, времена и правца снага и у искоришћавању њенога успеха.

Али из важности ових ствари не излази да су оне врло компликоване и замршene природе; напротив, све је ту врло просто, врло мало је потребно вештине у комбинацијама, али је велика потреба за строгом оценом појава, енергијом, чврстом доследношћу, младалачком предузимљивошћу, јуначким особинама, на што ћемо се још често морати враћати. Овде је, dakле, мало потребно од онога што се може научити из књига, а много од онога што се мора унети у војсковођу другим путем, а не словима, ако се уопште може научити.

Импулс за главну битку, слободно и сигурно кретање ка њој, мора потицати из осећања сопствене снаге и јасне свести о потреби решења, другим речима: мора потицати из урођене храбrosti и погледа изоштреног великим животним искуством.

Велики примери су најбољи учитељи, али је, заиста, рђаво ако се између њих и војсковође испречи облак теориских предрасуда, јер се у облацима и сунчана светлост прелама и добија другу боју. Да разбије такве предрасуде, које се понекад стварају и распостиру као зараза, неизоставна је дужност теорије, јер што људски ум погрешно створи, може то сам ум поново и да униши.

Глава дванаеста

СТРАТЕГИСКА СРЕДСТВА ЗА ИСКОРИШЋАВАЊЕ ПОБЕДЕ

Теже је победу што боље припремити, и то је тиха заслуга стратегије, па ипак ће она једва зато бити похваљена. Она изгледа сјајна и славна када искоришћује добијену победу.

Какву нарочиту сврху може имати битка, како она захвата у цео ратни систем, докле може водити победнички пут по природи околности, где је његова кулминациона тачка — све ово остављамо за доцније. Али за све прилике које се могу замислити, остаје тачно да без гоњења ниједна победа не може имати велико дејство, и да победнички пут, ма колико био кратак, мора увек да пређе прве кораке гоњења. Да не бисмо понављали ово сваком приликом, задржаћемо се један тренутак на општим цртама овог неопходног додатка у савлађивању непријатеља.

Гоњење потученог непријатеља почиње са тренутком кад овај, напуштајући борбу, оставља свој положај. Сви ранији покрети у разним правцима не могу се у то рачунати, они припадају развијању саме битке. Победа је у овом тренутку, иако несумњива, ипак обично још врло слаба и мала, и у низу догађаја не би пружила много позитивне користи, ако се не би употребила гоњењем у току првог дана. Тек се ту, као што смо казали, већином жању трофеји, који дају победи њено обличје. О томе гоњењу сада ћемо говорити.

Обе зараћене стране улазе обично у битку са врло ослабљеним телесним снагама, јер сви непосредно претходни покрети имају већином карактер хитности. Напорима у дугој борби исцрпљеност је на свом врхунцу; уз то је и победилац, не много мање него побеђени, растројен и изашао из својих првобитних органских веза, те, такође, треба да се среди, да прикупи растурене војнике и снабде их поново муницијом. Све ове околности доводе и самог победиоца у стање кризе, о чему смо већ говорили. Ако је пак потучен само неки мањи део који може прихватити неки други, или ако он иначе може да очекује неко знатније појачање, победилац може лако доћи у очигледну опасност да опет изгуби своју победу, те такви изгледи учине у таквом случају ускоро крај гоњењу, или га бар јако ограниче. Али, чак и тамо где се не треба бојати знатнијег појачања код потученог, победилац у горе наведеним околностима наилази при гоњењу на јаку противтежу свом брзом налету. Додуше, не би требало да се боји да ће му победа бити отргнута, али неповољни бојеви ипак су могући и могу да ослабе дотле постигнуте предности. Осим тога, војсковођину вољу притискује тада цела човечија тежина и његових чула са свима потребама и слабостима. Хиљаде војника под његовом командом жуде за одмором и поткрепљењем, желе да засад више не раде и не излажу се опасностима; само је мало њих који се могу сматрати као изузети; они гледају и осећају даље од тренутне садашњости; само у овог малог броја људи има још толико пусте срчаности да и по свршетку оног што је било неопходно помишљају још и на успехе, који у таквом тренутку изгледају само као улепшавање победе, луксуз тријумфа. Али све оне хиљаде људи, њихов глас прислушкује војсковођина савест, јер кроз сву хијерархију старешина ови интереси човека и његових чула сигурно допиру до војсковођина срца. А и овај је сам у својој унутрашњој активности више или мање ослабљен душевним и телесним напрезањем, и тако се догађа да се већином из овог чисто човечанског разлога мање уради него што би се могло, и да уопште оно што се дешава зависи само од жудње за славом, од енергије, а можда и од строгости највишег заповедника. Само се тако дâ објаснити бојажљив поступак који опажамо код многих војсковођа када искоришћују победу што им је омогућила надмоћност. Прво искоришћавање победе ограничићемо уопште на први дан и донекле на прву идућу ноћ, јер после овога времена потреба за сопственим одмором захтеваће у сваком случају застој у раду.

Ово прво гоњење има различитих природних степена.

Први је степен ако се гоњење врши само коњицом; онда је оно узвари више застрашивање и осматрање, него право потискивање, јер је и најмањи теренски отсек обично довољан да задржи гониоца. Ма колико коњица била у стању да постигне противу појединих делова поколебане и ослабљене трупе, против целине је она ипак увек само помоћни род војске, јер онај који се повлачи може своје свеже резерве да употреби за заштиту свог повлачења и да се тако са успехом одупре на најближем и најнезнлатнијем земљишном отсеку здруживањем

свих родова. Само она војска која се налази у правом бекству и потпуном растројству чини овде изузетак.

Други је степен ако се гоњење врши јаком претходнициом састављеном из свих родова, где се, наравно, налази највећи део коњице. Такво гоњење потискује непријатеља до првог јаког положаја његове заштитнице или до првог положаја целе његове војске. За одупирање на овим положајима, међутим, обично се нема одмах прилике, и гоњење се продужава; али већином оно не прелази даљину једног, највише два—три часа марша, јер претходница иначе сматра да није довољно помогнута.

Трећи и најјачи степен јесте кад сама победничка војска наставља своје надирање докле год јој трају снаге. У овом случају ће потучена страна већи део положаја, где земљиште нуди понеку прилику, опет напустити при самом покушају напада или заобиласка, а заштитница ће се још мање упуштати да пружи упоран отпор.

У сва три случаја гоњење обично прекида ноћ, уколико она наступи пре завршетка целог акта. Мали је број случајева где тако не бива и где се гоњење продужава и преко ноћи, а ово се мора сматрати као нарочито појачан степен.

Ако се узме у обзир да је код ноћних борби мање или више све препуштено случајности и да су на крају неке битке и иначе органска веза и стање јако поремећени, онда ће се заиста појмити бојазан обе војсковође да свој рад наставе по мрклој ноћи. Ако успех не би обезбедили потпуно растројство побеђеног или изванредна морална надмоћност победничке војске, онда би се све прилично препустило судбини, што не може бити у интересу ниједног, па ни најсмелијег војсковође. Редовно, дакле, ноћ прекида гоњење, чак и тамо где се битка решила тек пред вече. Она допушта побеђеном или непосредно одмор и прикупљање или, ако продужи повлачење ноћу, измицање. После овога времена побеђени је већ поново у знатно бољем стању. Много од онога што се било измешало и одвојило опет се нашло, муниција је попуњена и целина стављена у нов борбени поредак. Што има даље да се ради против победоца, то је већ нов бој, а не продужење ранијег; па иако је овај бој врло далеко од тога да обећава апсолутно добар исход, он је ипак нова борба, а не само победничко пабирчење по расутим рушевинама.

У случајевима кад победилац сме да продужи гоњење чак и по ноћи, па било то само јаком претходнициом, састављеном из свих родова војске, дејство победе изванредно ће се појачати, а за то дају примере битке код Лојтена и Бел Алијанса. Цео рад при оваквом гоњењу је у основи тактичке природе и на њему се задржавамо само зато да бисмо јасније уочили разлику која се тиме уноси у дејство победа.

Ово прво гоњење до првог следећег застоја право је свакога победоца и једва да зависи од његових даљих планова и прилика. Ови могу јако смањити позитивне успехе неке победе са главном снагом, али ово њено прво искоришћење не могу онемогућити. Бар би случајеви те врсте, иако би се могли замислiti, били тако ретки, да не би

смелијају како утицати на теорију. И овде је, свакако, мора се рећи, пример новијих ратова отворио енергији сасвим ново поље рада. У ранијим ратовима, постављеним на ужој основи и са ужим границама, настала је, нарочито у овом погледу, као и у многим другим, једна не-потребна конвенционална ограничењост. Појам, част победе — то су сматрале војсковође толико главном стварју, да су при томе мање мислиле на право уништење непријатељске оружане снаге, као да им је, наиме, ово уништење оружане снаге било само једно од многих средстава рата, чак ни главно средство, а камо ли једино. Утолико су радије враћали мач у корице, чим би противник спустио свој. Ништа им није изгледало, природније него да се обустави борба, чим је пало решење; а свако даље проливање крви чинило им се као бескорисна свирепост. Иако ова погрешна филозофија није обухватала све, ипак је она пружала гледиште са кога су се лакше и утицајније примале претставе о исцрпљењу свих снага и о физичкој немогућности за продужење борбе. Истина, чување сопственог инструмента за победу доста је умесно ако се једино њиме располаже, а уједно предвиђа да ће скоро доћи тренутак кад он и иначе неће бити довољан за све што ће имати да се ради, чему редовно води свако офанзивно напредовање. Али овај рачун био је ипак утолико погрешан, уколико очигледан даљи губитак оружаних снага, који се при гоњењу може претрпети, није ни у каквој сразмери са непријатељским губитком. Ово мишљење могло је, dakле, опет настати само зато, што се оружане снаге нису сматрале за главну ствар. Зато и видимо да су у ранијим ратовима само прави хероји, као Карло XII, Малборо, Евгеније, Фридрих Велики, допуњавали своје победе снажним гоњењем тамо где су оне биле доволно одлучне, док су се друге војсковође обично задовољавале заузимањем бојишта. У новије доба уништила је све конвенционалне ограде већа енергија, коју је ратовање добило због ширих односа из којих је потекло. Гоњење је постало главни посао победоноса, зато је јако порастао плена. Иако и у новијим биткама има случајева где се ово није десило, то су ипак само изузети, мотивисани увек нарочитим околностима.

Код Гершена и Бауцена спречила је потпуни пораз само надмоћност савезничке коњице, код Гросберена и Деневица зловоља шведског престолонаследника, а код Лаона слабо здравље старог Блихера.

Али и Бородино је за ово погодан пример, и ми се не можемо уздржати, а да о њему не кажемо неколико речи више, делом зато што не верујемо да је ствар свршена само кућењем Бонапарте, а делом и зато што изгледа да овај и са њиме велики број сличних случајева припадају онима, које смо означили као сасвим ретке и где војсковођу обузима опште стање и окива га још у почетку његове битке. Нарочито су француски писци, иначе велики Бонапартини поштоваоци (Воданкур, Шамбрей, Сегир), овом одлучно замерили што није савим потиснену руску војску са бојишта и своје последње снаге употребио за њено разбијање, јер би тада оно, што је засад била само изгубљена битка, постало потпун пораз. Овде би нас одвело одвећ далеко да опширио изложемо обострани положај обеју војски, али толико је јасно да је Бонапарта, прелазећи Њемен, имао у оним корпусима који су доцније

били бој код Бородина 300.000 људи, док му је сад било остало од тога само још 120.000, и могао се, заиста, забринути што неће имати довољно снаге да би могао маршевати на Москву; а ова је била стварно она тачка која му се чинила главном. Победа, какву је задобио, прилично му је обезбеђивала заузимање ове престонице, јер је било сасвим невероватно да ће Руси за 8 дана моћи тући и другу битку; а у Москви се Бонапарта надао миру. Истина, разбијена руска војска учинила је овај мир много сигурнијим, али први услов ипак је био увек — доћи онамо, тј. доћи тамо са једном силом са којом би престоници, а кроз њу царевини и влади, изгледао као диктатор. Оно што је у Москву довео, како се после видело, није било за то довољно, али би то било још мање да је ради разбијања руске војске разбио и своју сопствену. Бонапарта је ово скроз и скроз осећао и у нашим очима је потпуно оправдан. Али зато овај случај не треба ипак да се убраја у оне, где је војсковођи због општих прилика ускраћено већ прво гоњење после победе. Није, наиме, још било ни говора о самом гоњењу. Победа је била одлучена око 4 часа по подне, али су Руси још држали највећи део бојишта и нису хтели ни да га напусте, већ би при обнови напада давали још упоран отпор, који би се извесно завршио њиховим потпуним поразом, али би и противника стао још много крви. Битку код Бородина треба, дакле, рачунати у оне битке које, као битка код Бауцена, нису потпуно завршене. Код Бауцена побеђени је претпоставио да раније напусти бојиште; код Бородина победилац је претпоставио да се задовољи половином победе, не зато што му је решење изгледало сумњиво, већ што није био довољно богат да плати целу победу.

Ако се вратимо своме предмету, из наших разматрања о првом гоњењу излази овај резултат: да енергија којом се оно врши првенствено одређује вредност победе; да је гоњење други акт победе, у многим случајевима шта више важнији него први; и да стратегија, приближујући се овде тактици, да би од ње примала свршено дело, први акт свога ауторитета налази у томе што захтева потпуну победу.

Али и при овом првом гоњењу замах победе застаје у најређим случајевима; тек тад почиње прави лет, коме је победа дала крила. Овај је пут, као што смо већ казали, условљен осталим околностима, о којима овде још неће бити говора. Али овде о гоњењу можемо рећи још нешто општег карактера, да то не бисмо морали понављати у свима приликама где би се оно могло појавити.

При даљем гоњењу можемо опет разликовати три степена: просто наступање, право надирање и паралелни покрет ради отсецања од позадине.

Простим наступањем мотивише се даље непријатељево повлачење све дотле, док он не сматра да нам опет може понудити бој; било би, дакле, довољно да се потпуно искористи у своме дејству постигнута надмоћ, а осим тога пашће нам у руке све што потучени није могао собом понети: рањеници, болесници, заморени, много од пртљага и возила свих врста. Али ово просто наступање не повећава растројство код противника као два следећа степена.

Наиме, ако ми, место да се задовољимо тиме што за непријатељем наступамо до његовог ранијег логора и што увек заузимамо толико земљишта колико он хоће да нам остави, своје гоњење удесимо тако да свакипут од њега захтевамо нешто више, да својом за то довољно спремном претходницима нападамо његову заштитницу увек, кад год она хоће да се одупре, — онда ће ово убрзати непријатељево повлачење, а тиме појачати и његово растројство. Али највише ће се ово изазвати самим карактером непрекидног бекства који ће због тога попримити његово повлачење. На војника ништа не чини тако страшан утисак као кад опет чује непријатељски топ, тек што је после напорног марша, легао да се одмори; ако се овај утисак за неко време понавља свакога дана, може довести и до паничног страха. У томе и јесте стално признање да се мора слушати закон који натура противник, тако се нема снаге ни за какав отпор, а свест о томе не може друго да да ослаби моралну снагу војске у високом степену. Дејство овог надирања највише ће порасти ако се њиме противник принуди на ноћне маршеве. Ако победилац при заласку сунца поново крене потученог из логора који је себи изабрао, било за саму главнину или за заштитницу, побеђени ће или маршевати ноћу или ће бар још у ноћи морати да промени свој положај и да се повуче даље, што је отприлике исто; победилац, међутим, може ноћ провести мирно.

Распоред маршева и избор положаја и у овом случају зависе од толико других чињеница, нарочито од исхране, од јаких теренских отсека, великих градова итд., да би било смешно цепидлачење када бисмо геометриским објашњавањем указивали на то како гонилац тиме што отступајућем диктира своју вољу, може овог да принуди на маршеве сваке ноћи, док се он сам ноћу одмара. Ипак, при свем том, остаје тачно, а и применљиво је да распоред маршева у гоњењу може имати овакву тенденцију и да тада може јако повећати дејство гоњења. Што се ово при извођењу ретко узима у обзир, разлог је што је такав поступак и за гониочеву војску тежи од нормалних дневних маршева и од покрета само дању. Кренути јутром у згодно време, око подне поставити логор, а остали део дана употребити за набавку животних потреба, а ноћ за одмор, много је удобнија метода него своје покрете тачно управљати по непријатељевим, увек их тек у последњем тренутку опредељивати, кретати час изјутра, час увече, увек бити више часова на догледу непријатељу, водити са њиме артиљеријске борбе, чаркати се, удешавати за обиласке, укратко — то значи предузимати читав низ тактичких мера које услед тога постају потребне. То, наравно, знатно оптерећује војску која гони, а у рату где има толико оптерећења, људи су увек наклоњени да избегну она која не изгледају баш тако потребна. Ове су опаске тачне, било да се примене на целу војску или, што је обично случај, на једну јаку претходницу. Из тих разлога види се да је прилично ретко овакво гоњење другога степена, ово с таљно потискивање побеђенога. И сам га је Бонапарта у свом руском походу 1812 године мало употребљавао из врло очигледног разлога, што су тешкоће и тегобе у том рату и иначе његовој војсци претиле да буде потпуно уништена пре но што би он стигао до циља; ипак су се Фран-

чузи у другим својим ратовима и у овом погледу одликовали својом енергијом.

Трећи и најефикаснији степен гоњења јесте паралелни марш ка најближем циљу самог повлачења.

Свака потучена војска имаће, наравно, иза себе, ближе или даље, неку тачку, којој ће првенствено тежити, било зато што се њено даље повлачење може тамо угрозити, као што је случај са теснацима, или, што је врло важно, да на њу стигне пре непријатеља, као што су престонице, магацини итд., или, најпосле, зато што војска на овој тачки може да добије нову отпорну способност, као што су утврђени положаји, сједињавање са другим корпусима, итд.

Ако сад и победилац усмерава свој покрет на ову тачку обилазним путем, по себи је јасно како то опасно може убрзати повлачење побеђеног, претворити га у ужурбано кретање, а најпосле и у бекство. Побеђени има само три начина да се томе супротстави. Први би начин био да се и сам баци на непријатеља, да би изненадним нападом створио себи вероватност у успех, коју према својој ситуацији, углавном, не би имао; то очигледно претпоставља предузимљивог, смелог војсковођу и одличну војску која јесте побеђена, али није потпуно поражена. Зато ће побеђени овај начин употребити само у најређим случајевима.

Други је начин убрзавање повлачења. Али то је баш оно што и победилац хоће, а што лако води прекомерном напрезању трупа, те се трпе и нечувени губици у читавим гомилама заосталих војника, поломљеним топовима и возилима свих врста.

Трећи је начин скретање, да би се, наиме, обишлије најближе тачке за отсецање и да би се маршевало на већој удаљености од непријатеља и са мање напрезања, те тако ужурбано кретање учинило што мање штетним. Овај последњи начин је најгори, пошто га треба обично сматрати само као нов зајам дужнику, који није у стању да се одужи, и води у још већу забуну. Има, истина, случајева где је овај начин препоручљив, има и других где он остаје једини, има примера где је и успео; али, углавном, истина је да на овај пут мање наводи јасно убеђење да ће се тако сигурније постићи циљ, него неки други, недозвољени разлог. Овај разлог је страх од борбе са непријатељем. Тешко војсковођи који се преда овоме страхову! Ма колико да је трпела и морална снага војске, и ма како да су оправдане бриге да ће при сваком судару са непријатељем бити у овом погледу незгода, зло постаје само горе, ако се под страхом избегава свака прилика за сукоб. Бонапарта 1813 године не би првео преко Рајне ни оних 30—40.000 људи, колико му је остало после битке код Ханая, да је хтео избеги ову битку тиме што би прешао Рајну код Манхајма или Кобленца. Баш са брижљиво започетим и вођеним малим бојевима и код којих побеђеном ипак увек остаје као помагач земљиште, јер је он бранилац, управо овим бојевима може се најпре повратити морална снага војске.

Невероватно је благотворан утицај и најмањег успеха. Али је код већине старешина за овакав покушај потребно извесно савлађивање самог себе; други начин, избегавање, изгледа у првом тренутку толико лакши да се он већином више и употребљава. Обично бива да управе

ово избегавање највише помаже победоцу и често се свршава потпуно пропашћу побеђенога. Али при овоме морамо напоменути да је реч о целој војсци, а не о поједином мањем делу који, отсечен, тежи да се обилазним путем опет придружи осталима; код ових делова су прилике друкчије и успех није необичан. Али је важан услов при овој трци ка циљу да један део војске, која гони, иде за гоњеном војском у стопу, да би се све што заостаје покупило и да се не би пропустио утисак који увек чини присуство непријатеља. Ово је занемарио Близгер у свом иначе примерном гоњењу код Бел-Алијанса.

Такви маршеви, истина, слабе и гониоца, и не би их требало препоручивати, ако се непријатељска војска здружи са другом, већом, ако ова има на челу одличног војсковођу и ако њено уништење није темељно припремљено. Али тамо где се ово средство сме употребити, оно и дејствује као нека велика машина. Потучена војска губи при томе тако несразмерно много у болесним и замореним војницима, а дух, због сталне забринутости да је све пропало, толико слаби и опада, да се најпосле једва може и помислiti на ваљан отпор; сваког дана до воде се хиљаде заробљеника без икакве борбе. У такво време потпуне среће не сме победилац зазирати ни од какве поделе својих снага, да би све што може сустићи својом војском увукao у овај вртлог, да би отсекао деташоване делове, заузeo неприпремљене тврђаве, посео велике градове итд. Он себи сме све допустити, док не наступи ново стање и што више себи допушта, тим ће доћи ово стање наступити.

Бонапартини ратови не оскудевају у примерима тако сјајних дејстава великих победа и величанственог гоњења. Треба се само потсетити на битке код Јене, Регенсбурга, Лajпцига и Бел-Алијанса.

Глава тринаеста ПОВЛАЧЕЊЕ ПОСЛЕ ИЗГУБЉЕЊЕ БИТКЕ

У изгубљеној бици је снага војске сломљена и то морална више него физичка. Друга битка, ако се не умешају нове, повољне околности, довела би до потпуног пораза, а може бити и до пропasti. То је војнички аксиом. По природи ствари, повлачење иде до оне тачке, где ће се равнотежа снага опет повратити, било појачањем или заштитом јаких тврђава, или услед великих земљишних отсека, или због растурености непријатељских снага. Степен губитака, величина пораза, а још више карактер противника, приближаваће и удаљаваће овај моменат равнотеже. Колико много има примера да се потучена војска на незнатном удаљењу опет распоредила за борбу, а да се од битке ни најмање нису изменили њени односи. Разлог за то лежи или у моралној слабости непријатеља или у том што надмоћност стечена у бици није довољно велика да би довела до енергичног удара.

Да би се ове слабости или погрешке код непријатеља искористиле, да се ни за педаль не отступа даље него што то захтева сила околности,

али пре свега, да се моралне снаге одрже на што већој висини, неопходно је потребно лагано повлачење, увек под борбом, смело и одважно опирање чим гонилац хоће својом надмоћношћу да се користи у претераној мери. Повлачење великих војсковођа и војски са ратним искуством личи увек измицању рањеног лава, а ово је неоспорно и најбоља теорија.

Истина је, да се често, у тренутцима кад се хтела да избегне опасна ситуација, могла видети примена празних формалности, које су бескорисно трошиле време и тиме постајале опасне, јер у таквим случајевима главно је да се брзо умакне. Извежбане старешине сматрају ово начело врло важним. Али такве случајеве не треба бркati са општим повлачењем после изгубљене битке. Ко мисли да ће са неколико брзих маршева претећи противника и лакше се учврстити, љуто се вара. Први покрети морају бити што је могуће мањи, и уопште мора се поштовати начело: не допустити непријатељу да намеће своју вољу. Овога се начела не можемо придржавати без кrvavих борби са непријатељем који надире, али је ово начело вредно ових жртви. Без њега се прелази у убрзано кретање, које ускоро постаје јурњава и тада се само у изосталим војницима изгуби више људи него што би стајале борбе заштитница, а осим тога, то уништава и последње остатке моралних моћи.

Јака заштитница, образована од најбољих трупа, под командом најхрабријег генерала, а у најважнијим тренуцима потпомогнута целом главнином, брижљиво коришћење земљишта, јаке заседе, кад год смелост непријатељске претходнице и земљиште за то дају прилике, — укратко: увод и план за праве мале битке, то су средства за одржавање овога начела.

Тешкоће повлачења, наравно, веће су или мање, према томе да ли је битка тучена под више или мање повољним околностима, и да ли се више или мање истрајало. Како се у повлачењу може изићи из сваког реда и поретка, кад се против јачег непријатеља брани до последњег човека, то показују битке код Јене и Бел-Алијанса.

Понекад се можда саветовало (Лојд, Билов) да се у повлачењу треба делити, дакле, отступати у раздвојеним колонама, или чак и ексцентрично. Дељење, ако се оно врши само због удобности и тамо где је могућа заједничка борба и где намера за то постоји, овде не долази у обзир. Свако друго дељење, међутим, врло је опасно, противно природи саме ствари и зато велика погрешка. Свака изгубљена битка је чинилица која слаби и растројава, и зато је најпреча потреба прикупити се, и у прикупљености опет наћи реда, храбrosti и поверења. Идеја да се непријатељ, у тренутку кад после победе гони, узнемирава раздвојеним колонама на оба бока, права је аномалија; неком плашиљивом и педантном непријатељу могло би то и изгледати важно, и тада се може и допустити, али где нисмо сигурни у ову слабост код непријатеља, тамо је потребно оканити се тога. Кад стратегиски односи после битке захтевају да се десно и лево осигурамо нарочитим одредима, онда то треба чинити само уколико је неопходно према околностима.

Но ово дељење мора се увек сматрати као зло, и ретко ћемо бити у стању да га изведемо већ сутрадан по бици.

Кад се Фридрих Велики после битке код Колина и напуштања опсаде Прага повлачио у три колоне, то није било по његовом избору, већ зато што положај његових оружаних снага и заштита Саксоније нису допуштали друго. Бонапарта је после битке код Бријена наредио да се Мармон повлачи ка реци Об, док се он сам упутио преко Сене на Троа; што му ово није испало рђаво, узрок је само у том што су се савезници место да гоне, такође поделили, и једним делом (Блихер) упутили ка Марни, а другим (Шварценберг) наступали сасвим лагано, бојећи се да су преслаби.

Глава четрнаеста

НОЋНИ БОЈ

Како се он води и које су особине његовог тока, то је предмет тактике; ми га овде посматрамо само уколико се у целини појављује као нарочито средство.

У суштини сваки ноћни напад само је појачан препад. На први поглед изгледа такав напад изванредно користан, јер се замишља да је бранилац изненађен, а нападач да је, наравно припремљен за оно што ће се десити. Каква несразмера! На једној страни машта замишља слику најпотпуније забуне, а на другој, опет, нападача како је заузет једино брањем њених плодова. Отуда толико честа идеја за ноћне препаде код оних који ничим не командују, нити имају за шта да одговарају, иако су ови уствари тако ретки.

Све ове претставе почивају на претпоставци да нападач познаје браничеве мере, јер су оне раније предузете и наређене, и нису могле измаћи његовим рекогносцирањима и извиђањима, док би, напротив, мере нападача, које овај предузима тек у тренутку извршења, противнику морале остати непознате. Али већ ово последње није увек сасвим тако, а још мање оно прво.

Ако нисмо тако близу противнику да га имамо управо пред очима, као Аустријанци Фридриха Великог пред битку код Хохкирха, онда ће оно што знамо о његовом распореду увек бити врло непотпуно; потицаје од рекогносцирања, извиђачких патрола, исказа заробљеника и шпијуна, и већ због тога никад неће бити поуздано, јер су, наиме, извешћа увек више или мање застарела, а стање код противника могло се од тада изменити. Уосталом, код прећашње тактике и начина логоровања било је још много лакше да се извиди непријатељски положај него сада. Низ шатора може се разликовати много лакше него ред колиба или чак бивак, а логоровање у развијеним и правилним фронталним линијама такође лакше, него логоровање по дивизиским колонама, како се сада често ради. Земљиште, на коме нека дивизија ло-

горује, на овај начин може бити потпуно пред нашим очима, па да се ипак не може доћи ни до какве тачне претставе о њеном положају.

Али положај још све што морамо да знамо; мере које бранилац предузима у току боја, исто тако су важне и не састоје се, наравно, само у отварању ватре. И ове мере отежавају ноћне препаде у новијим ратовима више него у ранијим, јер су сада битније него већ раније предузете мере. У нашим бојевима браниочев положај је више привремен, но дефинитиван, и зато у нашим ратовима бранилац може да изненади свог противника неочекиваним ударима више него што је то могао некада.

Према томе је оно што нападач зна о браниоцу при ноћном препаду ретко или никад довољно да надокнади недостатак у непосредном осматрању.

Али, бранилац има на својој страни, штавише, и мало преимућство у томе, што он боље познаје земљиште које чини његов положај него нападач, исто као што се станар у својој соби лакше сналази у мраку него странац. Он уме брже да нађе сваки део својих оружаних снага и може им лакше прићи него што је то случај код нападача.

Из овога излази да су нападачу при ноћним борбама очи исто тако потребне, колико и браниоцу, и да га зато само нарочити разлози могу навести на ноћни напад.

Ови разлози односе се већином на мале делове војске, а ретко на целу војску, из чега произилази да ноћног препада може редовно бити само код малих бојева, а ретки су код великих битки.

Мали део непријатељске војске можемо да нападнемо са великом надмоћношћу, дакле обухватно, како бисмо га или сасвим уништили, или му у неповољном боју нанели велике губитке, под претпоставком да су остale околности за то погодне. Али таква намера не може никад да успе без великог изненађења, јер се у тако неповољну борбу не би упустио ниједан мали део непријатељске војске, већ би га избегавао. Изненађење високог степена може се, међутим, са малим изузецима код врло покрivenог земљишта, постићи само ноћу. Ако желимо да из погрешног распореда неког малог дела непријатељске оружене снаге извучемо такву корист, тад морамо употребити ноћ, бар утолико да бисмо довршили претходне мере, иако ће сама борба да отпочне тек у зору. Тако настају сви они мали ноћни подухвати против претстраха и других малих делова, чија се поента увек састоји у томе, да се непријатељ надмоћношћу и заобиласком изненадно уплете у тако неповољну борбу, да не може избећи велике губитке.

Што је нападнута јединица већа, тим је подухват тежи, јер јача јединица има више унутрашњих помоћних средстава да издржи борбу док не стигне помоћ.

Из овог разлога сама непријатељска војска и не може у извесним случајевима бити предмет таквог напада, јер, ма да она нема да очекује икакву помоћ споља, она ипак има у себи самој доста помоћних средстава против напада са више страна; поготову у наше доба, кад је сваки појединац унапред упућен у овај тако обичан начин напада. Да ли нас непријатељ може са успехом напasti са више страна, то

зависи обично од сасвим других услова, а не отуда што напад долази изненада. Не упуштајући се овде у ове услове, остајемо при томе да се за обилазак везују велики успеси, али и велике опасности, и да, према томе, без обзира на појединачне околности, ово оправдава само велика надмоћ као што је она коју можемо употребити против малог дела непријатељске војске.

Али обухват или заобилазак једног малог непријатељског одреда, а нарочито у мрачној ноћи, већ је и зато згоднији, што ће трупе које употребљавамо, ма колико биле јаче од непријатељских, ипак, вероватно, претстављати само мали део наше војске, који се пре може изложити великим ризику него целина. Осим тога, обично већи део, или, штавише, и целина, служе овом делу, који је највише истакнут, као ослонац и прихват, што опет умањује опасност потхвата.

Али, не само ризик, већ и тешкоће у извођењу, ограничавају ноћне потхвate на мање делове трупа. Пошто је прави њихов смисао у изненађењу, то је и неопажено подилажење главни услов за извршење. Ово је пак лакше извршити са малим него са великим јединицама, док је ретко изводљиво са колонама читаве војске. Из овог разлога такви потхвати одговарају већином само за поједине претстраже, а противу већих делова могу се употребити само онда, ако ови немају дољно претстраже, као Фридрих Велики код Хохкирха. Код главнице оружаних снага овакав случај биће опет ређи но код мањих делова.

У новије време, кад се рат води много брже и снажније, свакако се морало то дешавати чешће, да су, наиме, војске логоровале врло близу једна према другој и биле без јаких претстраже, јер се све то увек дешавало у кризама које обично претходе решењу. Али је у таکвим временима и бојна готовост с обе стране већа; наспрот томе, у ранијим ратовима био је чешће обичај да су војске постројавале своје логоре једна према другој и онда кад нису имале никакве друге намере него да се узајамно зауздавају, дакле, на дуже време. Колико пута је Фридрих Велики недељама стајао на домак Аустријанцима, да су се могли гађати топовима!

Али овај метод, који је био свакако много погоднији за ноћне препаде, у новим ратовима је напуштен, и војске, које ни по своме снабдевању ни по логорским потребама нису више по себи онако потпуно самостална тела, налазе за потребно да између себе и непријатеља оставе обично простор који одговара једнодневном маршу. Ако још нарочито узмемо у обзир ноћни препад на целу једну војску, видјемо да за то само ретко могу постојати задовољавајући мотиви; а ови се могу свести на ове случајеве:

1. — једна сасвим необична неопрезност или непријатељева дрскост, која се ретко дешава, а тамо где се дешава обично се изглади великим моралном надмоћношћу;

2. — паничан страх у непријатељској војсци или уопште таква надмоћност моралних снага у нашој војсци, да је она сама довољна да заузме руководећи положај;

3. — при пробијању, кроз надмоћну непријатељску војску, која нас опкољава, јер се при томе све своди на изненађење, а смерање да се само умакне из клопке, допушта много већу концентрацију снага;

4. — најпосле, у очајним случајевима, кад између наших и непријатељских снага постоји таква несразмера да могућност успеха видимо само у ванредном ризику.

Али у свима овим случајевима, ипак, важи услов: да се непријатељска војска налази пред нашим очима и да није осигурана никаквом претстражом.

Уосталом, већина ноћних бојева води се тако, да се они завршују у зору, дакле, тако да се само приближавање и први јуриш врше под заштитом мрака, јер се на овај начин нападач може боље да користи последицама забуне у коју доводи противника. Насупрот томе, бојеви, који почињу тек у зору, а ноћ се употреби само за приближавање, не могу се више рачунати у ноћне.